



OPEN SOCIETY INSTITUTE  
EU MONITORING AND ADVOCACY PROGRAM



OPEN SOCIETY INSTITUTE  
MENTAL HEALTH INITIATIVE

# Rights of People with Intellectual Disabilities

Access to Education  
and Employment

GREECE

Monitoring Report

ΕΛΛΑΔΑ

Τα Δικαιώματα των Ατόμων  
με Νοητική Καθυστέρηση:

Η Πρόσβαση στην Εκπαίδευση και  
στην Εργασία

Έκθεση Παρακολούθησης

2006

*Published by*

OPEN SOCIETY INSTITUTE

Október 6. u. 12.  
H-1051 Budapest  
Hungary

400 West 59th Street  
New York, NY 10019  
USA

© OSI/EU Monitoring and Advocacy Program, 2005  
All rights reserved.



TM and Copyright © 2006 Open Society Institute

EU MONITORING AND ADVOCACY PROGRAM

Október 6. u. 12.  
H-1051 Budapest  
Hungary

*Website*  
<[www.eumap.org](http://www.eumap.org)>

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.  
A CIP catalog record for this book is available upon request.

Copies of the book can be ordered from the EU Monitoring and Advocacy Program  
<[eumap@osi.hu](mailto:eumap@osi.hu)>

*Printed in Gyoma, Hungary, 2006*  
*Design & Layout by Q.E.D. Publishing*

Τα Δικαιώματα των Ατόμων με  
Νοητική Καθυστέρηση:  
Η Πρόσβαση στην Εκπαίδευση και  
στην Εργασία

Ελλάδα

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες .....	5
Πρόλογος .....	9
Εισαγωγή .....	11
I. Γενικές Πληροφορίες και Προτάσεις .....	15
1. Γενικές πληροφορίες .....	15
2. Προτάσεις .....	20
II. Γενικό Πλαίσιο και Πληροφορίες .....	27
1. Νομικό και διοικητικό πλαίσιο: Σύνοψη .....	27
1.1 Διεθνείς κανονισμοί και υποχρεώσεις .....	27
1.2 Η εθνική νομοθεσία .....	28
2. Γενική κατάσταση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση: Σύνοψη .....	30
2.1 Ορισμοί .....	30
2.2 Αξιολόγηση και διάγνωση της νοητικής καθυστέρησης .....	31
2.3 Δικαστική συμπαράσταση (Κηδεμονία) .....	32
2.4 Στατιστικά στοιχεία .....	34
2.5 Τύποι ιδρυματικής φροντίδας .....	35
III. Πρόσβαση στην Εκπαίδευση .....	38
1. Νομικό και διοικητικό πλαίσιο: Σύνοψη .....	38
1.1 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση .....	38
1.2 Δομή και διοίκηση του σχολικού συστήματος .....	39
1.3 Αξιολόγηση της αναπηρίας για εκπαιδευτικούς σκοπούς .....	43
1.4 Πρώιμη παρέμβαση .....	46
2. Η κρατική εκπαιδευτική πολιτική: Σύνοψη .....	47
2.1 Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η κρατική εκπαιδευτική πολιτική .....	47

2.2	Εθνικά προγράμματα .....	48
3.	Εκπαιδευτική πρακτική: Σύνοψη .....	51
3.1	Δυναμικό και υποστήριξη .....	52
3.1.1	Σχολικά προγράμματα .....	52
3.1.2	Εκπαίδευση των εκπαιδευτικών .....	53
3.2	Σχολείο για όλους .....	54
3.2.1	Ένταξη στο σχολείο για όλους .....	56
3.2.2	Ειδικά σχολεία .....	57
3.3	Εκπαίδευση εκτός του σχολικού συστήματος .....	59
3.3.1	Κατ' οίκον εκπαίδευση .....	59
3.3.2	Η εκπαίδευση των παιδιών σε ιδρύματα .....	60
3.3.3	Εναλλακτικές μορφές στην εκπαίδευση .....	61
4.	Μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασιακή απασχόληση: Σύνοψη .....	62
4.1	Επαγγελματική εκπαίδευση .....	62
4.2	Εκπαίδευση για ενήλικες ή συνεχιζόμενη εκπαίδευση .....	67
IV.	Πρόσβαση στην Εργασία .....	68
1.	Νομικό πλαίσιο: Σύνοψη .....	68
1.1	Νομοθεσία για την εργασία σε εθνικό επίπεδο .....	68
1.2	Διάγνωση και αξιολόγηση της ικανότητας για λόγους εργασίας και λήψη επιδομάτων .....	69
1.3	Ο ρόλος του συστήματος κοινωνικής φροντίδας .....	70
2.	Κρατική πολιτική στον τομέα της απασχόλησης: Σύνοψη .....	72
2.1	Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η κρατική πολιτική απασχόλησης .....	72
2.2	Προγράμματα εθνικού και τοπικού επιπέδου .....	74
2.2.1	Ανάπτυξη προγραμμάτων για την πρόσβαση στην εργασία .....	74
2.2.2	Κρατικές ενισχύσεις και κίνητρα .....	75
3.	Πρακτικές απασχόλησης: Σύνοψη .....	79

3.1 Στατιστικές πληροφορίες .....	79
3.2 Υποστηριζόμενη απασχόληση στην ελεύθερη αγορά εργασίας .....	80
3.3 Χώροι προστατευμένης εργασίας .....	82
V. Συμπεράσματα .....	84
Παράρτημα 1: Νομοθεσία .....	89
Παράρτημα 2: Βιβλιογραφία .....	90

## Περιεχόμενα Πινάκων

Πίνακας 1. Μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, σε όλους τους τύπους σχολείων στην Ελλάδα, ανά διαγνωστική κατηγορία, 2002–2003 .....	35
Πίνακας 2. Αριθμός σχολείων και ειδικών εκπαιδευτικών, ανά κατηγορία .....	55

## Λίστα Συντομογραφιών

ΕΕΕΕΚ	Ειδικά Εργαστήρια Ειδικής Επαγγελματικής Κατάρτισης
ΕΣΑΕΑ	Εθνικός Σύλλογος Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες
ΚΔΑΥ	Κέντρα Διάγνωσης Αξιολόγησης και Υποστήριξης
ΟΑΕΔ	Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού
ΠΟΣΓΚΑμεΑ	Πανελλήνιος Σύλλογος Γονέων και Κηδεμόνων Ατόμων με Αναπηρία
ΤΕΕ	Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια

## ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Παρακολούθησης και Συνηγορίας του Open Society Institute και το Πρόγραμμα Πρωτοβουλίας για την Ψυχική Υγεία του Open Society θα ήθελαν να ευχαριστήσουν τα άτομα που αναφέρονται στη συνέχεια και να αναγνωρίσουν τον πρωταρχικό τους ρόλο για την εκπόνηση αυτών των εκθέσεων με την έρευνα που διεξήγαγαν σε κάθε χώρα. Επισημαίνεται ότι το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Παρακολούθησης και Συνηγορίας (EUMAP) αναλαμβάνει την πλήρη ευθύνη για το περιεχόμενο των εκθέσεων.

<b>Βουλγαρία</b>	Slavka Kukova	<i>Βουλγαρική Επιτροπή του Ελσίνκι</i>
<b>Κροατία</b>	Ljiljana Pintarić Mlinar	<i>Πανεπιστήμιο του Zagreb, Τμήμα Ειδικής Αγωγής και Αποκατάστασης</i>
<b>Δημοκρατία της Τσεχίας</b>	Jan Šiška	<i>Πανεπιστήμιο Charles, Τμήμα Εκπαίδευσης</i>
<b>Εσθονία</b>	Agne Raudmees	<i>EVPIIT – Οργανισμός της Εσθονίας για τη Στήριξη Ατόμων με Ψυχική Αναπηρία</i>
<b>Ελλάδα</b>	Τσιάντης Ιωάννης και Ασημόπουλος Χάρης Γιαννακοπούλου Δήμητρα Διαρεμέ Σταυρούλα Ζαχαριάς Ευάγγελος Θηβαίος Κωνσταντίνος Κολαΐτης Γεράσιμος Κουρή Γεωργία Σουμάκη Ευγενία	<i>Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (ΕΨΥΠΕ)</i>
<b>Ουγγαρία</b>	Emese Κόνβάγό	<i>Ίδρυμα Salva Vita</i>
<b>Λετονία</b>	Ieva Leimane-Veldmeijere	<i>Κέντρο της Λετονίας για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τις Εθνολογικές Σπουδές</i>
<b>Λιθουανία</b>	Dovile Juodkaitė and Klementina Gečaitė	<i>Κοινωνική Πρόνοια της Λιθουανίας για τα Άτομα με Νοητική Καθυστέρηση-Viltis</i>
<b>Ολλανδία</b>	Jacqueline Schoonheim	<i>Πανεπιστήμιο του Maastricht, Τμήμα Νομικής</i>
<b>Πολωνία</b>	Ewa Wapiennik	<i>Maria Grzegorzewska Ακαδημία Ειδικής Αγωγής</i>

<b>Ρουμανία</b>	Raluca Nica	<i>Ένωση της Ρουμανίας για την Ψυχική Υγεία</i>
<b>Σλοβακία</b>	Alexandra Bražinová and Viera Zahorcová	<i>Ένωση για την Ενσωμάτωση της Ψυχικής Υγείας στη Σλοβακία</i>
<b>Σλοβενία</b>	Darja Zaviršek and Špela Urh	<i>Πανεπιστήμιο της Ljubljana-Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας</i>
<b>Ηνωμένο Βασίλειο</b>	Stephen Beyer	<i>Κέντρο του Welsh για τις Ειδικές Ανάγκες-Πανεπιστήμιο του Cardiff</i>
	Pauline Banks	<i>Έρευνα για την Αναπηρία-Κέντρο του Strathclyde-Πανεπιστήμιο του Glasgow</i>
	Roy McConkey	<i>Νοσηλευτική Σχολή-Πανεπιστήμιο του Ulster</i>
	Edyth Dunlop	<i>Σύνδεσμος για την Υποστηριζόμενη Εργασία της Βόρειας Ιρλανδίας</i>
	Hazel Morgan	<i>Ίδρυμα για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες</i>

Θα θέλαμε επίσης να ευχαριστήσουμε τους ακόλουθους οργανισμούς για την ανεκτίμητη προσφορά τους στις εκθέσεις με τη συνεργασία τους καθόλη τη διάρκεια του προγράμματος και της εκπόνησης των εκθέσεων:

Την Ένωση της Βουλγαρίας των Ατόμων με Νοητική Καθυστέρηση, το Open Society Foundation στη Σόφια (Βουλγαρία), το Σύνδεσμο για την Προώθηση της Κοινωνικής Ενσωμάτωσης (Κροατία), τη Δημοκρατία της Τσεχίας για την Ένταξη και Ενσωμάτωση (Δημοκρατία της Τσεχίας), το Open Foundation της Εσθονίας-EVPIT- τον Οργανισμό στην Εσθονία για την Υποστήριξη των Ατόμων με Αναπηρίες (Εσθονία), την Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (Ελλάδα), το ίδρυμα Salva Vita (Ουγγαρία), το Κέντρο στη Λετονία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τις Εθνολογικές Σπουδές, το Ίδρυμα Soros-Λετονία, την Κοινωνική Πρόνοια της Λιθουανίας για τα Άτομα με Νοητική Καθυστέρηση-Viltis (Λιθουανία), την Ομοσπονδία Συλλόγων Γονέων (Ολλανδία), την Εταιρεία για τα Άτομα με Νοητική Καθυστέρηση (Πολωνία), την Ένωση Penru Voi (Ρουμανία), YHD-την Ένωση για τη Θεωρία και Κουλτούρα της Αναπηρίας (Σλοβενία), την Ένωση για την Ψυχική Υγεία και Ένταξη στη Σλοβακία (Σλοβακία), το Ίδρυμα για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες (Ηνωμένο Βασίλειο).

Για την έκθεση αυτή όσον αφορά στην Ελλάδα, θα θέλαμε ιδιαίτερα να αναγνωρίσουμε τη συνεισφορά των ατόμων που ακολουθούν, για τη διαθεσιμότητά τους για συνεντεύξεις, πληροφορίες, έρευνα ή και συνεισφορά με εποικοδομητική κριτική και σχόλια για τον εμπλουτισμό της έκθεσης:



Αλεξίου Χρήστος, Άνζακας Γεώργιος, Βασιλικόπουλος Αχιλλέας, Γεωργόπουλος Σωτήριος, Γιανακού Αναστασία, Καρτασίδου Λευκοθέα, Ματσιώτα Παναγιώτα, Μόσχος Γεώργιος, Ντιμπεβέιν Αννερίκε, Παντελιάδου Σουζάνα, Παπανικολοπούλου Πηνελόπη, Χατζηπέμος Θεολόγος.

## ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΜΒΟΥΛΩΝ

Lyubka Alexandrovna	<i>Βουλγαρική Ένωση των Ατόμων με Νοητική Καθυστέρηση</i>
Camilla Parker	<i>Σύμβουλος Ψυχικής Υγείας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων</i>
Greert Freyhoff	<i>Ένωση για την Ένταξη στην Ευρώπη</i>
Laila Onu	<i>Ένωση Pentru Voi</i>
Borka Teodorovic	<i>Ένωση για την Προαγωγή της Ενσωμάτωσης</i>

## EUMAP

Penelope Farrar	<i>Διευθύντρια Προγράμματος</i>
Miriam Anati	<i>Υποδιευθύντρια Προγράμματος</i>
Katy Negrin	<i>Διευθύντρια Μελέτης</i>
Alphia Abdikeeva	<i>Διεύθυνση Ιστοσελίδων</i>
Joost Van Beek	<i>Διεύθυνση Ιστοσελίδων</i>
Andrea Gurubi Watterson	<i>Συντονίστρια Προγράμματος</i>
John Kowalzyk	<i>Σύμβουλος Έκδοσης</i>
Barbara Zatlokal	<i>Σύμβουλος Έκδοσης</i>

## MHI

Judith Klein	<i>Διευθύντρια Προγράμματος</i>
Kathryn Vandever	<i>Υπάλληλος Προγράμματος</i>
Camilla Parker	<i>Σύμβουλος Ψυχικής Υγείας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων</i>
Mona Nicoara	<i>Σύμβουλος Συνηγορίας και Ανάπτυξης του Δικτύου</i>



## ΠΡΟΛΟΓΟΣ

**Το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Παρακολούθησης και Συνηγορίας (EU Monitoring and Advocacy Program-EUMAP)** εποπτεύει τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα νομικά ζητήματα σε ολόκληρη την Ευρώπη, σε συνεργασία με τους τους Μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς (ΜΚΟ) και άλλους κοινωνικούς φορείς σε κάθε χώρα. Οι εκθέσεις του προγράμματος προτρέπουν τον άμεσο διάλογο ανάμεσα σε κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς παράγοντες σε θέματα που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη νομοθεσία. Εκτός από τις εκθέσεις αυτές, το πρόγραμμα έχει εκδώσει και εκθέσεις για την προστασία των μειονοτικών ομάδων, για τη δικαστική ανεξαρτησία, για την πολιτική καταπολέμησης της διαφθοράς, για την εξίσωση των ευκαιριών για τις γυναίκες και τους άντρες. Επίσης αναμένονται για το 2005 εκθέσεις για τη λειτουργία και ανεξαρτησία των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Παρακολούθησης και Συνηγορίας προετοιμάζει επί του παρόντος εκθέσεις για την ισότιμη πρόσβαση στην ποιοτική εκπαίδευση για τους Ρόμα, η δημοσίευση των οποίων αναμένεται το 2006.

Οι εκθέσεις του προγράμματος εκπονούνται από ανεξάρτητους ειδικούς για τις χώρες που εξετάζονται. Ο στόχος τους είναι να τονιστεί η σπουδαιότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ο κεντρικός ρόλος της αστικής κοινωνίας στη συμμόρφωση του κράτους σύμφωνα με τις αποφάσεις των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ως εκ τούτου, οι εκθέσεις του προγράμματος αναπτύσσουν λεπτομερείς προτάσεις που απευθύνονται σε κρατικούς και άλλους παράγοντες, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, με σκοπό να συμβάλλουν στην προαγωγή θεμάτων τα οποία αφορούν στην πολιτική που προσεγγίζουν.

Οι παρούσες εκθέσεις έχουν προετοιμαστεί σε συνεργασία με το πρόγραμμα **Πρωτοβουλίας για την Ψυχική Υγεία (Mental Health Initiative)**, που εντάσσεται στα προγράμματα δημόσιας υγείας του Open Society Institute (OSI). Το πρόγραμμα Πρωτοβουλίας για την Ψυχική Υγεία είναι να διασφαλίσει ότι τα άτομα με ψυχικές αναπηρίες (προβλήματα ψυχικής υγείας ή/και νοητική καθυστέρηση) μπορούν να ζήσουν ως ισότιμοι πολίτες στην κοινότητα με πλήρη σεβασμό προς τα ανθρώπινα δικαιώματά τους. Το πρόγραμμα Πρωτοβουλίας για την Ψυχική Υγεία προωθεί την κοινωνική ενσωμάτωσή τους υποστηρίζοντας την ανάπτυξη κοινοτικών υπηρεσιών που αντικαθιστούν το θεσμό της ιδρυματοποίησης και προωθούν την ενεργή συμμετοχή στις πολιτικές συνηγορίας.

Στην Ευρώπη τα άτομα με νοητική καθυστέρηση εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν το στιγματισμό και την προκατάληψη. Οι διακρίσεις εις βάρος τους παραμένουν βαθειά ριζωμένες, με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται ο δρόμος προς την κοινωνική ενσωμάτωσή τους. Βασικός παράγοντας διασφάλισης της κοινωνικής τους ενσωμάτωσης είναι η παροχή πραγματικής πρόσβασης στην εκπαίδευση και την εργασία. Οι εκθέσεις του προγράμματος εστιάζουν συγκεκριμένα σε αυτά τα δύο

ζητήματα, εξαιτίας αφενός της σημαντικότητάς τους, και αφετέρου λόγω των διεθνών κανονισμών και της υπάρχουσας εθνικής πολιτικής και νομοθεσίας.

Η παρακολούθηση των δικαιωμάτων των ατόμων με νοητική καθυστέρηση βασίστηκε σε λεπτομερή μεθοδολογία (διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση [www.eumap.org](http://www.eumap.org)), με στόχο μια συγκριτική προσέγγιση ανάμεσα στις συμμετέχουσες χώρες. Οι εκθέσεις αφορούν τις εννέα κεντρικές και ανατολικές χώρες της Ευρώπης που συμμετέχουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση από το Μάιο του 2004 (Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία, Ουγγαρία, Πολωνία, Σλοβακία, Σλοβενία, Δημοκρατία της Τσεχίας), Βουλγαρία και Ρουμανία που αναμένεται να ενταχθούν το 2007, μία υποψήφια χώρα (Κροατία), και τέσσερα παλαιότερα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ελλάδα, Ολλανδία, Ιταλία και Ηνωμένο Βασίλειο). Τα κράτη που επιλέχθηκαν αντιπροσωπεύουν μια γεωγραφική διασπορά και μια διάσταση πολιτικής, πρακτικής και εφαρμογής.

Οι εκθέσεις για κάθε μία από τις 15 χώρες που παρακολουθούνται, καθώς και η ανασκόπηση που περιλαμβάνει τα κύρια ευρήματα όλων των χωρών, θα εκδοθούν ξεχωριστά. Τα προσχέδια των εκθέσεων των χωρών συζητήθηκαν και εμπλουτίστηκαν σε συναντήσεις στρογγυλής τραπέζης που πραγματοποιήθηκαν σε εθνικό επίπεδο, με στόχο να διατυπωθούν κριτικές και σχόλια από κρατικούς λειτουργούς, κοινωνικούς φορείς, συνήγορους, γονείς και διεθνείς οργανισμούς. Η τελική έκθεση που παρουσιάζεται σε αυτό τον τόμο δέχτηκε σημαντικές αλλαγές που βασίστηκαν στα σχόλια και τις κριτικές που διατυπώθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας. Πρόκειται για μια τεχνική έκθεση πιστή μετάφραση του αγγλικού κειμένου.

Το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Παρακολούθησης και Συνηγορίας (EUMAP) αναλαμβάνει την πλήρη ευθύνη για το τελικό περιεχόμενο της έκθεσης. Επισημαίνεται ότι η έκθεση αποτυπώνει δεδομένα που αφορούν στην πρόσβαση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση στην εκπαίδευση και στην εργασία έως το 2004.

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αυτή η έκθεση συγκαταλέγεται στη σειρά των εκθέσεων των δεκατεσσάρων χωρών που προετοιμάστηκαν από το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Παρακολούθησης και Συνηγορίας και το Πρόγραμμα Πρωτοβουλίας για την Ψυχική Υγεία του Open Society Institute. Η έκθεση παρουσιάζει μια ανασκόπηση των ευκαιριών και των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν τα άτομα με νοητική καθυστέρηση ως προς την πρόσβασή τους στην εκπαίδευση και εργασία. Παρέχει μια σημαντική συνεισφορά στην έρευνα των θεμάτων που απασχολούν αυτή τη πληθυσμιακή ομάδα, μια από τις πιο ευάλωτες ομάδες σε όλη την Ευρώπη.

Η πρωτοβουλία σύνταξης αυτής της έκθεσης ενέχει σημαντικούς στόχους. Υπάρχει αναγκαιότητα για εμπειριστατωμένες μελέτες που θα βασίζονται σε αξιόπιστη έρευνα για την κατάσταση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση στην Ευρώπη. Χωρίς αξιόπιστη πληροφόρηση, οι στρατηγικές και πολιτικές που στοχεύουν σε αυτή την ιδιαίτερη ομάδα συχνά δεν είναι επαρκείς για να καλύψουν τις πραγματικές ανάγκες των ατόμων αυτών. Η μεθοδολογία της παρακολούθησης στην οποία βασίζονται οι εκθέσεις έχει στόχο να δώσει μια συγκριτική ανασκόπηση για τις χώρες που παρουσιάζονται. Η παρούσα έκθεση προχωράει πολύ περισσότερο από τις προηγούμενες εκθέσεις που έχουν ασχοληθεί με την κατάσταση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση και εντείνει την προσοχή όσων βρίσκονται σε ευρωπαϊκές και εθνικές θέσεις κλειδιά για τη λήψη αποφάσεων.

Η σειρά των εκθέσεων παρουσιάζει μια λεπτομερή ανάλυση της κατάστασης των ατόμων με νοητική καθυστέρηση σχετικά με την πρόσβασή τους στην εκπαίδευση και εργασία για τα οχτώ νέα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Τσεχία, Εσθονία, Ουγγαρία, Λετονία, Λιθουανία, Πολωνία, Σλοβακία, και Σλοβενία), για τα δύο υπό ένταξη κράτη (Βουλγαρία και Ρουμανία) και τη μία υποψήφια χώρα (Κροατία). Για να δοθεί μια ευρύτερη άποψη των πρακτικών σε όλη την Ευρώπη, μελετήθηκαν επίσης η Ελλάδα, η Ολλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Τα συμπεράσματα των εκθέσεων δείχνουν ότι τα άτομα με νοητική καθυστέρηση στην Ευρώπη εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν σοβαρά εμπόδια όσον αφορά στην πραγματική πρόσβασή τους στην εκπαίδευση και εργασία. Οι διακρίσεις επίσης και οι προκαταλήψεις παραμένουν ένα μεγάλο ζήτημα παρά τα μέτρα που έχουν ληφθεί σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο.

Οι εκθέσεις ξεχωρίζουν για τη σημασία που δίνουν στην παρακολούθηση, ως μεθοδολογία από την πλευρά της κοινωνίας, και στην ανάμειξη ποικίλων φορέων σε ένα διάλογο που αφορά στα ανθρώπινα δικαιώματα των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Ειδικό σε κάθε χώρα προετοίμασαν την έκθεση παρακολούθησης, ενώ τοπικές μη κυβερνητικές οργανώσεις πήραν μέρος στη διαδικασία της παρακολούθησης, παρέχοντας υποστήριξη και συμβουλευτική όπου ήταν απαραίτητο. Ένας κεντρικός στόχος αυτής της παρακολούθησης είναι η πρόωθηση

ευρύτερης ευαισθητοποίησης και συζήτησης των ζητημάτων που αφορούν στα άτομα με νοητική καθυστέρηση σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Ανάμεσα στις χώρες που παρακολουθούνται, παρατηρείται ότι κοινά προβλήματα συνεχίζουν να εμποδίζουν την πρόσβαση στην εκπαίδευση και εργασία των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Σε πολλές χώρες, τα δεδομένα για την κατάσταση αυτών των ατόμων είναι υπερβολικά περιορισμένα ή ανεπαρκώς συλλεγμένα, με αποτέλεσμα να γίνεται δύσκολο για τις κυβερνήσεις να αναπτύξουν κατάλληλη πολιτική, προσαρμοσμένη στις εκάστοτε ανάγκες αυτών των ατόμων. Ότι στατιστικά δεδομένα υπάρχουν, δείχνουν ότι, ενώ η ενσωμάτωση των παιδιών με νοητική καθυστέρηση στα κανονικά σχολεία γενικώς αυξάνεται, μια πιο παγιωμένη διαδικασία όσον αφορά στην ενσωμάτωση, όπως έχει ήδη παρουσιαστεί και στη διακήρυξη της Salamanca για το έτος 1994, δεν έχει ακόμα επικρατήσει. Αρκετά παιδιά σε όλες τις περιοχές παραμένουν στα ειδικά σχολεία ή δεν τους δίνεται η δυνατότητα για ενσωματωμένη εκπαίδευση, με αποτέλεσμα να διατηρούν ελάχιστες ελπίδες ότι θα μπορέσουν να βρουν εργασία ως ενήλικες. Στις περισσότερες χώρες που παρακολουθούνται, υπάρχει μόνο βασική υποστήριξη για τη μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία.

Σε αρκετές χώρες τα ήδη υπάρχοντα συστήματα κινήτρων, με ιδιαίτερη αναφορά στα συστήματα ποσόστωσης, δεν έχουν φέρει επιτυχές αποτέλεσμα στην αύξηση του αριθμού των ατόμων με ειδικές ανάγκες στην αγορά εργασίας. Υπάρχει λοιπόν ανάγκη να αναπτυχθούν περισσότερα εξειδικευμένα προγράμματα έτσι ώστε να καλύπτονται καλύτερα οι ανάγκες αυτών των ατόμων. Σε όλη την Ευρώπη, μη κυβερνητικοί οργανισμοί έχουν ξεκινήσει σε πιλοτική μορφή προγράμματα που προσφέρουν υποστηριζόμενη εργασία σε άτομα με νοητική καθυστέρηση, παρέχοντας βοήθεια, όπως συμβούλους εργασίας, εξειδικευμένη επαγγελματική εκπαίδευση και ατομική εποπτεία. Ωστόσο, τέτοιου είδους προγράμματα δεν έχουν ακόμα υιοθετηθεί από την κρατική πολιτική, με αποτέλεσμα οι ευκαιρίες που προσφέρουν να μην μπορούν να δοθούν σε περισσότερα άτομα.

Οι εκθέσεις τονίζουν αρκετά εμπόδια που τα άτομα με νοητική καθυστέρηση αντιμετωπίζουν αναφορικά με την πρόσβασή τους στην εκπαίδευση και εργασία σε διάφορες χώρες της Ευρώπης. Έτσι, υπάρχει ανάγκη να βελτιωθεί η νομοθεσία σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Επίσης, τα ήδη υπάρχοντα μοντέλα καλής πρακτικής αναφορικά με την ενσωματωμένη εκπαίδευση και την υποστηριζόμενη εργασία πρέπει να εφαρμοστούν εκτεταμένως. Αυτές οι εκθέσεις στόχο έχουν να βοηθήσουν τους ιθύνοντες σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο να αποφασίζουν και να υποστηρίζουν την ανάπτυξη αποτελεσματικών πολιτικών πρακτικών που θα διασφαλίζουν την ένταξη των ατόμων με νοητική καθυστέρηση στην κοινωνία.

Από την άποψη της Ένωσης για την Ένταξη στην Ευρώπη, και από την Ευρωπαϊκή Ένωση για τα Άτομα με Νοητική Καθυστέρηση και τις Οικογένειές τους, αυτή η έκθεση συνεισφέρει ουσιαστικά στη συζήτηση για την πρόσβαση στην εκπαίδευση και εργασία για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Μπορούμε λοιπόν να ενθαρρύνουμε τους ιθύνοντες των αποφάσεων σε τοπικό, εθνικό και ευρωπαϊκό

επίπεδο, όλους όσους παρέχουν υπηρεσίες, καθώς και τους μη κυβερνητικούς οργανισμούς που ασχολούνται με κοινωνικά ζητήματα και θέματα αναπηρίας να λάβουν υπόψη τους και να ακολουθήσουν τις συστάσεις και προτάσεις που αναπτύσσονται σε αυτή την έκθεση.

*Geert Freyhoff*

Διευθυντής  
της “Ένταξης στην Ευρώπη”





## I. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

### 1. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ\*

Σε ολόκληρη την Ευρώπη τα άτομα με νοητική καθυστέρηση βιώνουν το στίγμα και την προκατάληψη και αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες για να συνειδητοποιήσουν τα κυρίαρχα ανθρώπινα δικαιώματά τους. Η προκατάληψη και οι διακρίσεις σε βάρος των ατόμων με νοητική καθυστέρηση είναι βαθειά ριζωμένες και εξαπλωμένες, με αποτέλεσμα να αποτελούν εμπόδιο για οποιαδήποτε θετική αλλαγή. Η παροχή πραγματικής πρόσβασης στην εκπαίδευση και την εργασία για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση είναι πρωταρχικής σημασίας, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι τα άτομα αυτά μπορούν να ζουν και να εργάζονται μέσα στο κοινωνικό σύνολο ως ισότιμοι πολίτες. Ανάμεσα στην εκπαίδευση και την εργασία υπάρχει ένας ισχυρός δεσμός: χωρίς πρόσβαση στην κατάλληλη εκπαίδευση, τα άτομα με νοητική καθυστέρηση δεν μπορούν να εξασφαλίσουν ουσιαστική πρόσβαση στην εργασία. Αυτή η έλλειψη πρόσβασης πυροδοτεί τη μακροχρόνια εξάρτηση αυτών των ατόμων, τη φτώχεια και την κοινωνική απομόνωση και ενισχύει το στιγματισμό απέναντι στη νοητική καθυστέρηση. Η παρούσα έκθεση εστιάζεται συγκεκριμένα στα ζητήματα της εκπαίδευσης και της εργασίας, αφενός λόγω της σημαντικότητάς τους για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, και αφετέρου λόγω της ύπαρξης διεθνών δεδομένων και της εθνικής νομοθεσίας σχετικά με αυτά τα ζητήματα.

Η κατάσταση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση έχει βελτιωθεί σημαντικά τα τελευταία 25 χρόνια στην Ελλάδα, ιδιαίτερα από τη στιγμή που άρχισαν να κλείνουν τα ιδρύματα ασυλικού τύπου και να αναπτύσσονται υπηρεσίες μέσα στην κοινότητα. Ωστόσο οι δυνατότητες πρόσβασης στην εκπαίδευση και την εργασία για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση είναι περιορισμένες. Η Ελλάδα έχει κάνει σημαντικά βήματα προς τη μείωση της ιδρυματικής φροντίδας και την ανάπτυξη παροχών φροντίδας μέσα στην κοινότητα, και έχει υιοθετήσει νομοθεσία και πολιτικές που τονίζουν τη σπουδαιότητα της παροχής εκπαίδευσης και εργασίας για τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Παρόλ' αυτά, τα περισσότερα άτομα με νοητική καθυστέρηση εξαιρούνται από την εκπαίδευση σε κανονικά σχολεία και δεν έχουν ανάλογες ευκαιρίες για εργασία. Η έλλειψη προγραμμάτων ειδικά για τα άτομα με σοβαρή και βαριά νοητική καθυστέρηση έχει ως αποτέλεσμα την ελάχιστη πρόσβασή τους σε υπηρεσίες κάθε είδους. Κάποιες περιοχές της χώρας, ιδιαίτερα η επαρχία και τα νησιά, δεν διαθέτουν ούτε τις απαραίτητες δομές, ούτε και τους ειδικούς για να καλύψουν τις ανάγκες των ατόμων σε όλες τις βαθμίδες νοητικής καθυστέρησης. Εάν δεν δοθεί μεγαλύτερη σημασία στη νομοθεσία και την πολιτική σε αυτούς τους τομείς-κλειδιά, τα άτομα με νοητική καθυστέρηση θα συνεχίσουν

\* Υποσημείωση: Τα δεδομένα στην Ελληνική έκθεση ισχύουν μέχρι και τον Ιούνιο του 2005.

να αντιμετωπίζουν σημαντικούς περιορισμούς ως προς τη συμμετοχή και την ένταξή τους στην κοινωνία. Ως προεδρεύουσα χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο πρώτο εξάμηνο του έτους 2003, το οποίο ανακηρύχθηκε Ευρωπαϊκό Έτος για τα Άτομα με Αναπηρίες, η Ελλάδα πήρε την πρωτοβουλία για την προώθηση της ίσης μεταχείρισης των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Σήμερα, η ελληνική κυβέρνηση οφείλει να κάνει σταθερά βήματα προς την κατεύθυνση αυτή συνειδητοποιώντας τη μεγάλη σημασία αυτού του στόχου για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, και ιδιαίτερα για τα άτομα εκείνα για τα οποία η κοινωνική ένταξη αποτελεί περισσότερο μία υπόσχεση παρά μία πραγματικότητα.

### *Γενικό Πλαίσιο*

Η Ελλάδα έχει επικυρώσει τις περισσότερες από τις σημαντικές διεθνείς συμβάσεις που σχετίζονται με την πρόσβαση στην εκπαίδευση και την εργασία για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, αλλά δεν έχει ακόμα επικυρώσει τον αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη ή το Πρωτόκολλο Αρ. 12 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών. Το Σύνταγμα της Ελλάδας καθιερώνει τον όρο «άτομα με αναπηρία» και εγγυάται το δικαίωμά τους με μέτρα που προωθούν την κοινωνική ενσωμάτωση, σύμφωνα με τις σημαντικές διεθνείς συμβάσεις περί προστασίας των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Παρότι έχουν προταθεί μέτρα για την ίση μεταχείριση των ατόμων με ειδικές ανάγκες, με στόχο τη συμμόρφωση προς τις ευρωπαϊκές οδηγίες, δεν έχει ακόμα τεθεί σε εφαρμογή η σχετική νομοθεσία, ενώ η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει επισημάνει ότι θα λάβει τα αναγκαία νόμιμα μέτρα εναντίον της Ελλάδας σε περίπτωση αδυναμίας της να ακολουθήσει τις δύο οδηγίες κατά των διακρίσεων.

Στην ελληνική νομοθεσία δεν υπάρχει συνεκτικός ορισμός της νοητικής καθυστέρησης. Ποικίλοι όροι και ορισμοί, εκ των οποίων πολλοί στιγματίζουν, χρησιμοποιούνται στις ελληνικές πολιτικές και τη νομοθεσία σχετικά με τα άτομα αυτά. Διεθνώς αναγνωρισμένα εργαλεία -όπως η δέκατη αναθεωρημένη έκδοση της Διεθνούς Ταξινόμησης των Νόσων (ICD-10), και το Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο των Ψυχικών Διαταραχών, τέταρτη έκδοση (DSM-IV)-έχουν ενσωματωθεί στη σχετική νομοθεσία, εργαλεία τα οποία υποχρεούνται να χρησιμοποιούν οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας για τη διάγνωση της νοητικής καθυστέρησης. Η διαδικασία της αξιολόγησης και διάγνωσης των ειδικών αναγκών για εκπαιδευτικούς ή/και επαγγελματικούς λόγους είναι συνήθως εκτενής και χρονοβόρα. Οι γονείς αναγκάζονται να περιμένουν επί μακρόν για τις παραπάνω διαδικασίες.

Η ελληνική νομοθεσία περιλαμβάνει διάφορους τύπους δικαστικής συμπαράστασης (κηδεμονίας). Η πλήρης δικαστική συμπαράσταση παρουσιάζεται ως η πιο κυρίαρχη μορφή, γεγονός δύσκολο να αποδειχθεί, καθώς δεν υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα σχετικά με τον αριθμό των ατόμων με νοητική καθυστέρηση που τελούν υπό δικαστική συμπαράσταση. Γενικά, υπάρχουν ελάχιστες στατιστικές πληροφορίες σχετικά με τα άτομα με νοητική καθυστέρηση και τις αντίστοιχες

υπηρεσίες στις οποίες εξυπηρετούνται. Στοιχεία των απογραφών περιορίζουν τον αριθμό των ατόμων με νοητική καθυστέρηση σε περίπου 150.000. Αυτή η έλλειψη στατιστικών δεδομένων περιορίζει τις πιθανότητες ανάπτυξης κατάλληλης και σαφούς πολιτικής για τα άτομα αυτά, ενώ η κυβέρνηση οφείλει να δώσει προτεραιότητα στη συλλογή δεδομένων ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Παρόλο που την τελευταία δεκαετία έχει επικρατήσει η σημαντική κίνηση της αποϊδρυματοποίησης, 10.000 άτομα με νοητική καθυστέρηση εξακολουθούν να παραμένουν υπό το καθεστώς ιδρυματικής φροντίδας.

### *Πρόσβαση στην εκπαίδευση*

Το Σύνταγμα της Ελλάδας διασφαλίζει το δικαίωμα στη δωρεάν παιδεία για όλους τους πολίτες, υποχρεώνοντας την πολιτεία να προσφέρει κατάλληλη στήριξη στους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας συμπεριλαμβάνει τα κανονικά και τα ειδικά σχολεία και θέτει ως προτεραιότητα, τουλάχιστον θεωρητικά, την εκπαίδευση και ενσωμάτωση στα κανονικά σχολεία. Τα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες μπορούν να εκπαιδευτούν σε διάφορα σχολεία μέχρι την ηλικία των 22 ετών με προγράμματα προσαρμοσμένα στις ανάγκες τους. Στην πράξη, η εκπαίδευση των παιδιών με νοητική καθυστέρηση παρέχεται τόσο στα κανονικά όσο και στα ειδικά σχολεία. Στα κανονικά σχολεία, οργανώνονται συνήθως τάξεις ενσωμάτωσης για τα παιδιά με νοητική καθυστέρηση, τα οποία περνούν ένα μέρος του σχολικού χρόνου μαζί με άλλους μαθητές. Η διαδικασία της αξιολόγησης για την τοποθέτηση παιδιών σε κανονικά σχολεία έχει δεχθεί κριτικές, ενώ διαπιστώνεται ελλιπής συντονισμός ανάμεσα στους αρμόδιους φορείς και τις υπηρεσίες.

Το 2001, εγκαθιδρύθηκε ένας νέος θεσμός, τα Κέντρα Διάγνωσης, Αξιολόγησης και Υποστήριξης (ΚΔΑΥ), τα οποία έχουν ως στόχο να παρέχουν συντονισμένες υπηρεσίες σε τοπικό επίπεδο για τα παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Τα ΚΔΑΥ είναι η κύρια υπεύθυνη υπηρεσία για την αξιολόγηση της νοητικής καθυστέρησης και για την τοποθέτηση των παιδιών στο κατάλληλο σχολείο. Ωστόσο, μόνο τα μισά από τα ΚΔΑΥ που προβλέπονται σε όλη τη χώρα βρίσκονται σε λειτουργία, και αυτά δεν είναι σε θέση να καλύψουν τις ανάγκες και τις προσδοκίες των γονέων σε ό,τι αφορά την πρόωμη παρέμβαση. Λόγω αυτού, πολλές οικογένειες αναγκάζονται να ταξιδέψουν μεγάλες χιλιομετρικές αποστάσεις ή να υπομείνουν μακροχρόνιες περιόδους αναμονής προκειμένου να αξιολογηθούν τα παιδιά τους. Ο ανεπαρκής αριθμός των κέντρων και η εστίασή τους προς το παρόν μόνο σε παιδιά σχολικής ηλικίας, αποδεικνύει την παντελή έλλειψη υπηρεσιών πρόωμης παρέμβασης στα περισσότερα επίπεδα, με αποτέλεσμα οι γονείς να εξαναγκάζονται να αναζητούν εναλλακτικές λύσεις συνήθως με μεγάλο κόστος στον ιδιωτικό τομέα. Ανάμεσα στις υπηρεσίες που παρέχουν τα ΚΔΑΥ συγκαταλέγεται και η παροχή συμβουλευτικής όσον αφορά την εκπαίδευση και την κοινωνική ενσωμάτωση. Ωστόσο, οι γονείς έχουν εκφράσει την ανησυχία τους για το γεγονός ότι οι γνωματεύσεις με τις ανάλογες συστάσεις είναι συνήθως

δυσνόητες και συχνά παρέχουν ανακριβείς πληροφορίες για τις διαθέσιμες δυνατότητες των προτεινόμενων υπηρεσιών.

Παρότι η Ελλάδα συμμετέχει στον Ευρωπαϊκό Οργανισμό για την Ανάπτυξη της Ειδικής Αγωγής, παίρνοντας παράλληλα οικονομική ενίσχυση από την Ευρωπαϊκή Ένωση για την υλοποίηση των προγραμμάτων που σχετίζονται με την εκπαίδευση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, η πολιτική της χώρας σε αυτό τον τομέα δεν έχει ακόμη καλύψει τις ανάγκες του αντίστοιχου πληθυσμού. Χαρακτηριστικό πρόβλημα αποτελεί η έλλειψη προγραμμάτων για την εκπαίδευση των παιδιών με σοβαρή και βαριά νοητική καθυστέρηση. Οι γονείς και οι συνήγοροι φορείς έχουν ζητήσει την ίδρυση ενός ισχυρού συντονιστή φορέα, που θα συμβάλλει στη διασφάλιση της προσβασιμότητας στις ήδη διαθέσιμες υπηρεσίες εκπαίδευσης. Η επιπλέον δημιουργία προγραμμάτων ευαισθητοποίησης για δασκάλους, μαθητές και οικογένειες θα αποτελέσει ένα σημαντικό μέσο για τη μείωση της προκατάληψης για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση τόσο σε επίπεδο εκπαίδευσης όσο και στην ευρύτερη κοινότητα.

Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας ακολουθεί την αρχή της ενσωμάτωσης, προσφέροντας μια σειρά από παροχές στα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Στην πράξη όμως, ένα πολύ μικρός αριθμός παιδιών με νοητική καθυστέρηση έχει ενταχθεί στην εκπαίδευση με το υπάρχον σύστημα – δηλαδή μόνο 2.859 μαθητές για την περίοδο 2002-2003. Αρκετά παιδιά με ελαφρά και μέτρια νοητική καθυστέρηση έχουν ενταχθεί σε ειδικά σχολεία, ενώ τα περισσότερα με σοβαρή νοητική καθυστέρηση έχουν ελάχιστη πρόσβαση στην εκπαιδευτική διαδικασία. Παρόλο που έχουν αναπτυχθεί προσαρμοσμένα εκπαιδευτικά προγράμματα και σχετικό υλικό, οι ατομικές ανάγκες των μαθητών με νοητική καθυστέρηση δεν καλύπτονται μέσα στην τάξη.

Με βάση τη νομοθεσία στην Ελλάδα, η επιλογή που συστήνεται είναι η ένταξη των παιδιών με ειδικές ανάγκες σε κανονικά σχολεία. Στην πράξη όμως απουσιάζει η απαραίτητη στήριξη για την ενσωμάτωσή τους. Επισήμως μόνο 1000 παιδιά με νοητική καθυστέρηση φοιτούν σε κανονικά σχολεία, είναι όμως πιθανό πολύ περισσότερα παιδιά με νοητική καθυστέρηση να φοιτούν σε κανονικά σχολεία χωρίς όμως καμιά στήριξη, σε περιοχές κυρίως όπου δεν υπάρχει παροχή υπηρεσιών, ειδικών εκπαιδευτικών υλικών και εξοπλισμού για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες. Φυσικά όπου υπάρχει υποδομή και στήριξη, ο θεσμός του κανονικού σχολείου είναι σημαντικά αποδοτικός. Από την άλλη πλευρά, οι γονείς παραπονιούνται ότι τα ειδικά σχολεία τοποθετούν παιδιά με σημαντικά διαφορετικές ανάγκες και ικανότητες στην ίδια τάξη, ενώ το προσωπικό στα σχολεία αυτά δεν είναι προετοιμασμένο να διδάξει κάθε παιδί ανάλογα με τις ιδιαίτερες ικανότητές του. Να τονιστεί ότι τα ειδικά σχολεία λειτουργούν με ένα ιδιαίτερα βραχύ ημερήσιο πρόγραμμα, με αποτέλεσμα να μην καλύπτονται οι ανάγκες των παιδιών.

Ο θεσμός της κατ' οίκον εκπαίδευσης στη χώρα μας ισχύει για παιδιά των οποίων η υγεία δεν επιτρέπει να παρακολουθήσουν το σχολείο. Ωστόσο, στην πράξη, πολύ

λίγα παιδιά δέχονται μαθήματα στο σπίτι. Η νομοθεσία δεν προβλέπει τη νοητική καθυστέρηση ως κριτήριο για την κατ' οίκον εκπαίδευση, και ως εκ τούτου υπάρχει η αντίληψη ότι αυτός ο τύπος της εκπαίδευσης δεν είναι διαθέσιμος για τα παιδιά με νοητική καθυστέρηση, παρά μόνο ως μια ακριβή ιδιωτική επιλογή. Όσο για τις μονάδες διαμονής και φροντίδας δεν διαφοροποιούνται για παιδιά ή ενήλικες, και καταγράφεται ελάχιστη πληροφορία για το είδος της εκπαίδευσης που παρέχουν. Οι Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί εξασφαλίζουν με το πρόγραμμά τους έναν αναγκαίο αριθμό εκπαιδευτικών υπηρεσιών, όπως εκπαίδευση για παιδιά με σοβαρή ή βαριά νοητική καθυστέρηση και βοήθεια για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση που μεταβαίνουν από την εκπαίδευση στην εργασία. Η κυβέρνηση όμως οφείλει να βρει τρόπους να υποστηρίξει τα προγράμματα αυτά και να τα διαδώσει έτσι ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες των ατόμων που εως τώρα δεν έχουν πρόσβαση σε αυτές τις υπηρεσίες.

### *Μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία*

Η επαγγελματική εκπαίδευση είναι διαθέσιμη μέσα από έναν αριθμό διαφορετικών δομών, συμπεριλαμβανομένων των ιδιωτικών επαγγελματικών εργαστηρίων. Οι δομές αυτές συνήθως παρέχουν μία σειρά από υπηρεσίες σε συνδυασμό με την προ-επαγγελματική κατάρτιση, με στόχο τους την ενίσχυση και εκμάθηση δεξιοτήτων για ανεξάρτητη ζωή. Ωστόσο, το ποσοστό των ατόμων που βρίσκουν εργασία μετά από αυτά τα προγράμματα παραμένει χαμηλό. Η κυβέρνηση πρέπει να λάβει περισσότερα μέτρα για να διευκολύνει τη μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία. Παρόλο που τα ενήλικα άτομα με νοητική καθυστέρηση ωφελούνται σημαντικά από τη συνεχιζόμενη εκπαίδευση, δεν υπάρχει οργανωμένο σύστημα προγραμμάτων εκπαίδευσης από το κράτος που να στοχεύει στην ανάπτυξη και διατήρηση δεξιοτήτων.

### *Πρόσβαση στην εργασία*

Το Σύνταγμα της Ελλάδας διασφαλίζει το δικαίωμα στην εργασία των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Έχει προωθηθεί επίσης νομοσχέδιο ενάντια στις διακρίσεις σε συμφωνία με τις σχετικές ευρωπαϊκές οδηγίες, αλλά δυστυχώς δεν έχει ακόμα ψηφισθεί. Οι διαδικασίες αξιολόγησης είναι γραφειοκρατικές και σχολαστικές, και πρέπει να επαναλαμβάνονται ακόμη και στις περιπτώσεις που έχει διαγνωστεί μόνιμη αναπηρία. Οι ομάδες που αξιολογούν την ικανότητα για εργασία αποτελούνται κατά κύριο λόγο από ειδικούς του ιατρικού χώρου, οι οποίοι σε ορισμένες περιπτώσεις δεν έχουν την ανάλογη εκπαίδευση ώστε να αξιολογούν ουσιαστικά την ικανότητα του ατόμου για εργασία. Τα επιδόματα αναπηρίας σχετίζονται με το βαθμό αναπηρίας αλλά και με άλλους παράγοντες. Το ύψος των επιδομάτων αυτών είναι ανεπαρκές για την κάλυψη των βασικών καθημερινών τους αναγκών. Επιπλέον επισημαίνεται ότι η παροχή τους διακόπτεται σε περίπτωση που το άτομο με νοητική καθυστέρηση εξασφαλίσει εισόδημα από εργασία. Οι μακροχρόνιες διαδικασίες για την επανέγκριση των επιδομάτων σε

περίπτωση διακοπής της εργασίας έχει ως αποτέλεσμα να αποθαρρύνει τα άτομα με αναπηρίες για την ανεύρεση εργασίας.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η Ελλάδα έχει δεχθεί στήριξη από την Ευρωπαϊκή Ένωση για την ανάπτυξη προγραμμάτων που προωθούν τις δυνατότητες εργασίας για τα άτομα με αναπηρίες γενικότερα. Ωστόσο, οι τοπικές δομές που εγκαθιδρύονται ώστε να στηρίζουν την ενσωμάτωσή τους δεν έχουν αποδειχθεί αποτελεσματικές ως προς την ενίσχυση των δυνατοτήτων εργασίας ειδικότερα για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Άλλα κυβερνητικά μέτρα, συμπεριλαμβανομένου ενός συστήματος ποσόστωσης που υποχρεώνει την πολιτεία και την τοπική αυτοδιοίκηση να προσλαμβάνει άτομα με αναπηρίες, έχουν μέχρι τώρα ελάχιστα αποτελέσματα στην αγορά εργασίας για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, μιας και οι θέσεις συμπληρώνονται από άτομα με άλλα είδη αναπηρίας. Πρόσφατα υιοθετήθηκε μία σειρά νέων προγραμμάτων που προσφέρουν κίνητρα για εργασία και τα οποία ίσως φανούν περισσότερο αποτελεσματικά.

Σύμφωνα με διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, πολύ λίγα άτομα με νοητική καθυστέρηση έχουν προσληφθεί για εργασία μέσω των κρατικών ενισχύσεων και των κινήτρων για την απασχόληση στην ελεύθερη αγορά εργασίας. Επιπλέον, δεν υπάρχει νομοθεσία ή πολιτική που να προωθεί την υποστηριζόμενη εργασία. Τα ήδη υπάρχοντα προγράμματα που προσφέρουν στήριξη στα άτομα με νοητική καθυστέρηση στην αγορά εργασίας λειτουργούν μέσω των μη κυβερνητικών οργανώσεων και μπορούν να εξυπηρετήσουν μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό του πληθυσμού. Το κέντρο ΕΡΓΑΞΙΑ, το οποίο βοηθά 100 άτομα με νοητική καθυστέρηση στην ανεύρεση εργασίας στην ελεύθερη αγορά, είναι ένα παράδειγμα καλής πρακτικής στην υποστηριζόμενη εργασία. Ωστόσο, η στήριξη της κυβέρνησης είναι αναγκαία για την αναπαραγωγή τέτοιων μοντέλων σε μεγαλύτερη κλίμακα. Προστατευμένα εργαστήρια, τα οποία έχουν ιδρυθεί από μη κυβερνητικές οργανώσεις, προσφέρουν εκπαίδευση και απασχόληση σε άτομα με νοητική καθυστέρηση, αλλά χωρίς μεγαλύτερη στήριξη τα άτομα με νοητική καθυστέρηση έχουν ελάχιστες δυνατότητες μετάβασης από την προστατευμένη εργασία στην ελεύθερη αγορά.

## 2. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

### Γενικές Προτάσεις

#### *Διεθνή Δεδομένα*

1. Η Ελλάδα οφείλει να επικυρώσει και να υπογράψει τον Αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, και ειδικότερα να συμμορφωθεί με το άρθρο 15, που αφορά στο δικαίωμα στην αυτονομία, στην κοινωνική ενσωμάτωση και στη συμμετοχή στη ζωή της κοινότητας των ατόμων με αναπηρία. Οφείλει επίσης να επικυρώσει το Πρωτόκολλο Αρ. 12 της

Ευρωπαϊκής Συνθήκης/ Σύμβασης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, το οποίο επρόκειτο να τεθεί σε ισχύ από την 1η Απριλίου 2005.

#### *Νομοθεσία*

2. Το κράτος πρέπει αμέσως να λάβει τα απαραίτητα μέτρα και να πραγματοποιήσει τα αναγκαία βήματα για την ίδρυση ειδικού φορέα/ υπηρεσίας για την προώθηση της ίσης μεταχείρισης, όπως προβλέπεται στην οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, και πρέπει να προεκτείνει τις αρμοδιότητες αυτής της υπηρεσίας σε όλες τις περιπτώσεις διακρίσεων, συμπεριλαμβανομένης της αναπηρίας.

#### *Συλλογή δεδομένων*

3. Η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας και ο ΟΑΕΔ θα πρέπει να συλλέγουν στοιχεία σε εθνικό επίπεδο και να διατηρούν μια επίσημη βάση δεδομένων σχετικά με: α) τον αριθμό των ατόμων με νοητική καθυστέρηση ανά ηλικία, φύλο, βαθμό αναπηρίας και εργασιακή κατάσταση, και β) τον αριθμό και το είδος των παρεχόμενων υπηρεσιών για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση.

#### *Ιδρυματική φροντίδα*

4. Το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης θα πρέπει να υποχρεώσει να καταργηθούν σε εύλογο χρονικό διάστημα τα ιδρύματα ασυλικού τύπου που συνεχίζουν να λειτουργούν για άτομα με νοητική καθυστέρηση, και ιδιαίτερα για άτομα με διπλή διάγνωση, δηλαδή νοητική καθυστέρηση και ψυχική ασθένεια ή άλλες συνοδές αναπηρίες.

#### *Κοινοτικές υπηρεσίες*

5. Το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, και το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας θα πρέπει να φροντίσουν για την ίδρυση και τη λειτουργία κοινοτικών υπηρεσιών ψυχικής υγείας σε αστικές και μη αστικές περιοχές, μέτρα που θα συμβάλλουν στη διαδικασία του αποϊδρυματισμού και της φροντίδας στην κοινότητα.
6. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων θα πρέπει να λάβει τα απαραίτητα μέτρα, ώστε να διασφαλίσει ότι τα Κέντρα Διάγνωσης, Αξιολόγησης και Υποστήριξης διαθέτουν τα εφόδια και το προσωπικό που απαιτείται για να παρέχουν υπηρεσίες πρώιμης παρέμβασης σε όλη τη χώρα.

*Διάγνωση και Αξιολόγηση*

7. Το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, και το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας θα πρέπει να φροντίσουν για την ίδρυση διαγνωστικών κέντρων και κέντρων προεπαγγελματικής κατάρτισης σε όλες τις περιοχές, καθώς και για την αύξηση του αριθμού των ΚΔΑΥ σύμφωνα με τις ανάγκες του πληθυσμού.
8. Το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, και το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας θα πρέπει να διασφαλίσουν ότι κινητές διαγνωστικές μονάδες αξιολόγησης και υποστήριξης θα καλύπτουν τις υπάρχουσες ανάγκες, κυρίως στα νησιά και την επαρχία (π.χ. ορεινές περιοχές κ.λπ.) και θα στελεχώνονται με επαρκές και εξειδικευμένο προσωπικό (δηλαδή με ψυχιάτρους, παιδοψυχιάτρους, γιατρούς άλλων ειδικοτήτων, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, ειδικούς παιδαγωγούς).
9. Το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, και το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας θα πρέπει να προωθήσουν τη συνεργασία με τα σχολεία, τους δασκάλους και τους γονείς, και να υποστηρίξουν την εκπαιδευτική και κοινωνική ενσωμάτωση των παιδιών με νοητική καθυστέρηση με τη συμβολή των διαγνωστικών κέντρων και των δομών προεπαγγελματικής κατάρτισης.
10. Το κράτος θα πρέπει να αναπτύσσει πολιτικές επιθεώρησης, εποπτείας και αξιολόγησης που διασφαλίζουν την ποιότητα φροντίδας που παρέχουν τα Κέντρα Ψυχικής Υγείας και τα ΚΔΑΥ, έτσι ώστε να περιορίζονται ακραία φαινόμενα δυσλειτουργίας και κακών πρακτικών. Αυτές οι πολιτικές θα πρέπει να συμπεριλάβουν όχι μόνο την αξιολογητική παρέμβαση ειδικών, αλλά και τις γνώμες των χρηστών των υπηρεσιών.

*Κοινωνική ευαισθητοποίηση*

11. Το κράτος πρέπει να αναπτύξει προγράμματα ευαισθητοποίησης του κοινού ενάντια στο στίγμα, την προκατάληψη και τις διακρίσεις που γίνονται εις βάρος των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, επειδή οι αρνητικές στάσεις στην κοινότητα δυσχεραίνουν την πρόσβασή τους στην εργασία και την εκπαίδευση.
12. Το κράτος πρέπει να αναπτύξει εξειδικευμένα προγράμματα ευαισθητοποίησης που θα απευθύνονται συγκεκριμένα στους εργαζόμενους σε υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής φροντίδας, στους εκπαιδευτικούς καθώς και στους κρατικούς λειτουργούς γενικότερα. Έτσι θα τους ευαισθητοποιήσει για τις ειδικές ανάγκες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.



13. Το κράτος πρέπει να αναπτύξει προγράμματα ευαισθητοποίησης για τους ίδιους τους γονείς και τις οικογένειες των ατόμων με βαριά ή σοβαρή νοητική καθυστέρηση προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα του αποκλεισμού τους στο σπίτι ή στα ιδρύματα και να αναγνωριστεί η δυνατότητά τους για εκπαίδευση και συμμετοχή στην κανονική ζωή.
14. Το κράτος πρέπει να ιδρύσει εξειδικευμένα κέντρα πληροφόρησης μέσα στο πλαίσιο των Κέντρων Εξυπηρέτησης Πολιτών (ΚΕΠ), για την εξυπηρέτηση των γονέων με παιδιά με νοητική καθυστέρηση ή και των ίδιων των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Τα εν λόγω κέντρα πρέπει όχι απλά να τους ενημερώνουν για την υπάρχουσα νομοθεσία και τα θεσμικά κατοχυρωμένα δικαιώματά τους, αλλά και να τους κατευθύνουν στις αντίστοιχες με τις ανάγκες τους υπηρεσίες που παρέχονται από κατάλληλα κέντρα και οργανισμούς.

### *Συντονισμός*

15. Το κράτος χρειάζεται να ορίσει και να θεσμοθετήσει μια ειδική υπηρεσία συντονισμού, που θα έχει τη δικαιοδοσία να συντονίζει τις πολιτικές ανάπτυξης, εφαρμογής και δράσης των συναρμόδιων υπουργείων και φορέων, για την καλύτερη προώθηση των θεμάτων και την προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.

## **Προτάσεις για την Εκπαίδευση**

### *Συλλογή δεδομένων*

16. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων πρέπει να δημιουργήσει και να ανανεώνει, ανά τακτά χρονικά διαστήματα, βάση δεδομένων για τα ειδικά σχολεία, τους εκπαιδευτικούς, τις άλλες ειδικότητες, καθώς και τους μαθητές με αναπηρίες, συμπεριλαμβανομένων αυτών με νοητική καθυστέρηση. Η βάση δεδομένων αφορά συγκεκριμένα την ηλικία, το φύλο, την εθνικότητα και τον τύπο της αναπηρίας, καθώς και τον τύπο του σχολείου όπου φοιτούν οι μαθητές. Επιπλέον, συμπεριλαμβάνει πληροφορίες για τον αριθμό των παιδιών που δεν φοιτούν σε κανένα σχολείο.

### *Εφαρμογή της νομοθεσίας*

17. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων πρέπει να λάβει τα απαραίτητα μέτρα ώστε να διασφαλίσει ότι η σχολική υποχρεωτική φοίτηση που αφορά όλα τα παιδιά, ισχύει και για τα παιδιά με νοητική καθυστέρηση, τα οποία συνήθως μένουν απομονωμένα στο σπίτι.
18. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων πρέπει να προωθήσει τη δημιουργία και την ανάπτυξη τάξεων ένταξης, συνεκπαίδευσης ή

συμμετοχικής εκπαίδευσης στα κανονικά σχολεία ως προτεραιότητα στην εκπαιδευτική πολιτική. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όλα τα παιδιά θα έχουν την ευκαιρία να εκπαιδευτούν μαζί, παρά τις όποιες δυσκολίες, αναπηρίες ή διαφορές που ίσως έχουν, ενώ θα δημιουργούνται σχέσεις αλληλεγγύης μεταξύ των παιδιών με νοητική καθυστέρηση και των συνομηλίκων τους.

19. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων πρέπει να εκδώσει συγκεκριμένους κανονισμούς για την ενίσχυση του θεσμού της κατ' οίκον διδασκαλίας για τα παιδιά με νοητική καθυστέρηση. Το Υπουργείο πρέπει επίσης να αναπτύξει τις κατάλληλες συνθήκες, και να διαθέσει όλο το απαραίτητο υλικό και ανθρώπινο δυναμικό, έτσι ώστε να καταστήσει το θεσμό της κατ' οίκον εκπαίδευσης μια γνήσια και αληθινή εκπαιδευτική δυνατότητα για τα παιδιά και τους ενήλικες με νοητική καθυστέρηση.

#### *Δυναμικό και στηρικτικοί πόροι*

20. Το κράτος πρέπει να εξασφαλίσει ικανοποιητική οικονομική στήριξη για τα κανονικά σχολεία προκειμένου να τους παρέχεται επαρκές οπτικοακουστικό, εκπαιδευτικό υλικό και υποστηρικτικές συμβουλευτικές υπηρεσίες για τα παιδιά με νοητική καθυστέρηση.
21. Τα υπό υλοποίηση προγράμματα που εντάσσονται σε ευρωπαϊκές επιχορηγούμενες δράσεις πρέπει να σχεδιάζονται και να επιλέγονται με κριτήρια που θα είναι σύμφωνα με τις οδηγίες του Ευρωπαϊκού Οργανισμού για την Ανάπτυξη της Ειδικής Αγωγής. Θα πρέπει επίσης να διασφαλίζεται η ποιότητα και η συνέχειά τους, και μετά το πέρας της ευρωπαϊκής επιχορήγησης.
22. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων χρειάζεται να αυξήσει τον αριθμό των σχολείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που είναι ανοιχτά σε μαθητές με νοητική καθυστέρηση.

#### *Εκπαίδευση των εκπαιδευτικών*

23. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων θα πρέπει να διασφαλίσει ικανοποιητικούς οικονομικούς πόρους για τη συνεχή εκπαίδευση του προσωπικού. Επίσης απαραίτητη κρίνεται η αύξηση του αριθμού των εκπαιδευτικών που έχουν εξειδικευτεί στην παροχή εξατομικευμένης εκπαιδευτικής στήριξης στους μαθητές με νοητική καθυστέρηση, έτσι ώστε να προωθείται η κοινωνική ενσωμάτωση και αποδοχή αυτών των μαθητών.
24. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων πρέπει να διασφαλίσει την παροχή συνεχιζόμενης εποπτείας, επιμόρφωσης και εξειδικευμένης εκπαίδευσης του προσωπικού σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, και ειδικότερα για όσους εργάζονται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

*Εκπαιδευτικά προγράμματα*

25. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων πρέπει να διασφαλίσει ότι η Εθνική Εκπαιδευτική Πολιτική θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει ένα συγκροτημένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα με ειδικά αναλυτικά προγράμματα, ανάλογα με τις ειδικές ανάγκες και το βαθμό νοητικής καθυστέρησης των μαθητών.
26. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων πρέπει να αναπτύξει αναλυτικά προγράμματα που να έχουν ευελιξία, προκειμένου να παρέχουν περισσότερες αναπτυξιακές και προεπαγγελματικές δραστηριότητες ανάλογα με τις δυνατότητες και τις ανάγκες των παιδιών και να μην περιορίζονται μόνο στη στείρα παροχή σχολικών γνώσεων.

*Εκπαίδευση των ατόμων με σοβαρή και βαριά νοητική καθυστέρηση*

27. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης πρέπει να συνεργασθούν για την ανάπτυξη Κέντρων Ημέρας, τα οποία θα παρέχουν συνεχή επιμόρφωση, ψυχοκοινωνική υποστήριξη και αποκατάσταση, και θα προωθούν την εκπαιδευτική και κοινωνική ενσωμάτωση των ατόμων με σοβαρή ή βαριά νοητική καθυστέρηση. Επισημαίνεται ότι ο πληθυσμός αυτός μένει ακάλυπτος σε μεγάλο βαθμό.

**Προτάσεις για την Εργασία***Νομοθεσία*

28. Το κράτος πρέπει άμεσα να προτείνει κατάλληλη νομοθεσία για την προώθηση και ανάπτυξη της προστατευμένης και υποστηριζόμενης εργασίας στην Ελλάδα μέσα από κίνητρα, φορολογικές απαλλαγές και υποστήριξη της πώλησης προϊόντων που παράγονται από άτομα με νοητική καθυστέρηση.
29. Το κράτος πρέπει να αναπτύξει και να εφαρμόσει νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία και την προαγωγή του δικαιώματος στην εργασία όλων των ατόμων με νοητική καθυστέρηση με ειδικές ρυθμίσεις, ανάλογα με το βαθμό λειτουργικότητάς τους.

*Αξιολόγηση της ικανότητας για εργασία*

30. Η Πρωτοβάθμια Επιτροπή Υγείας και το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης πρέπει να επαναπροσδιορίσουν τη διαδικασία αξιολόγησης της ικανότητας για εργασία, ώστε να διασφαλιστεί ότι η αξιολόγηση γίνεται ανάλογα με τις δυνατότητες και το δυναμικό κάθε ατόμου και δεν βασίζεται αποκλειστικά και μόνο στο δείκτη νοημοσύνης ή σε άλλες κατηγοριοποιήσεις.

### *Σύστημα ποσόστωσης*

31. Το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, και ο Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού πρέπει να θεσμοθετήσουν ειδική προϋπόθεση για τους εργοδότες, ώστε να προσλαμβάνουν άτομα με νοητική καθυστέρηση, ως προέκταση του υπάρχοντος συστήματος ποσόστωσης για τα άτομα με αναπηρία.

### *Κοινωνικά επιδόματα*

32. Το κράτος χρειάζεται να αυξήσει σημαντικά τα επιδόματα έτσι ώστε να είναι δυνατά να καλύπτουν τις ανάγκες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση .
33. Το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας πρέπει να λάβει τα απαραίτητα μέτρα ώστε τα άτομα με νοητική καθυστέρηση να μην εξαναγκάζονται σε διαρκώς επαναλαμβανόμενες αξιολογήσεις της κατάστασής τους με σκοπό τη λήψη του επιδόματος

### *Υποστηριζόμενη εργασία*

34. Το κράτος πρέπει να θεσμοθετήσει πλαίσιο πολιτικής για την υποστηριζόμενη εργασία, το οποίο να συμπεριλαμβάνει την παροχή πόρων για την ενίσχυση ατόμων με νοητική καθυστέρηση για την ανεύρεση εργασίας.

### *Κοινωνική ευαισθητοποίηση*

35. Το κράτος θα πρέπει να αναπτύξει εξειδικευμένα προγράμματα ευαισθητοποίησης που θα απευθύνονται σε ειδικούς τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού τομέα καθώς και τους επαγγελματικούς και εργοδοτικούς συνδέσμους, σχετικά με τις επαγγελματικές δυνατότητες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.

## II. ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

### 1. ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: ΣΥΝΟΨΗ

*Η Ελλάδα έχει επικυρώσει τις περισσότερες από τις κύριες διεθνείς συμβάσεις που αφορούν στην πρόσβαση στην εκπαίδευση και την εργασία για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, ωστόσο εκκρεμεί η επικύρωση του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη ή του Πρωτοκόλλου Αρ. 12 της Ευρωπαϊκής Συνθήκης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών. Το Σύνταγμα της Ελλάδας έχει καθιερώσει τον όρο «άτομα με αναπηρίες» και εγγυάται το δικαίωμα σε μέτρα που εξασφαλίζουν την ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία, σε συμφωνία με τις υποχρεώσεις της Ελλάδας προς τους κύριους διεθνείς κανονισμούς που προσφέρουν προστασία στα άτομα με αναπηρία. Παρότι έχουν προταθεί μέτρα για την προώθηση της ίσης μεταχείρισης με στόχο τη συμμόρφωση προς τις οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν έχει ακόμη εφαρμοστεί η σχετική νομοθεσία, ενώ η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει δηλώσει ότι θα προβεί σε κάθε νόμιμη ενέργεια εναντίον της Ελλάδας σε περίπτωση αποτυχία της να ενσωματώσει τις δύο οδηγίες κατά των διακρίσεων.*

#### 1.1 Διεθνείς Κανονισμοί και Υποχρεώσεις

Η Ελλάδα έχει επικυρώσει τις περισσότερες κύριες διεθνείς συμβάσεις που αφορούν στα ανθρώπινα δικαιώματα και ειδικότερα τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες. Η Ελλάδα έχει προσυπογράψει το Διεθνές Σύμφωνο για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR),<sup>1</sup> καθώς και το Προαιρετικό Πρωτόκολλο του Συμφώνου (Op Prot CCPR) στις 5 Αυγούστου 1997,<sup>2</sup> και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (CESCR) στις 16 Αυγούστου 1985.<sup>3</sup> Επίσης, έχει επικυρώσει τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC), την 1η Μαΐου 1993.<sup>4</sup>

Η χώρα μας επικύρωσε την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ) στις 28 Νοεμβρίου 1953,<sup>5</sup> και έχει υπογράψει χωρίς όμως να έχει ακόμα επικυρώσει το

<sup>1</sup> Διεθνές Σύμφωνο για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR), 23 Μαρτίου 1976, 999 U.N.T.S. 171.

<sup>2</sup> Προαιρετικό Πρωτόκολλο του Διεθνούς Συμφώνου για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα, 23 Μαρτίου 1976, U.N.T.S. 302

<sup>3</sup> Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (CESCR), 3 Ιανουαρίου 1976, 993 U.N.T.S. 3

<sup>4</sup> Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC), 2 Σεπτεμβρίου 1990, 44 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 167, U.N. Doc. A/44/49 (1989).

<sup>5</sup> Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ECHR), 3 Σεπτεμβρίου 1953, ΣΕΣ αριθ. 005, διαθέσιμη στην ιστοσελίδα του συμβουλίου της Ευρώπης: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm> (πρόσβαση 22 Οκτωβρίου 2004).

Πρωτόκολλο Αρ. 12 της Σύμβασης.<sup>6</sup> Επίσης, επικύρωσε τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (ΕΚΧ) συμπεριλαμβανομένου του άρθρου 15, τον Ιούνιο του 1984, και υπέγραψε τον Αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη στις 3 Μαΐου 1996, αλλά δεν τον έχει ακόμη επικυρώσει.<sup>7</sup>

Η Ελλάδα έχει επικυρώσει και τις οχτώ κύριες συμβάσεις του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας (ΔΟΕ)<sup>8</sup> καθώς και τη συνθήκη αυτού του οργανισμού που αφορά στον Επαγγελματικό Προσανατολισμό και στην Επαγγελματική Εκπαίδευση στην Ανάπτυξη του Ανθρώπινου Δυναμικού, 1975 (Αρ. 142) και τη συνθήκη που αφορά στην Επαγγελματική Αποκατάσταση και Εργασία, 1983 (Αρ. 159).

## 1.2 Η Εθνική Νομοθεσία

Το Σύνταγμα της Ελλάδας προβλέπει γενικά ότι ο σεβασμός και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελούν πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας,<sup>9</sup> και ότι όλοι οι πολίτες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις και είναι ίσοι ενώπιον του νόμου.<sup>10</sup> Επιπλέον, το Σύνταγμα προβλέπει ότι όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Το Σύνταγμα επίσης καθιερώνει τον όρο «άτομα με αναπηρία» και καθορίζει τη θετική υποχρέωση της πολιτείας να προστατεύει το δικαίωμα της ειδικής φροντίδας για τα άτομα με μία χρόνια σωματική ή ψυχική ασθένεια ακόμα ή αναπηρία γενικότερα: «τα άτομα με αναπηρίες έχουν το δικαίωμα να απολαμβάνουν μέτρων που εξασφαλίζουν την

<sup>6</sup> Πρωτόκολλο Αρ. 12 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, ΣΕΣ αριθ. 177, τέθηκε σε ισχύ την 1η Απριλίου 2005, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/177.htm> (πρόσβαση 22 Οκτωβρίου 2004).

<sup>7</sup> Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (RESC), 1 Ιουλίου 1999, ΣΕΣ αριθ. 163, διαθέσιμος στην ιστοσελίδα: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm> (πρόσβαση 22 Οκτωβρίου 2004).

<sup>8</sup> Ο Διεθνής Οργανισμός Εργασίας (ILO) έχει διακρίνει 8 βασικές συμβάσεις του Οργανισμού: Σύμβαση που αφορά στην υποχρεωτική ή αναγκαστική εργασία, 1930 (αρ. 29)· Σύμβαση που αφορά στην Ελευθερία της Ένωσης και την Προστασία του δικαιώματος για Οργάνωση, 1948 (αρ. 87)· Σύμβαση που αφορά στην Εφαρμογή των Αρχών του Δικαιώματος για την Οργάνωση και Συνδιαλλαγή, 1949 (αρ. 98)· Σύμβαση που αφορά στην Ισότητα Μεταχείριση για Άνδρες και Γυναίκες Εργαζόμενους για Εργασία Ίσης Αξίας, 1951 (αρ. 100)· Σύμβαση που αφορά στην Κατάργηση της Καταναγκαστικής Εργασίας, 1957 (αρ. 105)· Σύμβαση που αφορά στις Διακρίσεις σε Σεβασμό προς την Εργασία και Απασχόληση, 1958 (αρ. 111)· Σύμβαση που αφορά στο Κατώτερο όριο Ηλικίας για Εργασία, 1973 (αρ. 138)· Σύμβαση που αφορά στην Απαγόρευση και Άμεση Δράση για τον Περιορισμό των Χειρίστων Μορφών Παιδικής Εργασίας, 1999 (αρ. 182).

<sup>9</sup> Σύνταγμα, βάσει του ψηφίσματος της 6ης Απριλίου 2001, της 7ης Αναθεωρητικής Βουλής της Ελλάδας, άρθρο 2 παράγραφος 1

<sup>10</sup> Σύνταγμα, άρθρο, 4, παρ. 1, 2

αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας».<sup>11</sup>

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την πρόσφατη ελληνική νομοθεσία, τα άτομα με αναπηρία προστατεύονται ως προς τα δικαιώματά τους σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό για ίση μεταχείριση και ίσες ευκαιρίες με το λοιπό πληθυσμό στην εκπαίδευση, στην απασχόληση, στην υγεία και στις κοινωνικές υπηρεσίες, με στόχο τη συμμετοχή τους σε όλες τις δραστηριότητες της ζωής (κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές), σύμφωνα πάντα με τις ανάγκες και τις ιδιαίτερες ικανότητές τους.<sup>12</sup> Η νομοθεσία είναι σύμφωνη με τα διεθνή κριτήρια και τους διεθνείς κανονισμούς, όπως είναι οι Βασικοί Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών (Standard Rules of the UN) για την παροχή ίσων ευκαιριών στα άτομα με αναπηρίες (1993), και οι κατευθυντήριες γραμμές για την καταπολέμηση των διακρίσεων στους χώρους εργασίας όπως προβλέπονται στο άρθρο 13 της Συνθήκης του Άμστερνταμ και στην οδηγία 2000/78/EK του Συμβουλίου της 27ης Νοεμβρίου 2000 (Οδηγία για την Απασχόληση), η οποία διαμορφώνει ένα γενικό πλαίσιο για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία.

Δεν υπάρχει εξειδικευμένη υπηρεσία που να αντιμετωπίζει τα ζητήματα διακρίσεων σε κάθε επίπεδο, παρόλο που η οδηγία 2000/43/EK του Συμβουλίου, η οποία εφαρμόζοντας την αρχή της ίσης μεταχείρισης ανάμεσα στα άτομα απαιτεί τη σύσταση ενός ανεξάρτητου φορέα για την προώθηση της ίσης μεταχείρισης χωρίς διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνικής καταγωγής.<sup>13</sup> Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, ο Συνήγορος του Πολίτη, ένα ανεξάρτητο σώμα, έχει αναλάβει διαμεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στους πολίτες και την Πολιτεία, με τη δέσμευση να παρεμβαίνει διαδικαστικά για να προστατεύει τα δικαιώματα των πολιτών και να περιορίζει τις περιπτώσεις κακής διαχείρισης.<sup>14</sup> Στο πλαίσιο της προσπάθειας να ενσωματωθεί η Οδηγία για τη Φυλετική Ισότητα στην εθνική νομοθεσία, προτάθηκε νομοθεσία που καθορίζει το Συνήγορο του Πολίτη ως την ανεξάρτητη

<sup>11</sup> Σύνταγμα, άρθρο, 21, παρ. 6

<sup>12</sup> Νόμοι 2430/1996 για τα άτομα με ειδικές ανάγκες (για την κάρτα αναπηρίας και άλλες παροχές), 2817/2000 για την ειδική αγωγή, 3194/2003 για ζητήματα εκπαίδευσης και άλλες παροχές.

<sup>13</sup> Οδηγία 2000/43/EK του Συμβουλίου της 29ης Ιουνίου 2000 (εδώ Οδηγία για τη Φυλετική Ισότητα), περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνικής τους καταγωγής, άρθρο 13. Τον Ιούλιο του 2004, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε ότι θα ασκήσει κάθε νόμιμη δράση εναντίον 6 κρατών μελών, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, για την αποτυχία τους να εισαγάγουν και να εφαρμόσουν την Οδηγία για τη Φυλετική Ισότητα μέσα στο απαιτούμενο χρονικό διάστημα. Βλέπε τη δημοσίευση της Επιτροπής στον τύπο IP/04/947 της 19ης Ιουλίου του 2004, διαθέσιμη στη διεύθυνση: <http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/04/947&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en> (αξιολογήθηκε την 7<sup>η</sup> Σεπτεμβρίου 2004).

<sup>14</sup> Νόμος 2577/1977-ΦΕΚ 59/A, για το Συνήγορο του Πολίτη και το σώμα Εποπτών-Ελεγκτών της Δημόσιας Διοίκησης.

αρχή που προβλέπει το άρθρο 13 της οδηγίας, αλλά μέχρι το Δεκέμβριο του 2004, ο νόμος δεν είχε ακόμη ψηφιστεί.

## 2. ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΝΟΗΤΙΚΗ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ: ΣΥΝΟΨΗ

*Στην ελληνική νομοθεσία δεν υπάρχει συνεκτικός ορισμός της νοητικής καθυστέρησης. Ποικίλοι όροι και ορισμοί, εκ των οποίων πολλοί στιγματίζουν, χρησιμοποιούνται στις ελληνικές πολιτικές και στη νομοθεσία για να αναφερθούν στα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Διεθνώς αναγνωρισμένα δεδομένα έχουν συμπεριληφθεί στη σχετική νομοθεσία και αυτά γενικώς χρησιμοποιούνται και στη διάγνωση της νοητικής καθυστέρησης από τους επαγγελματίες υγείας. Η διαδικασία για τη διάγνωση και την αξιολόγηση και διάγνωση της αναπηρίας, είτε για εκπαιδευτικούς είτε για επαγγελματικούς λόγους, είναι εκτενής και χρονοβόρα. Οι γονείς μπαίνουν σε λίστες αναμονής γι' αυτού του είδους τη διαδικασία.*

*Η ελληνική νομοθεσία περιλαμβάνει αρκετές μορφές δικαστικής συμπαράστασης. Η πλήρης δικαστική συμπαράσταση φαίνεται να είναι η επικρατέστερη μορφή, αλλά είναι δύσκολο να διαπιστωθεί κάτι τέτοιο, μιας και δεν υπάρχουν στατιστικά δεδομένα που να αναφέρονται στον αριθμό των ατόμων με νοητική καθυστέρηση που τελούν υπό δικαστική συμπαράσταση.*

*Συνολικά, υπάρχει περιορισμένη στατιστική πληροφορία σχετικά με τον αριθμό των ατόμων με νοητική καθυστέρηση και τις υπηρεσίες που είναι διαθέσιμες για τον εν λόγω πληθυσμό. Αυτή η έλλειψη δεδομένων δυσχεραίνει σοβαρά τις πιθανότητες ανάπτυξης κατάλληλης πολιτικής για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, και η κυβέρνηση πρέπει να θέσει ως προτεραιότητα την τακτική συλλογή δεδομένων. Παρόλο που την τελευταία δεκαετία έχει ακολουθηθεί σημαντική διαδικασία αποϊδρυματισμού, παρόλ' αυτά περίπου δέκα χιλιάδες άτομα με νοητική καθυστέρηση εξακολουθούν να λαμβάνουν φροντίδα ιδρυματικού τύπου.*

### 2.1 Ορισμοί

Συνεκτικός νομικός ορισμός της νοητικής καθυστέρησης δεν υπάρχει στην ελληνική νομοθεσία. Η νοητική καθυστέρηση είναι μόνο ένας από τους όρους που χρησιμοποιούνται σήμερα στην Ελλάδα. Συνυπάρχει σε ορισμένα νομικά κείμενα με παλαιότερους όρους, όπως πνευματική καθυστέρηση, πνευματική αναπηρία ή ακόμη και παρωχημένους όρους που στιγματίζουν, όπως μογγολοειδής ιδιοτεία.<sup>15</sup> Όροι που αφορούν τα άτομα με νοητική καθυστέρηση και χρησιμοποιούνται συχνά στη νομοθεσία και στη στατιστική είναι «άτομα με αναπηρία» ή «άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες». Ως άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ορίζονται ειδικότερα σε επιστημονικές εργασίες, άτομα με σοβαρές μαθησιακές δυσκολίες

<sup>15</sup> Intellectual Disability in Europe: Working Papers, Greece: Suzana Padeliadou, March 2003, σελ. 68.



και προβλήματα προσαρμογής λόγω αισθητηριακής, σωματικής, νοητικής, συναισθηματικής ή/και κοινωνικής μειονεξίας.<sup>16</sup>

Ο νόμος 2817/2000 (νόμος για την ειδική αγωγή) του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων για την εκπαίδευση ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή/και χρόνιες ασθένειες δεν χρησιμοποιεί τους ορισμούς του Διαγνωστικού και Στατιστικού Εγχειριδίου της Αμερικανικής Ψυχιατρικής Ένωσης, τέταρτη έκδοση, (DSM-IV)<sup>17</sup> ή τη δέκατη αναθεωρημένη έκδοση της Διεθνούς Ταξινόμησης των Νόσων και των Προβλημάτων Υγείας του Διεθνούς Οργανισμού Υγείας (ICD-10).<sup>18</sup> Σύμφωνα με τους εν λόγω ορισμούς, η νοητική καθυστέρηση παρουσιάζεται ως μία σύνθετη διαταραχή του λόγου, των γνωστικών, κινητικών και κοινωνικών δεξιοτήτων που οδηγεί σε παρεκκλίσεις της προσαρμοστικής λειτουργίας στην καθημερινή ζωή και προσδιορίζει τέσσερις βαθμίδες καθυστέρησης ανάλογα με τη σοβαρότητά της: ελαφρά, μέτρια, σοβαρή και βαριά.<sup>19</sup>

## 2.2 Αξιολόγηση και Διάγνωση της Νοητικής Καθυστέρησης

Οι γιατροί και οι επαγγελματίες της ψυχικής υγείας δεν είναι υποχρεωμένοι από το νόμο να χρησιμοποιούν τους ορισμούς του DSM-IV ή ICD-10 για τη νοητική καθυστέρηση, καθώς κανένα νομικό κείμενο δεν αναφέρεται σε αυτές τις διαγνωστικές κλίμακες. Εντούτοις, οι ψυχίατροι και οι ψυχολόγοι<sup>20</sup> στην Ελλάδα ακολουθούν στην πλειονότητά τους αυτά τα συστήματα ταξινόμησης για διαγνωστικούς σκοπούς. Επιπλέον, στα επίσημα έγγραφα των διεπιστημονικών διαγνωστικών ομάδων των κοινοτικών κέντρων ψυχικής υγείας ή των διαγνωστικών κέντρων χρησιμοποιείται ο όρος νοητική καθυστέρηση συνοδευόμενος από το χαρακτηρισμό του βαθμού καθυστέρησης και, μερικές φορές, από το δείκτη νοημοσύνης.

<sup>16</sup> Άτομο με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες θεωρείται επίσης κάθε άτομο που στη βρεφική, παιδική ηλικία ή στην εφηβεία του χρειάζεται ειδική αγωγή για συγκεκριμένη χρονική περίοδο ή για όλη τη σχολική καριέρα, εξαιτίας άλλων παραγόντων υγείας, συναισθηματικών ή κοινωνικών παραγόντων, εξαιρουμένων των διαφορών στη γλώσσα ή κουλτούρα. Νόμος 2817/2000 (ο νόμος για την ειδική αγωγή), άρθρο 1, παράγραφος 1, 2.

<sup>17</sup> American Psychiatric Association (1994). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders Fourth Edition (DSM-IV), Washington, DC.

<sup>18</sup> World Health Organization (1992). International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, Tenth Revision (ICD-10), 1992.

<sup>19</sup> Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, ICD-10 Οδηγός στη Νοητική Καθυστέρηση, WHO/MNH/96.3, Γένοβα, σελ. 3-4.

<sup>20</sup> Τις πληροφορίες προσέφερε ο Δρ Γεράσιμος Κολαΐτης, Παιδοψυχίατρος, Παιδοψυχιατρική Κλινική Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, Νοσοκομείο Παίδων «Αγία Σοφία». Ημερομηνίες: Φεβρουάριος-Μάρτιος 2004 η Δρ Σταυρούλα Διαρεμέ, Κλινική Ψυχολόγος, Επιστημονική Συνεργάτης της Παιδοψυχιατρικής Κλινικής, Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, Νοσοκομείο Παίδων «Αγία Σοφία». Ημερομηνίες: Φεβρουάριος-Μάρτιος 2004.

Δεν υπάρχει νομικό πλαίσιο που να καθορίζει το χρόνο διάγνωσης της νοητικής καθυστέρησης. Τα εγχειρίδια, όμως, που χρησιμοποιούνται στην κλινική πρακτική (δηλαδή τα ICD-10 και DSM-IV) καθορίζουν ότι η διαταραχή διαγιγνώσκεται πριν από το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας. Μολονότι τα συστήματα ταξινόμησης, ICD-10 και DSM-IV, έχουν διαφορές, αμφότερα χρησιμοποιούν τα ίδια κριτήρια για να προσδιορίσουν τη νοητική καθυστέρηση και οδηγούν σε συνεπείς αξιολογήσεις. Δεδομένου ότι η διάγνωση της νοητικής καθυστέρησης απαιτεί την εκτίμηση πολλών πλευρών της λειτουργικότητας του ατόμου (γνωστικών, επικοινωνιακών, φροντίδας του εαυτού κ.λπ.), στην κλινική πράξη η νοητική καθυστέρηση διαγιγνώσκεται σε ηλικίες μεταξύ τριών και επτά ετών. Αυτό συμβαίνει διότι το επίπεδο της νοητικής ελλειμματικότητας δεν μπορεί να καθοριστεί με ακρίβεια κατά τη νηπιακή ηλικία. Παρά ταύτα, σε σπάνιες περιπτώσεις, τίθεται διάγνωση σοβαρής ή βαριάς νοητικής καθυστέρησης ακόμη και πριν από την ηλικία των τριών ετών. Αυτό συμβαίνει, κυρίως, εάν η νοητική αναπηρία σχετίζεται με κάποια άλλη νευρολογική ή άλλου τύπου διαταραχή. Οι γονείς συχνά παίρνουν την πρωτοβουλία να ζητήσουν αξιολόγηση του παιδιού τους, συνήθως κατά την προσχολική ηλικία ή νωρίς κατά τη διάρκεια της σχολικής ηλικίας.

Γενικά, αρμόδια υπηρεσία για τη διάγνωση της νοητικής καθυστέρησης για εκπαιδευτικούς λόγους είναι κυρίως τα Κέντρα Διάγνωσης, Αξιολόγησης και Υποστήριξης (ΚΔΑΥ) του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Αξιολογήσεις γίνονται επίσης στα δημόσια νοσοκομεία και τις κοινοτικές υπηρεσίες υγείας, όπως τα κέντρα ψυχικής υγείας και τα ιατροπαιδαγωγικά κέντρα.

Για την αξιολόγηση της ικανότητας για εργασία υπάρχουν δύο αρμόδιοι φορείς: η Πρωτοβάθμια Επιτροπή Υγείας της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης, η οποία καθορίζει την επάρκεια για τα κοινωνικά επιδόματα, και οι επιτροπές των κρατικών ασφαλιστικών ταμείων, οι οποίες είναι υπεύθυνες για τις ασφαλιστικές παροχές.<sup>21</sup>

### 2.3 Δικαστική Συμπαράσταση (Κηδεμονία)

Στην Ελλάδα, ένας ενήλικος υποβάλλεται σε δικαστική συμπαράσταση όταν, λόγω ψυχικής διαταραχής ή νοητικής καθυστέρησης ή σωματικής αναπηρίας, αδυνατεί εν όλω ή εν μέρει να φροντίζει μόνος τις υποθέσεις του. Ο ανήλικος που βρίσκεται υπό γονική μέριμνα ή επιτροπεία, μπορεί επίσης να υποβληθεί σε δικαστική συμπαράσταση, αν συντρέχουν οι όροι της, κατά το τελευταίο έτος προ της ενηλικίωσής του.<sup>22</sup>

<sup>21</sup> Γραπτή πληροφορία από το Τμήμα για τα Δικαιώματα του Παιδιού του Συνήγορου του Πολίτη, Ιούνιος 2004.

<sup>22</sup> Νόμος 2447/1996, ΦΕΚ 278/1996 για τη Δικαστική συμπαράσταση, Άρθρο 1666 Αστικού Κώδικα

Στον Αστικό Κώδικα της Ελλάδας αναφέρονται τα ακόλουθα είδη δικαστικής συμπαράστασης (ο ελληνικός νομικός όρος της κηδεμονίας είναι «δικαστική συμπαράσταση»).

- Στερητική δικαστική συμπαράσταση, πλήρης ή μερική, εφόσον το άτομο κηρύσσεται ανίκανο για όλες ή για ορισμένες δικαιοπραξίες αν κρίνεται ότι αδυνατεί να ενεργεί γι' αυτές αυτοπροσώπως.
- Επικουρική δικαστική συμπαράσταση, πλήρης ή μερική, οπότε το δικαστήριο ορίζει ότι για την ισχύ όλων ή ορισμένων δικαιοπραξιών απαιτείται η συναίνεση του δικαστικού συμπαραστάτη.

Συνδυασμός των δύο προηγούμενων ρυθμίσεων είναι επίσης δυνατός. Το δικαστήριο οφείλει να επιβάλει στο συμπαραστατούμενο τους ελάχιστους δυνατούς περιορισμούς που απαιτεί το συμφέρον του.<sup>23</sup> Σε περίπτωση συνδυασμού των δύο ειδών δικαστικής συμπαράστασης, το δικαστήριο μπορεί να στερήσει το συμπαραστατούμενο από τη διαχείριση της περιουσίας του, συμπεριλαμβανομένης της ελεύθερης διάθεσης των οικονομικών ή των δωρεών του.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι στις περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει δικαστικός συμπαραστάτης ή κηδεμόνας, τα άτομα με νοητική καθυστέρηση έχουν ίδια δικαιώματα με τους άλλους πολίτες. Ωστόσο, στην πράξη είναι αμφίβολο αν τους αναγνωρίζεται η δυνατότητα να τα ασκούν μόνοι τους και σίγουρα συναντούν εμπόδια λόγω των κοινωνικών προκαταλήψεων. Στις περιπτώσεις αυτές οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας και κοινωνικής φροντίδας προσπαθούν να υποστηρίξουν τα δικαιώματα των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.<sup>24</sup>

Δεν υπάρχουν στατιστικά στοιχεία για τον αριθμό των ατόμων με νοητική καθυστέρηση που βρίσκονται υπό καθεστώς οποιουδήποτε είδους δικαστικής συμπαράστασης. Εντούτοις, υπάρχουν ενδείξεις ότι η πλήρης στερητική δικαστική συμπαράσταση είναι η συνηθέστερη για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, αφού οι γονείς τους αναλαμβάνουν όλες τις σχετικές ευθύνες.<sup>25</sup> Τα άτομα με νοητική καθυστέρηση που τελούν υπό πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση δεν έχουν τη δυνατότητα να ασκήσουν νόμιμες δικαιοπραξίες ή να συνειδητοποιήσουν τα δικαιώματά τους σε σχέση με επαγγελματικά ζητήματα, όπως παραδείγματος χάρη το να υπογράψουν μόνοι τους συμβάσεις εργασίας. Παρότι δεν υπάρχουν επίσημες αναφορές περιπτώσεων όπου δικαστικοί συμπαραστάτες έχουν καταχραστεί το ρόλο τους και έχουν εμποδίσει τους συμπαραστατούμενους τους από ανεύρεση εργασίας, δεν υπάρχουν ούτε διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία για τον

<sup>23</sup> Άρθρο 1676 Αστικού Κώδικα

<sup>24</sup> Άποψη διατυπωμένη από τον Ε. Ζαχαριά, Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Δ/ση Προστασίας Οικογένειας

<sup>25</sup> Συνέντευξη με την κ. Ιωακειμίδου, Εκπρόσωπο του Πανελληνίου Συλλόγου Γονέων και Κηδεμόνων Ατόμων με Αναπηρία (ΠΟΣΓΚΑμεΑ), Αθήνα, 4 Μαρτίου 2004.

αριθμό των ατόμων με νοητική καθυστέρηση που να τελούν υπό πλήρη δικαστική συμπαράσταση και να έχουν βρει εργασία.

## 2.4 Στατιστικά Στοιχεία

Ένα βασικό εμπόδιο στην αξιολόγηση των αναγκών των ατόμων με νοητική καθυστέρηση όσον αφορά την πρόσβασή τους στην εκπαίδευση και στην εργασία στην Ελλάδα είναι η έλλειψη οργανωμένων, επίσημων αρχείων σχετικά με τα κοινωνικά, δημογραφικά και άλλα χαρακτηριστικά τους. Δεν υπάρχει τακτική συλλογή δεδομένων από τις διάφορες υπηρεσίες και τους οργανισμούς υποστήριξής τους. Ακόμη και στις περιπτώσεις που υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, αυτά δεν είναι συνεπή και αντιπροσωπευτικά, και κατ' επέκταση δεν είναι χρήσιμα και αξιόπιστα. Επισημαίνεται ότι η έλλειψη επίσημων δεδομένων εμποδίζει την ανάπτυξη αποτελεσματικών προγραμμάτων και πρακτικών σχετικών με τις πραγματικές ανάγκες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.

Σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις, ο αριθμός των ατόμων με νοητική καθυστέρηση στην Ελλάδα υπερβαίνει τα 150.000 σε συνολικό πληθυσμό 11.000.000 ατόμων.<sup>26</sup> Ωστόσο, φαίνεται ότι αυτός δεν είναι ο ακριβής αριθμός. Επισημαίνεται ότι δεν υπάρχουν επαρκή στατιστικά στοιχεία σε εθνικό επίπεδο, καθώς μέχρι τώρα δεν έχει αναληφθεί πρωτοβουλία για την καταγραφή του αριθμού των ατόμων με νοητική καθυστέρηση στην Ελλάδα. Επί του παρόντος, είναι δυνατόν να δοθούν μόνο κατά προσέγγιση εκτιμήσεις βάσει διαφόρων μελετών γενικά για τα άτομα με αναπηρία στη χώρα μας.

Από την απογραφή του 2001 δεν υπάρχει διαθέσιμη συγκεκριμένη πληροφορία για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Τα πιο πρόσφατα δεδομένα προέρχονται από την απογραφή του πληθυσμού της Ελλάδας του 1991, αλλά και αυτά τα δεδομένα δεν είναι συνεπή ή αξιόπιστα. Επιπλέον, υπάρχουν αρκετές επιφυλάξεις σχετικά με την ακρίβεια της απογραφής των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, καθώς αυτές σχετίζονται και με την αξιοπιστία της μεθόδου με την οποία συλλέχθηκαν τα στοιχεία, και την ελλιπή εκπαίδευση των ατόμων που έκαναν την απογραφή<sup>27</sup>. Σύμφωνα με τα δεδομένα αυτά, ο συνολικός αριθμός των ατόμων με αναπηρία που διαβίωνε σε οικογένειες ή στην κοινότητα ήταν 232.751 άτομα, και σε ιδρύματα (συμπεριλαμβανομένων των ασύλων) 34.432. Από την πρώτη ομάδα, το 6% (ήτοι 13.954 άτομα) αφορούσε άτομα με νοητική καθυστέρηση, ενώ από τη δεύτερη το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 13,3% (ήτοι 4.580 άτομα). Δεν είναι γνωστό αν τα άτομα αυτά είχαν και άλλες συνοδές ψυχικές αναπηρίες.

<sup>26</sup> Madianos, M. G. (1994). Recent advances in community psychiatry and psychological rehabilitation in Greece and the other Southern European Countries. *The International Journal of Social Psychiatry*, Vol. 40 (3), σ. 157-164.

<sup>27</sup> Πληροφορίες της Δρ Παντελιάδου Σουζάνας, Καθηγήτριας Ειδικής Αγωγής και Διαταραχών της Μάθησης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Ειδικής Αγωγής, Μάρτιος 2004, σελ. 70.

Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων συλλέγει επίσης στοιχεία για τον αριθμό των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 1, σύμφωνα με τα τελευταία δεδομένα του Υπουργείου για το ακαδημαϊκό έτος 2002-2003, έχουν καταγραφεί 2.859 μαθητές με νοητική καθυστέρηση στην Ελλάδα σε όλους τους τύπους σχολείων, συμπεριλαμβανομένων των σχολείων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

**Πίνακας 1. Μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, σε όλους τους τύπους σχολείων στην Ελλάδα, ανά διαγνωστική κατηγορία, 2002-2003**

Διαγνωστική Κατηγορία	Αριθμός Μαθητών
Μαθησιακές δυσκολίες	12.412
Νοητική καθυστέρηση	2.859
Κινητικά προβλήματα	785
Αυτισμός	458
Συναισθηματικές δυσκολίες και ψυχικές διαταραχές	852
Άλλου είδους αναπηρία, συμπεριλαμβανομένης της αισθητηριακής	1219
<b>Σύνολο</b>	<b>18.585</b>

**Πηγή:** Κωνσταντίνος Θηβαίος, Διευθυντής, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Αθήνα, Μάρτιος 2004.

Η Πανελλήνια Ομοσπονδία Συλλόγων Γονέων και Κηδεμόνων Ατόμων με Αναπηρία (ΠΟΣΓΚΑμεΑ) και ο Εθνικός Σύλλογος Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες (ΕΣΑΕΑ), που είναι οι μόνες μη κυβερνητικές οργανώσεις πανελλήνιας εμβέλειας στον τομέα, δεν διαθέτουν στατιστικά δεδομένα για τον αριθμό των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Η ΠΟΣΓΚΑμεΑ αποτελείται από 160 συλλόγους σε όλη τη χώρα, και το 80% των μελών τους είναι γονείς με παιδιά που έχουν νοητική καθυστέρηση.<sup>28</sup> Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της υπάρχουν περίπου 10.000 οικογένειες στη χώρα που είναι μέλη της ομοσπονδίας και έχουν ένα άτομο με νοητική καθυστέρηση ή αυτισμό.

## 2.5 Τύποι Ιδρυματικής Φροντίδας

Στην Ελλάδα μέχρι πριν από μία εικοσαετία το σύστημα φροντίδας των ατόμων με νοητική καθυστέρηση περιοριζόταν αποκλειστικά σε διάφορων μεγεθών ιδρύματα κλειστής περιθάλψης, τα οποία λειτουργούσαν σε απομακρυσμένες περιοχές της χώρας έξω από τις μεγάλες πόλεις. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, καταγγελίες για τις απαράδεκτες συνθήκες που επικρατούσαν σε αυτά κινητοποίησαν εθνικά,

<sup>28</sup> Συνέντευξη με την κυρία Ιωακειμίδου, αντιπρόσωπο της ΠΟΣΓΚΑμεΑ, Αθήνα, 4 Μαρτίου 2004.

τοπικά και διεθνή επιστημονικά όργανα, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη πολιτικής αποϊδρυματισμού και προγραμμάτων δημιουργίας συστήματος κοινοτικού τύπου υπηρεσιών φροντίδας. Τα μεταρρυθμιστικά αυτά προγράμματα από την δεκαετία του 1990 έως σήμερα υποστηρίζονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση.<sup>29</sup> Σήμερα πλέον έχουν συρρικνωθεί ως ένα βαθμό τα μεγάλα κυρίως ψυχιατρικά ιδρύματα και αναπτύσσονται μικρές μονάδες φροντίδας (π.χ. ξενώνες, οικοτροφεία) στην κοινότητα. Επισημαίνεται όμως ότι ελάχιστα έχουν πραγματοποιηθεί στον τομέα του αποϊδρυματισμού των κλειστών ιδρυμάτων για άτομα με νοητική καθυστέρηση και συνοδές αναπηρίες. Τέτοιου είδους ιδρύματα εξακολουθούν να λειτουργούν και, μάλιστα, ορισμένα από αυτά με ιδιαίτερα κακές και ακραίες συνθήκες διαβίωσης, ακόμη και για παιδιά και εφήβους με νοητική καθυστέρηση ηλικίας κάτω των 18 ετών.<sup>30</sup>

Σύμφωνα με στοιχεία που παρείχε ο Πανελλήνιος Σύλλογος Γονέων και Κηδεμόνων Ατόμων με Αναπηρία (ΠΟΣΓΚΑμεΑ) για την υπάρχουσα κατάσταση στην Ελλάδα, σήμερα λειτουργούν 54 ιδρύματα κλειστής διαβίωσης για άτομα με αναπηρίες -συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με νοητικές, σωματικές, κινητικές ή κοινωνικές αναπηρίες. Είκοσι από τα ιδρύματα αυτά βρίσκονται στην ευρύτερη περιοχή των Αθηνών. Υπολογίζεται ότι άνω από 34.000 άτομα με αναπηρίες διαμένουν σε αυτά τα ιδρύματα και σύμφωνα με αδρές εκτιμήσεις υπολογίζεται ότι περίπου το 20-30% (10.000) άτομα αυτών παρουσιάζουν νοητική καθυστέρηση και άλλες συνοδές αναπηρίες. Τα περισσότερα από αυτά τα ιδρύματα ανήκουν στο δημόσιο τομέα και είναι στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Δεν έχουν κριτήρια εισαγωγής των φιλοξενούμενων σύμφωνα με την ηλικία, το είδος αναπηρίας ή/και το βαθμό νοητικής καθυστέρησης. Η πλειονότητα των ιδρυμάτων αυτών, σχεδόν το 65%, φροντίζει άτομα από 2 έως 36 ετών και η παροχή στήριξης και εξειδικευμένης φροντίδας είναι συνήθως πολύ περιορισμένη έως ανεπαρκής στο να καλύψει τις ανάγκες και ιδιαίτερα τις ειδικές ανάγκες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.

Χρειάζεται πάντως να τονιστεί ότι, παράλληλα με τις προσπάθειες σε επίπεδο συρρίκνωσης και κατάργησης των ιδρυμάτων κλειστής περιθαλψης για άτομα με νοητική καθυστέρηση και σοβαρές αναπηρίες, αναπτύχθηκε τα τελευταία είκοσι έτη ένας αριθμός εναλλακτικού τύπου προνοιακών δομών στην κοινότητα. Αυτά περιλαμβάνουν κέντρα κοινωνικής υποστήριξης, εκπαίδευσης, και κατάρτισης, που παρέχουν υπηρεσίες σε άτομα με νοητική καθυστέρηση και στις οικογένειές τους. Οι κύριες δραστηριότητές τους οφείλουν να είναι διαγνώση, συμβουλευτική

<sup>29</sup> Βλέπε Tsiantis, J. (Editor) (1995). The Children of Leros PIKPA. The British Journal of Psychiatry, 167, suppl. 28 (1995)

<sup>30</sup> Ανέκδοτη αναφορά από ομάδα εμπειρογνομόνων ελλήνων ειδικών ψυχικής υγείας (Τσιάντης, Ι, Ασημόπουλος, Χ; Κολαΐτης, Γ.) που επισκέφθηκαν συγκεκριμένα ιδρύματα στις επαρχιακές πόλεις, συμπεριλαμβανομένης της Καρδίτσας και του Σιδηροκάστρου (Κέντρο Φροντίδας Παιδιών-ΚΕΠΕΠ, Πατριωτικό Ίδρυμα για την Κοινωνική Προστασία και Αποκατάσταση-ΠΙΚΠΑ), Αθήνα, 2000.

υποστήριξη, πληροφορίες και διασύνδεση με εξειδικευμένες υπηρεσίες αποκατάστασης, λειτουργική αποκατάσταση και κοινωνική ενσωμάτωση, προεπαγγελματική και επαγγελματική κατάρτιση. Οι δομές αυτές στελεχώνονται από ειδικευμένο προσωπικό και διαθέτουν σπίτια φιλοξενίας για προσωρινή στέγαση, για περιπτώσεις που προκύπτει αυτή η ανάγκη. Έχουν ήδη ιδρυθεί εικοσιτέσσερα κέντρα σε ισάριθμους νομούς και σχεδιάζονται δεκαεπτά ακόμη<sup>31</sup>. Ωστόσο, ο αριθμός τους δεν επαρκεί για να καλύψει τις ανάγκες του πληθυσμού ειδικότερα στην επαρχία και τις νησιωτικές περιοχές της χώρας. Επισημαίνεται ότι οι μαρτυρίες από τους ίδιους τους χρήστες αναφέρουν ότι αυτά που έχουν ιδρυθεί, ή δεν λειτουργούν, ή δυσλειτουργούν ή υπολειτουργούν λόγω έλλειψης υποδομής, εξειδικευμένου προσωπικού και παροχής εξαγγελθέντων υπηρεσιών.<sup>32</sup>

Τα Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης για άτομα με αναπηρίες είναι ανοικτά κέντρα μικρού μεγέθους, που λειτουργούν σε δήμους ως κέντρα ημερησίας φροντίδας. Χρειάζεται να συνδέονται με μονάδες ειδικής επαγγελματικής κατάρτισης, καθώς και με κοινωνικές και άλλες υποστηρικτικές υπηρεσίες ώστε να υποστηρίζονται τα άτομα με αναπηρίες. Λειτουργούν με στόχο να εντάξουν παιδιά και εφήβους με νοητική καθυστέρηση σε προγράμματα δημιουργικής απασχόλησης, σε συνδυασμό με την εκπαίδευση στο καθιερωμένο εκπαιδευτικό σύστημα (βλέπε IV.3.3). Σύμφωνα με την ΠΟΣΓΚΑμεΑ, τα κέντρα αυτά βρίσκονται σε πειραματικό στάδιο και ο αριθμός τους δεν επαρκεί για να καλύψει τις ανάγκες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.

<sup>31</sup> Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Έκθεση ενάντια στις διακρίσεις για λόγους αναπηρίας, 2003, σελίδα 18.

<sup>32</sup> Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης του Open Society Institute (OSI) στην Αθήνα, Ιούνιος 2004. Επεξηγηματική σημείωση: Το OSI πραγματοποίησε συνάντηση στρογγυλής τραπέζης στην Ελλάδα σε συνεργασία με το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Ελέγχου και Συνηγορίας (European Monitoring and Advocacy Program-EUMAP), το πρόγραμμα Πρωτοβουλίας για την Ψυχική Υγεία (Mental Health Initiative-MHI) και την Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας των Παιδιών και των Εφήβων (Association for the Psychosocial Health of Children and Adolescents-APHCA) τον Ιούνιο του 2004, με στόχο να διατυπωθούν σχόλια και κριτικές για την παρούσα έκθεση στην προσχέδια μορφή της. Οι ειδικοί που παρευρέθησαν ήταν εκπρόσωποι του κράτους και της πολιτείας, γονείς και συνήγοροι.

### III. ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

#### 1. ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: ΣΥΝΟΨΗ

*Το Σύνταγμα της Ελλάδας διασφαλίζει το δικαίωμα της ελεύθερης παιδείας για όλους τους πολίτες, και υποχρεώνει επιπλέον την πολιτεία να παρέχει υποστήριξη στους μαθητές με ειδικές ανάγκες. Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα συμπεριλαμβάνει τα κανονικά και τα ειδικά σχολεία. Τα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες μέχρι την ηλικία των είκοσι δύο ετών μπορούν να λαμβάνουν εκπαίδευση σε διάφορα σχολεία που χρησιμοποιούν προσαρμοσμένα προγράμματα. Στην πράξη, η εκπαίδευση για τα παιδιά με νοητική καθυστέρηση παρέχεται τόσο στα κανονικά όσο και στα ειδικά σχολεία. Στα κανονικά σχολεία, οι τάξεις ένταξης οργανώνονται συνήθως για παιδιά με νοητική καθυστέρηση, τα οποία μόνο για ένα μέρος του σχολικού χρόνου φοιτούν μαζί με τους άλλους μαθητές. Η διαδικασία αξιολόγησης για την τοποθέτηση των παιδιών στο σχολείο έχει δεχθεί κριτικές για ασυνεπή αποτελέσματα και για πενιχρό συντονισμό μεταξύ των σχετικών αρμόδιων φορέων.*

*Το 2001, δημιουργήθηκε ένας νέος θεσμός, τα ΚΔΑΥ (Κέντρα Διάγνωσης, Αξιολόγησης και Υποστήριξης), με στόχο να παρέχονται υπηρεσίες για παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες σε τοπικό επίπεδο. Τα ΚΔΑΥ είναι οι κύριες υπηρεσίες που είναι υπεύθυνες για τη διάγνωση της νοητικής καθυστέρησης και για την τοποθέτηση των παιδιών στο κατάλληλο σχολείο. Ωστόσο, μόνο τα μισά από τα ΚΔΑΥ λειτουργούν, και αυτά τα οποία είναι σε ισχύ δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες των γονέων, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την πρόωμη παρέμβαση. Επειδή ΚΔΑΥ δεν υπάρχουν σε όλες τις περιοχές της χώρας, πολλές οικογένειες είναι υποχρεωμένες να ταξιδεύουν μεγάλες αποστάσεις ή να υπομείνουν μακροχρόνιες περιόδους αναμονής προκειμένου τα παιδιά τους να αξιολογηθούν. Ο ανεπαρκής αριθμός των κέντρων σε συνδυασμό με τον εστιασμό τους στον πληθυσμό σχολικής ηλικίας, έχει οδηγήσει σε πλήρη σχεδόν έλλειψη παροχής υπηρεσιών πρόωμης παρέμβασης στις περισσότερες περιοχές, εξαναγκάζοντας τους γονείς να βρουν λύσεις εναλλακτικές στον ιδιωτικό τομέα, οι οποίες τις περισσότερες φορές είναι πολυέξοδες. Τα ΚΔΑΥ είναι επίσης υποχρεωμένα να κάνουν συστάσεις για λόγους εκπαιδευτικούς και ενσωμάτωσης για κάθε παιδί, αλλά οι γονείς έχουν εκφράσει την ανησυχία ότι αυτές οι γνωματεύσεις-εκθέσεις είναι δυσνόητες και συχνά δίνουν ανεπαρκή πληροφόρηση για τις διαθέσιμες υπάρχουσες υπηρεσίες. Η ηλικία του παιδιού σε συνδυασμό με το βαθμό της αναπηρίας προσδιορίζουν και τον τύπο σχολείου όπου θα φοιτήσει το παιδί.*

##### 1.1 Το Δικαίωμα στην Εκπαίδευση

Σύμφωνα με το Σύνταγμα όλοι οι πολίτες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις και είναι ίσοι ενώπιον του νόμου.<sup>33</sup> Επιπλέον, κάθε πολίτης δικαιούται δωρεάν εκπαίδευση.<sup>34</sup> Δεν υπάρχουν περιορισμοί ή προνόμια όσον αφορά την πρόσβαση στην εκπαίδευση για λόγους εθνικότητας, φυλής, πολιτικών δικαιωμάτων, θρησκείας ή φύλου. Το άρθρο 16, παράγραφοι 3, 4 του Συντάγματος, αναφέρει ότι

<sup>33</sup> Σύνταγμα, άρθρο 4 (1, 2).

<sup>34</sup> Σύνταγμα, άρθρο 16 (4).



το κράτος παρέχει υποστήριξη σε όσους μαθητές χρειάζονται βοήθεια, σύμφωνα με τις ειδικές ανάγκες και ικανότητές τους. Ο κανόνας 6 για την εκπαίδευση των βασικών κανόνων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (20 Δεκεμβρίου 1993) για την παροχή ίσων ευκαιριών στα άτομα με ειδικές ανάγκες έχει επίσης υιοθετηθεί από την ελληνική νομοθεσία.<sup>35</sup> Σύμφωνα με τον εν λόγω κανόνα, τα κράτη πρέπει να αναγνωρίζουν την αρχή της ισότητας των ευκαιριών στην εκπαίδευση για τα άτομα με ειδικές ανάγκες με τη συμμετοχή τους στο εθνικό σύστημα εκπαίδευσης, με ειδική επεξεργασία της διδακτέας ύλης και με ανάλογη οργάνωση σχολείων.<sup>36</sup>

Το Υπουργείο Παιδείας και ο Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, ο οποίος λειτουργεί από το 2003 στα πλαίσια του Συνήγορου του Πολίτη, έχουν την ευθύνη να παρεμβαίνουν στις περιπτώσεις διακρίσεων στον τομέα της εκπαίδευσης. Ωστόσο, ο Κύκλος των Δικαιωμάτων του Παιδιού όντας διαμεσολαβητικός και όχι κυρωτικός: μπορεί να δίνει συστάσεις ή να προσφέρει υπηρεσίες κοινωνικού χαρακτήρα, δεν έχει τη δικαιοδοσία να επιβάλει λύσεις.<sup>37</sup>

Το κυρίως θεσμικό πλαίσιο που καθορίζει την κανονική και ειδική αγωγή στην Ελλάδα είναι ο Νόμος για την Ειδική Αγωγή, ο Ν. 1566/1985 για την εκπαίδευση και ο Ν. 3194/2003 για τα εκπαιδευτικά ζητήματα και άλλες παροχές.

## 1.2 Δομή και Διοίκηση του Σχολικού Συστήματος

Σύμφωνα με το Νόμο της Ειδικής Αγωγής (Ν. 2817/2000 Εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες), το βασικό όργανο υπεύθυνο για τη διοίκηση και λειτουργία της Ειδικής Εκπαίδευσης είναι το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Επισημαίνεται ότι στην Ελλάδα υπάρχει εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση: έξι χρόνια δημοτικό σχολείο και τρία γυμνάσιο. Ωστόσο, αυτό δεν φαίνεται να εφαρμόζεται στην πράξη για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση.

Η Ειδική Αγωγή έχει ως στόχο να συμπεριλάβει και να επανεντάξει τα παιδιά με ειδικές ανάγκες στο εκπαιδευτικό σύστημα, μία υποχρέωση που προωθείται από το Σύνταγμα.<sup>38</sup> Η διεύθυνση της Ειδικής Αγωγής λειτουργεί στο πλαίσιο του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, το οποίο είναι υποχρεωμένο να εφαρμόζει τη νομοθεσία στην ειδική αγωγή. Υπάρχουν επίσης 16 ειδικοί σχολικοί σύμβουλοι, ένας σε κάθε εκπαιδευτική περιοχή, οι οποίοι συντονίζουν, επιβλέπουν

<sup>35</sup> Οι Βασικοί Κανόνες για την Παροχή Ίσων Ευκαιριών στα Άτομα με Αναπηρίες, Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, 20 Δεκεμβρίου 1993, Κανόνας 6, βλέπε <http://www.un.org>.

<sup>36</sup> Νόμος 2430/1996 για τα άτομα με ειδικές ανάγκες (συμπεριλαμβανομένης της κάρτας αναπηρίας και άλλων οδηγιών).

<sup>37</sup> Οι πληροφορίες δόθηκαν από τον Κύκλο Δικαιωμάτων του Παιδιού του Συνήγορου του Πολίτη, Ιούνιος 2004.

<sup>38</sup> Σύνταγμα, άρθρο 16.

και παρακολουθούν την παροχή της εκπαίδευσης στους μαθητές που φοιτούν στα ειδικά σχολεία και τις τάξεις ένταξης των κανονικών σχολείων της κάθε περιοχής.

Η σχετική νομοθεσία συμπεριλαμβάνει το νόμο για την εκπαίδευση και τον πρόσφατο νόμο για την ειδική αγωγή, ο οποίος συμπληρώνει, εκσυγχρονίζει και αναβαθμίζει το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο της Ειδικής Αγωγής. Σύμφωνα με τη νομοθεσία αυτή, στα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, παρέχεται ειδική εκπαίδευση με στόχο την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους, τη βελτίωση των δεξιοτήτων τους, την επαγγελματική κατάρτιση και την ισότιμη κοινωνική τους εξέλιξη. Για την επίτευξη των στόχων αυτών λαμβάνονται μέτρα και παρέχονται υπηρεσίες σε άτομα ηλικίας έως 22 ετών.<sup>39</sup> Εκπαίδευση σε ξεχωριστό σχολείο ειδικής αγωγής ή σε σχολεία και τάξεις που λειτουργούν ανεξάρτητα ως σχολικά παραρτήματα σε νοσοκομεία, κέντρα αποκατάστασης και ιδρύματα παρέχεται μόνο εφόσον ο βαθμός και το είδος του προβλήματος του ατόμου με ειδικές ανάγκες, συμπεριλαμβανομένης της νοητικής καθυστέρησης, καθιστά ιδιαίτερος δύσκολη την εκπαίδευσή του σε κανονικό σχολείο.<sup>40</sup> Τέλος υπάρχει επίσης η δυνατότητα σε εξαιρετικές περιπτώσεις της κατ' οίκον εκπαίδευσης από ειδικούς εκπαιδευτικούς.

Ανάλογα με τις ικανότητές τους, η φοίτηση μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στα κανονικά σχολεία ή στις σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής μπορεί να ξεκινήσει από τη συμπλήρωση της σχολικής ηλικίας που ορίζεται για φοίτηση στα κανονικά σχολεία, το έκτο δηλαδή έτος της ηλικίας τους, ή να παραταθεί ανάλογα με τις μαθησιακές δυσκολίες των φοιτούντων μέχρι και το εικοστό δεύτερο έτος της ηλικίας τους, ή ακόμη και μετά το έτος αυτό σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Για την παράταση αποφασίζει ο αρμόδιος προϊστάμενος της Διεύθυνσης Εκπαίδευσης, η οποία υπάγεται στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, ύστερα από εισήγηση του σχετικού Κέντρου Διάγνωσης, Αξιολόγησης και Υποστήριξης (ΚΔΑΥ).<sup>41</sup>

Τα ΚΔΑΥ είναι ένας σχετικά νέος θεσμός, ο οποίος λειτουργεί σε διάφορους νομούς της χώρας, στο πλαίσιο της αποκέντρωσης των υπηρεσιών του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Σύμφωνα με τη σχετική υπουργική απόφαση,<sup>42</sup> όλες οι πράξεις, οι ενέργειες και οι εισηγήσεις των ΚΔΑΥ έχουν εκπαιδευτικό προσανατολισμό. Συγκεκριμένα τα ΚΔΑΥ είναι υπεύθυνα για να:

- παρέχουν διαγνώσεις για τη φύση και το βαθμό δυσκολιών που έχουν τα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες,

<sup>39</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, 2817/2000, άρθρο 1, παρ. 6 και 7.

<sup>40</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, 2817/2000, άρθρο 12.

<sup>41</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, 2817/2000 άρθρο 1, παρ. 9 και 15 α

<sup>42</sup> Υπουργική απόφαση Γ6/4494/01

- συμβουλεύουν σχετικά με την εγγραφή των μαθητών, την κατάταξη και την παρακολούθηση του κατάλληλου κανονικού ή ειδικού σχολείου,
- παρέχουν συμβουλευτικές υπηρεσίες και καθοδήγηση σε μαθητές, γονείς και εκπαιδευτικούς,
- παρέχουν ειδική παιδαγωγική υποστήριξη στο σπίτι (σε ειδικές περιπτώσεις), και
- παρέχουν υπηρεσίες πρώιμης παρέμβασης.<sup>43</sup>

Από την 1η Σεπτεμβρίου 2001, έχουν θεσμοθετηθεί 54 ΚΔΑΥ σε διάφορες πόλεις της χώρας από τα οποία όμως λειτουργούν μόνο εικοσιδύο (22).<sup>44</sup> Παρόλο που έχει εξασφαλιστεί νομοθετική κάλυψη για τη λειτουργία των υπολοίπων ΚΔΑΥ, υπάρχει έλλειψη ικανοποιητικών οικονομικών πόρων για τη στελέχωση και τον εξοπλισμό αυτών των κέντρων. Τα ΚΔΑΥ αρχικά στελεχώθηκαν από διορισθέντες και μετατεθέντες νηπιαγωγούς, δασκάλους και καθηγητές. Σήμερα όμως στελεχώνονται από διάφορους ειδικούς, όπως ειδικούς εκπαιδευτές, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, λογοθεραπευτές και σε ορισμένες περιπτώσεις παιδοψυχιάτρους. Τα ΚΔΑΥ της Αθήνας και Θεσσαλονίκης πρέπει να συμπεριλαμβάνουν επίσης ειδικούς στη νοηματική γλώσσα, στην κινητική εκπαίδευση, καθώς και στον επαγγελματικό προσανατολισμό για άτομα με προβλήματα όρασης.

Οι νομαρχιακές εκπαιδευτικές επιτροπές του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και τα περιφερειακά ΚΔΑΥ εισηγούνται για τις ανάγκες ίδρυσης, διεύρυνσης ή περιορισμού, μετασχηματισμού και συνένωσης των ειδικών σχολείων και των τάξεων ένταξης, καθώς και για θέματα προσωπικού. Οι εισηγήσεις γίνονται στη Διεύθυνση Ειδικής Αγωγής που ανήκει στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Συνήθως η Διεύθυνση Ειδικής Αγωγής παίρνει τις τελικές αποφάσεις. Η διοικητική δομή είναι κατά βάση ίδια με αυτή των κανονικών σχολείων.

Πρέπει να υπάρχει στενή συνεργασία μεταξύ των συμβούλων των κανονικών και των ειδικών σχολείων, των διευθυντών των σχολείων και του διδακτικού προσωπικού. Οι διοικητικές λειτουργίες και οι χρονικές περίοδοι όπου αυτές λαμβάνουν χώρα, όπως η έναρξη και το τέλος του σχολικού έτους, οι εγγραφές και οι εξετάσεις, είναι κοινές σε όλα τα σχολεία. Το ίδιο ισχύει για τη μεταφορά των μαθητών από και προς το σχολείο και την προμήθεια σχολικού εξοπλισμού τόσο στα κανονικά όσο και στα ειδικά σχολεία.

Η γενική και η τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες παρέχεται δωρεάν σε δημόσια κανονικά και ειδικά σχολεία. Η επιλογή του σχολείου όπου θα φοιτήσει ένα παιδί εξαρτάται από την ηλικία του,

<sup>43</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, 2817/2000

<sup>44</sup> Οι πληροφορίες δόθηκαν από τον κ. Κωνσταντίνο Θηβαίο, Διευθυντή, ΥΕΠΘ, και από τον κ. Γιώργο Άντζακα, Διευθυντή, ΚΔΑΥ Αθήνας, Απρίλιος 2004.

από το είδος, και το βαθμό της αναπηρίας. Θα φοιτήσει λοιπόν είτε στη συνήθη σχολική τάξη με παράλληλη στήριξη από εκπαιδευτικό ειδικής αγωγής, ο οποίος υπηρετεί στα ΚΔΑΥ, είτε σε ειδικά οργανωμένα και κατάλληλα στελεχωμένα τμήματα ένταξης που λειτουργούν μέσα στα σχολεία της γενικής και τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης. Τα παιδιά με κάθε βαθμό νοητικής καθυστέρησης έχουν δικαίωμα σε όλες τις εκπαιδευτικές επιλογές. Ωστόσο, η εκπαιδευτική επιλογή την οποία θα ακολουθήσουν -είτε κανονικό σχολείο με υποστήριξη είτε τάξη ένταξης, ή ακόμη ειδικό σχολείο- καθορίζεται από την αξιολόγηση και τις συστάσεις του σχετικού ΚΔΑΥ, και κάποιες φορές υπόκειται στη δικαιοδοσία του εκάστοτε σχολικού διευθυντή.

Τα ειδικά νηπιαγωγεία και τα ειδικά δημοτικά σχολεία λειτουργούν για νήπια και παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες από το τέταρτο μέχρι και το δέκατο τέταρτο έτος της ηλικίας τους. Πρόκειται για ενιαίες σχολικές μονάδες και περιλαμβάνουν ένα τριετές τμήμα αντίστοιχο του νηπιαγωγείου και ένα επταετές τμήμα αντίστοιχο του δημοτικού σχολείου.<sup>45</sup> Τα ειδικά σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Γυμνάσια) για μαθητές από το δέκατο τέταρτο μέχρι και το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους περιλαμβάνουν την προκαταρκτική τάξη και τρεις ακόμη τάξεις. Οι απόφοιτοι δημοτικού σχολείου με ελαφρές δυσκολίες της μάθησης ή ήπια νοητική καθυστέρηση μπορούν να εγγράφονται απευθείας στην πρώτη τάξη του γυμνασίου της ειδικής αγωγής χωρίς να παρακολουθήσουν την προκαταρκτική τάξη, εφόσον αυτό εγκρίνεται κατόπιν αξιολόγησης από το οικείο ΚΔΑΥ.<sup>46</sup>

Τα ειδικά σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Λύκεια) για τους αποφοίτους των ειδικών γυμνασίων από το δέκατο όγδοο μέχρι και το εικοστό δεύτερο έτος της ηλικίας τους περιλαμβάνουν την προκαταρκτική τάξη και τρεις επόμενες τάξεις. Οι απόφοιτοι του ειδικού γυμνασίου με ελαφρές δυσκολίες της μάθησης μπορούν να εγγράφονται απευθείας στην πρώτη τάξη του λυκείου ειδικής αγωγής χωρίς να χρειάζεται να παρακολουθήσουν την προκαταρκτική τάξη, κατόπιν αξιολόγησης από το οικείο ΚΔΑΥ.<sup>47</sup>

Επισημαίνεται ότι τα ειδικά επαγγελματικά εκπαιδευτήρια και εργαστήρια που έχουν θεσμοθετηθεί προσφέρουν και αυτά στους μαθητές με νοητική καθυστέρηση αρκετές δυνατότητες και επιλογές στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Τα ειδικά νηπιαγωγεία, δημοτικά, γυμνάσια και ειδικά τεχνικά επαγγελματικά εκπαιδευτήρια είναι ισότιμα με τα αντίστοιχα κανονικά σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, κάτι που ισχύει και για τα πιστοποιητικά σπουδών που χορηγούν.

<sup>45</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, 2817/2000, άρθρο 13 παρ. α, άρθρο 15, παρ. β.

<sup>46</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, 2817/2000, άρθρο 13 παρ. β, άρθρο 15, παρ. γ.

<sup>47</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, 2817/2000, άρθρο 13 παρ. γ, άρθρο 15, παρ. δ.

Σύμφωνα με τη νομοθεσία, στο πλαίσιο της παρεχόμενης εκπαίδευσης προβλέπεται η υποστήριξη μαθητών ηλικίας έως 22 ετών μέσω μίας σειράς υπηρεσιών, όπως η διάγνωση των ειδικών εκπαιδευτικών τους αναγκών, η παιδαγωγική και ψυχολογική υποστήριξη, η φυσικοθεραπεία, η εργοθεραπεία, η λογοθεραπεία, η κοινωνική και συμβουλευτική εργασία καθώς και η μετακίνησή τους.<sup>48</sup> Όμως, παρά τις πολλαπλές νομοθετικές προβλέψεις, στην πράξη οι γονείς διαπιστώνουν έλλειψη ειδικών υπηρεσιών στα αντίστοιχα ειδικά σχολεία, έλλειψη συντονισμού των φορέων στο να κατευθύνουν τους γονείς και να παρακολουθούν την περίπτωση τους και την πρόοδο των μαθητών, καθώς και έλλειψη συνεργασίας και συντονισμού των εκπαιδευτικών διαφόρων βαθμίδων για τα σχολικά προγράμματα.<sup>49</sup>

### 1.3 Αξιολόγηση της Αναπηρίας για Εκπαιδευτικούς Σκοπούς

Στην Ελλάδα δεν υπάρχει νομικό πλαίσιο για την τακτική αξιολόγηση και παρακολούθηση της νοητικής καθυστέρησης για τα παιδιά. Συνήθως, οι γονείς αναλαμβάνουν την πρωτοβουλία για την αξιολόγηση των παιδιών τους. Η ειδικότητα του κλινικού ή του εκπαιδευτικού ψυχολόγου διεξάγει αρχικά τη διαγνωστική αξιολόγηση, η οποία συμπεριλαμβάνει συνάντηση με τους γονείς για τη λήψη του ψυχοκοινωνικού ιστορικού του παιδιού και τη χρήση ψυχομετρικών εργαλείων για τη μέτρηση των ικανοτήτων του παιδιού. Σε πολλές περιπτώσεις, η αξιολόγηση επιβάλλεται να γίνεται από ομάδα διαφόρων ειδικών, οι οποίοι συνεργάζονται για να εκτιμηθούν οι ανάγκες και οι δεξιότητες του παιδιού σε διάφορους τομείς. Οι διεπιστημονικές ομάδες αποτελούνται συνήθως από παιδοψυχίατρο, κλινικό ή εκπαιδευτικό ψυχολόγο, κοινωνικό λειτουργό, λογοθεραπευτή, ειδικό παιδαγωγό και εργοθεραπευτή.

Τα ΚΔΑΥ και οι ιατροπαιδαγωγικές υπηρεσίες του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης παρέχουν γνωματεύσεις οι οποίες ισχύουν για τρία χρόνια. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι μόνο οι γνωματεύσεις των ΚΔΑΥ έχουν ισχύ για εκπαιδευτικούς λόγους και αποτελούν αναγκαία προϋπόθεση προκειμένου ένα άτομο να εγγραφεί σε ειδικό σχολείο ή να έχει υποστήριξη σε κανονικό σχολείο.

Μετά το πέρας της διαδικασίας αξιολόγησης δίδεται στους γονείς μια γνωμάτευση που αναφέρεται στον τύπο της ειδικής ανάγκης ή αναπηρίας, και περιλαμβάνει εκπαιδευτικές συστάσεις και προτάσεις για συμβουλευτικές ή άλλου είδους παρεμβάσεις. Οι γονείς μπορούν να χρησιμοποιήσουν τη γνωμάτευση για κάθε νόμιμη διαδικασία όπως για την αναζήτηση κοινωνικών παροχών και την εκπαιδευτική ένταξη του παιδιού τους. Συνήθως, οι εκπαιδευτικές συστάσεις προτείνουν να τοποθετηθεί το παιδί σε κανονικό ή ειδικό σχολείο, ή συνιστούν στους γονείς να αναζητήσουν εξειδικευμένη παιδαγωγική στήριξη από ιδιώτη

<sup>48</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, 2817/2000, άρθρο 7.

<sup>49</sup> OSI Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, Ιούνιος 2004.

ειδικό παιδαγωγό ή ψυχοπαιδαγωγό.<sup>50</sup> Οι συμβουλευτικές ή άλλου είδους παρεμβάσεις οι οποίες εξαρτώνται από τις εξατομικευμένες ανάγκες κάθε παιδιού αφορούν άλλες αναγκαίες παρεμβάσεις όπως η ψυχοθεραπεία, η λογοθεραπεία, η οικογενειακή ή γονεϊκή στήριξη, η συμβουλευτική, η εργοθεραπεία κ.λπ. Οι δυνατότητες παροχής των προτεινόμενων παρεμβάσεων από υπηρεσίες του δημόσιου τομέα είναι συνήθως ελάχιστες. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι ο αριθμός των παραπομπών είναι μεγάλος, οι οικογένειες που ζητούν αξιολόγηση και υποστήριξη πολλές, ενώ ο αριθμός των υπηρεσιών μικρός. Για το λόγο αυτό πολλές οικογένειες απευθύνονται σε ιδιώτες επαγγελματίες ή ιδιωτικά κέντρα. Στις περιπτώσεις αυτές, η κοινωνική ασφάλιση καλύπτει ένα μέρος των δαπανών. Έτσι οι οικογένειες επιβαρύνονται με μεγάλο οικονομικό κόστος για να εξασφαλίσουν στα παιδιά τους τις υπηρεσίες που χρειάζονται.

Παρά τις εκτενείς ευθύνες των ΚΔΑΥ, στην καθημερινή πρακτική τα προβλεπόμενα από το νόμο για τα ΚΔΑΥ δεν εφαρμόζονται ως οφείλουν. Όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα με μαρτυρίες, βρίσκονται σε λειτουργία μόνο 22 από τα 54 ΚΔΑΥ που προβλέπονται σε όλη τη χώρα. Τα περισσότερα βρίσκονται κυρίως στις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας, και ως εκ τούτου οι νησιωτικές και ηπειρωτικές περιοχές παραμένουν ανυποστήρικτες σε μεγάλο βαθμό.<sup>51</sup> Ο μικρός αριθμός παιδιών με νοητική καθυστέρηση που είναι εγγεγραμμένα στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων μπορεί εν μέρει να εξηγείται από αυτή την περιορισμένη πρόσβαση στη διαγνωστική αξιολόγηση. Επιπλέον οι γονείς διαπιστώνουν προβλήματα στη λειτουργία των ΚΔΑΥ, λόγω της έλλειψης υλικοτεχνικής υποδομής (ακατάλληλοι χώροι και ανεπαρκή υλικά για την αξιολόγηση των παιδιών) και ανεπαρκούς στελέχωσης από εξειδικευμένο προσωπικό, καθώς και προβλήματα σχετικά με την κάλυψη των λειτουργικών εξόδων των κέντρων. Σε αρκετά ΚΔΑΥ της περιφέρειας παρατηρείται έλλειψη εκπαιδευτικών και εξειδικευμένου προσωπικού με αποτέλεσμα να μην δίνονται πάντα γνωματεύσεις και αξιολογήσεις.<sup>52</sup> Ιδιαίτερα προβληματική πάντως είναι η κατάσταση στη νησιωτική χώρα όπου υπάρχει μόνο ένα ΚΔΑΥ με αποτέλεσμα οι χρήστες να αντιμετωπίζουν υπέρμετρες δυσκολίες λόγω των μετακινήσεών τους. Σε ορισμένα ΚΔΑΥ παρατηρούνται μεγάλες καθυστερήσεις σε ό,τι αφορά τον καθορισμό ημερομηνίας για αξιολόγηση, ενώ προβληματική παρουσιάζεται η

<sup>50</sup> Τις πληροφορίες προσέφεραν: ο Δρ Γεράσιμος Κολαΐτης, Παιδοψυχίατρος, Παιδοψυχιατρική Κλινική Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Νοσοκομείο Παίδων «Αγία Σοφία». Ημερομηνία: Φεβρουάριος-Μάρτιος 2004. Η Δρ Σταυρούλα Διαρεμέ, Κλινική Ψυχολόγος, Επιστημονική Συνεργάτης της Παιδοψυχιατρικής Κλινικής Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Νοσοκομείο Παίδων «Αγία Σοφία», Ημερομηνία: Φεβρουάριος-Μάρτιος 2004. Και η Δρ Ευγενία Σουμάκη, Παιδοψυχίατρος, Παιδοψυχιατρική Κλινική Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Νοσοκομείο Παίδων «Αγία Σοφία», Πρόεδρος της Ελληνικής Παιδοψυχιατρικής Εταιρείας Ελλάδος, Αντιπρόεδρος της ESCAP (European Society of Child and Adolescent Psychiatry). Ημερομηνίες: Φεβρουάριος-Μάρτιος 2004

<sup>51</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, 23 Ιουνίου 2004.

<sup>52</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, Ιούνιος 2004.

τηλεφωνική επικοινωνία με το ΚΔΑΥ Αθήνας.<sup>53</sup> Επιπλέον οι γονείς είναι επιφυλακτικοί ως προς τις αξιολογήσεις των ΚΔΑΥ, ειδικά όταν διαφωνούν με τη σχολική μονάδα ειδικής αγωγής η οποία προτείνεται ως καταλληλότερη για το παιδί τους. Επίσης, αν και προβλέπεται τα ΚΔΑΥ να παρέχουν εισήγηση, κατάρτιση και εφαρμογή προγραμμάτων πρώιμης παρέμβασης, συνήθως οι υπηρεσίες αυτές δεν παρέχονται (βλέπε III.1.4). Γενικά, τέσσερα χρόνια μετά τη σύστασή τους, εκφράζονται ανησυχίες σχετικά με την ποιότητα και τη διαθεσιμότητα των υπηρεσιών που παρέχουν τα ΚΔΑΥ. Επίσημες αναφορές έχουν κατατεθεί στο Συνήγορο του Πολίτη σχετικά με τα θέματα αυτά.

Ένα άλλο πρόβλημα που έχει παρατηρηθεί αφορά τις αποκλίσεις ανάμεσα στις αξιολογήσεις των ΚΔΑΥ που ανήκουν στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, οι οποίες οφείλουν να έχουν καθαρά εκπαιδευτικό προσανατολισμό, και στις αξιολογήσεις που εκδίδονται από τα Ιατροπαιδαγωγικά Κέντρα που ανήκουν στο Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Γενικά οι διαγνώσεις των δύο αυτών μορφών υπηρεσιών δεν ακολουθούν πάντα τα ίδια κριτήρια. Όπως αναφέρουν οι γονείς οι γνωματεύσεις των ΚΔΑΥ δεν είναι αρκετά ενημερωτικές, σαφείς και κατανοητές και χρησιμοποιούν όρους πολύ εξειδικευμένους που δεν κατανοούνται εύκολα από τους ίδιους αλλά και τους εκπαιδευτικούς. Επίσης, δεν συνοδεύονται πάντα από το εξατομικευμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα το οποίο κρίνεται απαραίτητο για την ένταξη του παιδιού στο κατάλληλο σχολείο.<sup>54</sup>

Οι γονείς διαπιστώνουν επίσης ότι οι παράμετροι ψυχικής υγείας των παιδιών με νοητική καθυστέρηση δεν αξιολογούνται όπως θα έπρεπε στα ΚΔΑΥ και έτσι, υπάρχει η τάση να παραβλέπονται. Το γεγονός αυτό αποτελεί σοβαρή παράλειψη γι' αυτά τα παιδιά που ως γνωστό παρουσιάζουν ψυχικές δυσκολίες, όπως άγχος, κατάθλιψη, ψυχωτικές εκδηλώσεις, στοιχεία αυτισμού, συμπτώματα κακοποίησης ή και παραμέλησης. Υπάρχει επομένως ανάγκη για καλύτερη και συνεχή συνεργασία και συντονισμό μεταξύ των ΚΔΑΥ, των σχολείων, των γονέων καθώς και των επαγγελματιών ψυχικής υγείας για μια σφαιρική και ολοκληρωμένη κάλυψη των αναγκών των παιδιών με νοητική καθυστέρηση.

Επιπλέον, καθώς υπάρχει έλλειψη διαγνωστικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών στην περιφέρεια, και ειδικότερα στην ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα,<sup>55</sup> οι γονείς ζητούν την ίδρυση κινητών μονάδων υποστήριξης και διάγνωσης που θα παρέχουν υπηρεσίες συνεργαζόμενες με τις τοπικές εκπαιδευτικές υπηρεσίες. Επισημαίνεται όμως ότι παρότι οι νομαρχίες έχουν τη δυνατότητα να δημιουργούν

<sup>53</sup> Οι πληροφορίες δόθηκαν από τον Κύκλο Δικαιωμάτων του Παιδιού του Συνήγορου του Πολίτη, Ιούνιος 2004.

<sup>54</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, Ιούνιος 2004.

<sup>55</sup> Η Ελλάδα αποτελείται από την ηπειρωτική Ελλάδα και τα νησιά. Η ηπειρωτική Ελλάδα περιλαμβάνει τα βουνά και τις κοιλάδες, με κυρίαρχες περιοχές όπως η Μακεδονία, η Θράκη, η Ήπειρος, η Πελοπόννησος και η Θεσσαλία. Τα νησιά της Ελλάδας κυριαρχούν στο Αιγαίο και το Ιόνιο Πέλαγος και τη θάλασσα της Κρήτης.

κινητές διαγνωστικές μονάδες για να αξιολογούν τα παιδιά με νοητική καθυστέρηση, η δυνατότητα αυτή δεν έχει ακόμη αξιοποιηθεί.

Σύμφωνα με τη γνώμη των γονέων, η διαγνωστική διαδικασία είναι μερικές φορές κουραστική για τις οικογένειες, καθώς είναι πολύ γραφειοκρατική λόγω της έλλειψης συντονισμού των υπηρεσιών. Σε πολλές περιπτώσεις οι γονείς, είτε λόγω της έλλειψης συντονισμού των υπηρεσιών, είτε λόγω και της δικής τους άρνησης απέναντι στο πρόβλημα της νοητικής καθυστέρησης που τους ωθεί να αναζητούν μια δεύτερη γνώμη, παραπέμπονται ή απευθύνονται από μόνοι τους σε διάφορες υπηρεσίες για την αξιολόγηση του προβλήματος του παιδιού τους. Αποτέλεσμα αυτού είναι να λαμβάνουν διαφορετικές διαγνώσεις οι οποίες τους δημιουργούν σύγχυση. Αυτές οι αποκλίσεις μπορεί να περιλαμβάνουν διαφορές στις αξιολογήσεις με ασυνέπεια ή ασυμφωνία στα διαγνωστικά κριτήρια ή/και στις συστάσεις των αντίστοιχων υπηρεσιών.<sup>56</sup>

Γενικότερα, οι γονείς εκφράζουν την επιθυμία οι διαγνωστικές υπηρεσίες να γίνουν περισσότερο ευέλικτες και οι αξιολογήσεις να επαναλαμβάνονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα, ούτως ώστε να αναδεικνύονται και να αναγνωρίζονται πιθανές αλλαγές στις αναπτυξιακές ανάγκες των παιδιών τους. Ζητούν ακόμα να υπάρχει πληρέστερη και ακριβέστερη ενημέρωσή τους για τα αποτελέσματα των αξιολογήσεων, καθώς και καλύτερη επικοινωνία με τους ειδικούς. Οι γονείς θεωρούν ότι με αυτούς τους τρόπους θα μπορούν να υποστηρίξονται καλύτερα για να κατανοούν και να εκπαιδεύουν τα παιδιά τους με τον κατάλληλο τρόπο.<sup>57</sup>

#### 1.4 Πρώιμη Παρέμβαση

Η πρώιμη παρέμβαση είναι ένα από τα μεγαλύτερα ζητήματα που απασχολούν τους γονείς στην Ελλάδα. Η πρώιμη παρέμβαση αφορά τις υπηρεσίες που παρέχονται στα βρέφη, τα μικρά παιδιά και τις οικογένειές τους, στην περίπτωση που το παιδί αντιμετωπίζει μία κατάσταση ή ειδική ανάγκη που επηρεάζει την ανάπτυξή του. Στόχος της πρώιμης παρέμβασης είναι να αντιμετωπίσει τα αποτελέσματα που μπορεί να επιφέρει η κατάσταση του παιδιού και να ενισχύσει την ανάπτυξη και κοινωνική ένταξή του. Στην Ελλάδα, ο αριθμός των κέντρων παρακολούθησης για την πορεία της ανάπτυξης των μικρών παιδιών είναι εξαιρετικά περιορισμένος. Διαπιστώνεται πραγματική ανάγκη για την ίδρυσή τους σε όλες τις περιοχές.

Η ανάγκη αυτή θα ήταν δυνατό να καλυφθεί από τα Κέντρα Διάγνωσης, Αξιολόγησης και Υποστήριξης (ΚΔΑΥ), τα οποία είναι θεσμικά υποχρεωμένα να παρέχουν υπηρεσίες πρώιμης παρέμβασης. Στην πράξη όμως αδυνατούν να παρέχουν υπηρεσίες πρώιμης παρέμβασης, εξαιτίας της μεγάλης αναγκαιότητας να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες της πληθυσμιακής ομάδας σχολικής ηλικίας. Όπου δεν παρέχονται υπηρεσίες πρώιμης παρέμβασης, οι γονείς απευθύνονται κυρίως σε

<sup>56</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, Ιούνιος 2004.

<sup>57</sup> Συνέντευξη με γονείς, 1 Απριλίου 2004 και 4 Απριλίου 2004.



ειδικούς του ιδιωτικού τομέα. Επιπλέον, οι γονείς αναφέρουν ότι οι υπάρχουσες υποστηρικτικές δημόσιες δομές, όπως τα ΚΔΑΥ και τα Ιατροπαιδαγωγικά Κέντρα, έχουν περιορισμένο αριθμό προσωπικού. Έχουν διατυπωθεί αιτήματα για αύξηση του εξειδικευμένου προσωπικού καθώς και των δυνατοτήτων των υπηρεσιών ώστε να καλύπτονται οι ανάγκες των παιδιών με νοητική καθυστέρηση.<sup>58</sup>

## 2. Η ΚΡΑΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΣΥΝΟΨΗ

*Ενώ η Ελλάδα είναι μέλος του Ευρωπαϊκού Οργανισμού για την Ανάπτυξη της Ειδικής Αγωγής και επιπλέον χρησιμοποιεί οικονομικούς πόρους από την Ευρωπαϊκή Ένωση για προγράμματα που σχετίζονται με την εκπαίδευση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, η πολιτική της χώρας σε αυτό τον τομέα δεν καλύπτει ακόμη τις ανάγκες του πληθυσμού. Ένα ιδιαίτερο πρόβλημα είναι η πλήρης έλλειψη προγραμμάτων για την εκπαίδευση των παιδιών με σοβαρή ή βαριά νοητική καθυστέρηση. Οι γονείς, καθώς και όσοι δρουν ως συνήγοροι των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, έχουν ζητήσει την θεσμοθέτηση ενός ισχυρού συντονιστικού οργάνου που θα συμβάλλει στη διασφάλιση της προσβασιμότητας των ήδη διαθέσιμων εκπαιδευτικών υπηρεσιών. Η επιπλέον ανάπτυξη προγραμμάτων εναισθητοποίησης για δασκάλους, μαθητές και οικογένειες θα αποτελέσει έναν ακόμη σημαντικό παράγοντα για την αντιμετώπιση των εσφαλμένων θεωρήσεων και της προκατάληψης σε βάρος των ατόμων με νοητική καθυστέρηση τόσο στο χώρο της εκπαίδευσης όσο και στην ευρύτερη κοινωνία.*

### 2.1 Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Κρατική Εκπαιδευτική Πολιτική

Η Ελλάδα έχει επικυρώσει τα άρθρα του Ευρωπαϊκού Οργανισμού για την ανάπτυξη της Ειδικής Αγωγής, ενός ανεξάρτητου οργανισμού που υποστηρίζεται από τα Υπουργεία Παιδείας των 18 συμμετεχουσών χωρών και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.<sup>59</sup> Παράλληλα με την επικύρωση των κύριων διεθνών συμβάσεων που αφορούν τα δικαιώματα των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, η συμμετοχή της Ελλάδας ως κράτους μέλους σε αυτόν τον οργανισμό έχει συντελέσει στη βελτίωση των εκπαιδευτικών πολιτικών, πρακτικών και παροχών υπηρεσιών για μαθητές με ειδικές ανάγκες, συμπεριλαμβανομένων αυτών με νοητική καθυστέρηση, και τις οικογένειές τους.

Η Ε.Ε. έχει υποστηρίξει ιδιαίτερα την ανάπτυξη εθνικών προγραμμάτων και πολιτικών για την εκπαίδευση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση στην Ελλάδα. Από το 1983, αρκετοί κυβερνητικοί οργανισμοί και μη κυβερνητικοί οργανισμοί, νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου (ΝΠΙΔ) όπως το «Θεοτόκος», το «Μαργαρίτα», έχουν συμμετάσχει στην υλοποίηση διαφόρων ευρωπαϊκών προγραμμάτων. Στόχος τους ήταν να προσφέρουν στα νεαρά άτομα με νοητική καθυστέρηση εκπαίδευση,

<sup>58</sup> Συνέντευξη με γονείς, 1 Απριλίου 2004 και 4 Απριλίου 2004.

<sup>59</sup> Βλέπε ιστοσελίδα του Οργανισμού <http://www.european-agency.org> (πρόσβαση 8 Σεπτεμβρίου 2004).

κοινωνική και επαγγελματική κατάρτιση και αποκατάσταση. Στα προγράμματα αυτά συμπεριλαμβάνονται τα εξής:

- Προγράμματα Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΠΕΚ 1983-1994).
- Προγράμματα Επαγγελματικών Εργαστηρίων (Κανονισμός ΕΟΚ 815/1984).
- HORIZON: Πρόγραμμα Απασχόλησης (1992-1994).
- HELIOS I: «Παράλληλη ειδική αγωγή μαθητών με ειδικές ανάγκες στο πλαίσιο του κανονικού σχολείου» (1994-1996).
- HELIOS II: «Οικονομική ένταξη ατόμων με ειδικές ανάγκες» (1996-1998).
- SOCRATES: «Συνεργασία σχολείων σε ευρωπαϊκό επίπεδο» (1996-1998).
- LEONARDO DA VINCI: «Πιλοτική μελέτη για βελτίωση της επαγγελματικής αποκατάστασης – Αγορά» (1996-2000).
- LEONARDO DA VINCI: «Συστηματική απόκτηση δεξιοτήτων» (1996-1998).
- Πρόγραμμα εφαρμογής τηλεματικής (TIDE) Σχέδιο «MULTIPLE» (1997-1999)
- Προγράμματα καταπολέμησης του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας ατόμων με ειδικές ανάγκες (1995, 1996, 1998, 1999, 2000).<sup>60</sup>

Σύμφωνα με επίσημες αξιολογήσεις της αποτελεσματικότητας της υλοποίησης αυτών των προγραμμάτων στην Ελλάδα, κρίνεται απαραίτητη η καλύτερη οργάνωση και ο σχεδιασμός τους.<sup>61</sup> Η διάρκειά τους κρίνεται περιορισμένη για να μπορεί να καλύψει επαρκώς τις ανάγκες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση και να εξασφαλίσει την καλύτερη εκπαιδευτική, κοινωνική και εργασιακή τους ένταξη σε σταθερή βάση. Γι' αυτό, έχει πολύ μεγάλη σημασία η ελληνική κυβέρνηση να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την εξασφάλιση της συνέχειας αυτών των προγραμμάτων μετά το πέρας της ευρωπαϊκής τους χρηματοδότησης.

## 2.2 Εθνικά Προγράμματα

Την τελευταία εικοσαετία, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων έχει υιοθετήσει μία εθνική εκπαιδευτική πολιτική με διάφορους νόμους, όπως οι νόμοι 1566/1985 και 2817/2000, η οποία προάγει την ισότητα των ευκαιριών για τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Η εθνική αυτή πολιτική είναι σχεδιασμένη ώστε να ικανοποιεί τα διεθνή κριτήρια. Βασίζεται στη Συνθήκη του Maastricht<sup>62</sup>, στους

<sup>60</sup> Πληροφορίες από την κα Παπανικολοπούλου, Επιστημονική Διευθύντρια του Ιδρύματος «Θεοτόκος», Μάρτιος 2004. Τηλεφωνική συνέντευξη με τον κ. Νιτσόπουλο Μηνά, Ψυχολόγο, Μέριμνα για το Ειδικό Παιδί Καβάλας, Απρίλιος 2004.

<sup>61</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, 23 Ιουνίου 2004.

<sup>62</sup> Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, ΕΕ C 325, 24 Δεκεμβρίου 2002, σ. 126, 127

Βασικούς Κανόνες του ΟΗΕ για την Παροχή Ίσων Ευκαιριών στα Άτομα με Αναπηρίες,<sup>63</sup> στα ψηφίσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου που αφορούν την παροχή ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση των ατόμων με αναπηρία,<sup>64</sup> και στις αρχές της Έκθεσης της Salamanca<sup>65</sup> για την ειδική αγωγή και τη μη διαχωρισμένη εκπαίδευση. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων έχει επίσης ενσωματώσει τις ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες των ατόμων με αναπηρία σε προτάσεις που υποβλήθηκαν στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την υλοποίηση προγραμμάτων που εφαρμόστηκαν στην περίοδο 1995-1999 στο πλαίσιο των «Socrates» και «Leonardo».<sup>66</sup> Γενικά, η εθνική εκπαιδευτική πολιτική είναι σχεδιασμένη θεωρητικά έτσι ώστε να αναπτύσσει ειδικά προγράμματα για την εκπαίδευση ατόμων με νοητική καθυστέρηση με σκοπό την ένταξή τους στο σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Θα πρέπει όμως να επισημανθεί ότι η υλοποίηση αυτών των εκπαιδευτικών προγραμμάτων δεν έχει φέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Ειδικότερα, ο Συνήγορος του Πολίτη έχει δεχθεί μία σειρά από σχετικές προσφυγές γονέων παιδιών με νοητική καθυστέρηση στην εκπαίδευση.<sup>67</sup> Τα ζητήματα αυτά αφορούν την ανεπάρκεια του συστήματος και των φορέων να υλοποιήσουν τις νομοθετικές διατάξεις, την έλλειψη εφαρμογής συγκεκριμένων προγραμμάτων για τα αντίστοιχα επίπεδα της νοητικής καθυστέρησης, την έλλειψη εξειδικευμένου εκπαιδευτικού προσωπικού που να μπορεί να ανταποκριθεί επαρκώς στις ανάγκες των μαθητών με νοητική καθυστέρηση και στην κοινωνικο-εκπαιδευτική τους ένταξη.<sup>68</sup> Ο Συνήγορος του Πολίτη έχει ως ρόλο να καταθέτει επίσημες προτάσεις στα αντίστοιχα υπουργεία και να συστήνει την ανάπτυξη σχετικής νομοθεσίας και τη λειτουργία των σχετικών υπηρεσιών, προκειμένου να αντιμετωπίζονται αποτελεσματικά οι ανάγκες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.

Επίσης παρατηρείται ότι γίνεται μεγάλος αγώνας για να εισακουστούν οι προτάσεις των γονέων και των εκπροσώπων τους στην εκπαίδευση, παρότι είναι γνωστό ότι πρέπει να εξασφαλίζεται ένας βαθμός ευρύτερης κοινωνικής συμμετοχής στην

<sup>63</sup> Βασικοί Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την Παροχή Ίσων Ευκαιριών στα Άτομα με Αναπηρίες, A/RES/48/96, Δεκέμβριος 1993, διαθέσιμοι στο: <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r096.htm> (Πρόσβαση 11 Μαρτίου 2005)

<sup>64</sup> Βλέπε [http://europa.eu.int/comm/employment\\_social/index/7003\\_en.html](http://europa.eu.int/comm/employment_social/index/7003_en.html) (Πρόσβαση 11 Μαρτίου 2005)

<sup>65</sup> The Salamanca Statement and Framework for Action on Special, Salamanca, Ισπανία, 10 Ιουνίου 1994, διαθέσιμη στο: [http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL\\_ID=13030&URL\\_DO=DO\\_TOPIC&URL\\_SECTION=201.html](http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=13030&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html) (Πρόσβαση 11 Μαρτίου 2005)

<sup>66</sup> Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, 1994 Πληροφορίες για την Ειδική Αγωγή.

<sup>67</sup> Τμήμα για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Συνήγορος του Πολίτη, Γραπτή Συνέντευξη, Αθήνα, Ιούνιος 2003

<sup>68</sup> Τμήμα για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Συνήγορος του Πολίτη, Γραπτή Συνέντευξη, Αθήνα, Ιούνιος 2003

ανάπτυξη της εκπαιδευτικής πολιτικής.<sup>69</sup> Οι σχετικές πολιτικές οφείλουν να σχεδιάζονται και να υιοθετούνται μετά από συζητήσεις και συνεργασίες με επιστημονικά σωματεία, συλλόγους γονέων και άλλους μη κυβερνητικούς οργανισμούς.<sup>70</sup> Για να βελτιωθεί η εκπαιδευτική πολιτική για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, κρίνεται απαραίτητη η δημιουργία ενός οργάνου, το οποίο θα οργανώνει και θα εποπτεύει τη λειτουργία των υπηρεσιών για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Επίσης, ένα τέτοιο όργανο θα συντονίζει τις δράσεις των συναρμόδιων δημόσιων και ιδιωτικών φορέων όπως το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, ο Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ), και οι φορείς γονέων. Επίσης, ένας άλλος τρόπος που θα βελτιώσει την πρόσβαση σε αυτές τις υπηρεσίες είναι η συγκρότηση ειδικής υπηρεσίας, στην οποία θα μπορούν να απευθύνονται οι γονείς που έχουν παιδιά με νοητική καθυστέρηση, ή τα ίδια τα άτομα με νοητική καθυστέρηση για να πάρουν πληροφορίες για τις παρεχόμενες υπηρεσίες.

Επιπρόσθετα επισημαίνεται ότι ένα άλλο σοβαρό ζήτημα είναι η πλήρης έλλειψη σχεδιασμού και πρόβλεψης προγραμμάτων για την εκπαίδευση των παιδιών και νέων ατόμων με σοβαρή ή βαριά νοητική καθυστέρηση. Επί του παρόντος, αυτά τα παιδιά δεν λαμβάνουν καμία εκπαίδευση ή δεν φοιτούν σε σχολείο, ενώ τα ειδικά σχολεία δεν έχουν δυνατότητες υποστήριξης με προγράμματα και υλική υποδομή για να καλύψουν τις ανάγκες μαθητών με σοβαρή ή βαριά νοητική καθυστέρηση. Η ανυπαρξία σχετικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων αναγκάζει τους γονείς να κρατούν τα άτομα με βαριά νοητική καθυστέρηση κλεισμένα στο σπίτι ή στα ιδρύματα με την πεποίθηση ότι μόνο η οικογένεια μπορεί να τα βοηθήσει και ότι αυτά δεν έχουν καμία δυνατότητα βελτίωσης.

Σημειώνεται ότι υπάρχει μεγάλη ανάγκη για την ανάπτυξη προγραμμάτων ευαισθητοποίησης του κοινού ως αναπόσπαστο κομμάτι της κυβερνητικής πολιτικής απέναντι στην εκπαίδευση. Ο στιγματισμός, η προκατάληψη και οι διακρίσεις συνεχίζουν να επηρεάζουν τα νέα άτομα με νοητική καθυστέρηση στην κοινότητα, ειδικότερα εκείνα με σοβαρή ή βαριά νοητική καθυστέρηση, και αυτή η κατάσταση δυσχεραίνει την πρόσβασή τους στην εκπαίδευση και την εργασία. Η ανάπτυξη και εφαρμογή εξειδικευμένων προγραμμάτων ευαισθητοποίησης για την εκπαίδευση των δασκάλων, των επαγγελματιών υγείας, των μαθητών, των γονέων και των οικογενειών που έχουν μέλη με νοητική καθυστέρηση κρίνεται εξίσου σημαντική. Τέτοιου είδους προγράμματα προβλέπεται να προωθήσουν την αποδοχή, τη συνεργασία, τη βελτίωση της επικοινωνίας και των στρατηγικών εναντίον της απομόνωσης αυτών των ατόμων στο σπίτι ή σε ιδρύματα, και κατ'επέκταση θα συμβάλλουν στην ενσωμάτωσή τους στην εκπαίδευση και την ισότιμη συμμετοχή τους στη σχολική ζωή και την ευρύτερη κοινότητα.

<sup>69</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, 23 Ιουνίου 2004.

<sup>70</sup> Οι πληροφορίες δόθηκαν από τον κ. Κωνσταντίνο Θηβαίο, Διευθυντή, ΥΕΠΘ, Μάρτιος 2004.

### 3. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ: ΣΥΝΟΨΗ

*Το εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας ακολουθεί την αρχή της ένταξης ή συνεκπαίδευσης και συμμετοχικής εκπαίδευσης, προσφέροντας έτσι μία σειρά ευκαιριών στα παιδιά με νοητική καθυστέρηση. Στην πράξη, όμως, ένας πολύ μικρός αριθμός παιδιών με νοητική καθυστέρηση είναι ενταγμένα στο υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα -περίπου 2.859 παιδιά για το ακαδημαϊκό έτος 2002-2003. Αρκετοί μαθητές με ελαφρά προς μέτρια νοητική καθυστέρηση είναι ενταγμένοι σε ειδικά σχολεία, ενώ τα περισσότερα παιδιά με πιο σοβαρή νοητική καθυστέρηση έχουν πολύ μικρή πρόσβαση στην εκπαίδευση. Παρόλο που υλικό και προσαρμοσμένα σχολικά προγράμματα έχουν αναπτυχθεί για τους μαθητές με νοητική καθυστέρηση, οι ατομικές τους ανάγκες δεν καλύπτονται τελικά μέσα στην τάξη.*

*Ενώ ο θεσμός του κανονικού σχολείου είναι με βάση τη νομοθεσία η προτιμητέα προσέγγιση στην Ελλάδα, συνήθως επικρατεί έλλειψη της απαραίτητης υποστήριξης που θα διευκολύνει την ένταξη των μαθητών με νοητική καθυστέρηση. Παρότι επίσημα μόνο 1.000 παιδιά με νοητική καθυστέρηση φοιτούν σε κανονικά σχολεία, είναι πολύ πιθανό ότι στις περιοχές όπου δεν υπάρχουν υπηρεσίες ή εξοπλισμός για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες, πολύ περισσότερα παιδιά με νοητική καθυστέρηση φοιτούν σε κανονικά σχολεία χωρίς καμιά υποστήριξη. Όπου βέβαια υπάρχουν διαθέσιμα υποστηρικτικά μέσα, ο θεσμός του κανονικού σχολείου είναι εξαιρετικά αποτελεσματικός. Οι γονείς έχουν εκφράσει την ανησυχία τους ότι τα ειδικά σχολεία τοποθετούν μαθητές με πολύ διαφορετικές ανάγκες και ικανότητες στην ίδια τάξη, και ότι το προσωπικό δεν είναι καταρτισμένο για να διδάξει το κάθε παιδί ανάλογα με τις ατομικές του ιδιαιτερότητες. Επιπλέον, τα ειδικά σχολεία λειτουργούν με περιορισμένο ημερήσιο πρόγραμμα, με αποτέλεσμα τα παιδιά να μην παρακολουθούν μια ολόκληρη μέρα διδασκαλίας ή εκπαίδευσης.*

*Η κατ' οίκον διδασκαλία διατίθεται για παιδιά των οποίων η υγεία δεν τους επιτρέπει να παρακολουθήσουν το σχολείο. Ωστόσο, στην πράξη ελάχιστος αριθμός παιδιών στην Ελλάδα λαμβάνουν μαθήματα στο σπίτι. Αυτό συμβαίνει διότι η νομοθεσία δεν προβλέπει το θεσμό της κατ' οίκον εκπαίδευσης συγκεκριμένα για τις περιπτώσεις της νοητικής καθυστέρησης. Έτσι υπάρχει η αντίληψη ότι αυτή η μορφή της εκπαίδευσης δεν είναι διαθέσιμη για παιδιά με νοητική καθυστέρηση.*

*Τα κέντρα διαμονής και φροντίδας γενικά δεν διαφοροποιούνται για παιδιά και για ενήλικες με νοητική καθυστέρηση, ενώ υπάρχει ελάχιστη πληροφόρηση σχετικά με τις εκπαιδευτικές ευκαιρίες που μπορεί να παρέχουν. Οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί προσφέρουν έναν αριθμό αναγκαίων εκπαιδευτικών υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης των παιδιών με σοβαρή και βαριά νοητική καθυστέρηση και της υποστήριξης των ατόμων με νοητική καθυστέρηση που μεταβαίνουν από την εκπαίδευση στην εργασία. Η κυβέρνηση πρέπει να βρει τρόπους με τους οποίους αυτά τα προγράμματα θα υποστηριχτούν και θα εξαπλωθούν, έτσι ώστε να βοηθηθούν τα άτομα με νοητική καθυστέρηση τα οποία δεν έχουν πρόσβαση αυτή τη στιγμή σε τέτοιες υπηρεσίες.*

### 3.1 Δυναμικό και Υποστήριξη

#### 3.1.1 Σχολικά προγράμματα

Το Πλαίσιο Διδασκόμενης Ύλης στην Ειδική Εκπαίδευση περιλαμβάνει 25 μαθήματα και 30 διδακτικές ώρες εβδομαδιαίως, σε σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αντίστοιχα<sup>71</sup>. Σύμφωνα με αυτό το πρόγραμμα, ο Οργανισμός Έκδοσης Διδακτικών Βιβλίων (ΟΕΔΒ) έχει εκδώσει βιβλία, υλικά και μεθοδολογία υπό τον τίτλο «δραστηριότητες για μαθησιακή ετοιμότητα». Αυτά περιλαμβάνουν βιβλία για δασκάλους, για εκπαιδευτικούς ειδικής αγωγής, καθώς και εκπαιδευτικό υλικό για το μαθητή, δηλαδή βιβλία, βιβλία σημειώσεων και κάρτες που αφορούν ειδικότερα στον προφορικό λόγο, τις ψυχοκινητικές λειτουργίες, τις γνωστικές ικανότητες και τη συναισθηματική προσαρμογή. Υπάρχουν επίσης CD συμπληρωματικά του εκπαιδευτικού υλικού των δημοτικών σχολείων Ειδικής Αγωγής που αφορούν στον προφορικό λόγο, τις ψυχοκινητικές ικανότητες, τις γνωστικές ικανότητες και τη συναισθηματική προσαρμογή. Το υλικό αυτό επιπροσθέτως στοχεύει στην προετοιμασία των ατόμων με διαγνωσμένες ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, συμπεριλαμβανομένων αυτών με νοητική καθυστέρηση, για την ένταξή τους στις μαθησιακές διαδικασίες του σχολείου.

Η νομοθεσία προβλέπει επίσης ότι στα σχολεία ειδικής αγωγής εκτός του ημερήσιου προγράμματος διδασκαλίας μπορεί να εφαρμοστεί και πρόγραμμα δημιουργικής απασχόλησης. Στο σχολικό πρόγραμμα του ειδικού δημοτικού σχολείου μπορούν να περιλαμβάνονται και δραστηριότητες προεπαγγελματικής εκπαίδευσης. Στα προγράμματα των ειδικών σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (γymνάσια και λύκεια) μπορεί να περιλαμβάνονται και μαθήματα τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης. Το περιεχόμενο των παραπάνω προγραμμάτων καθορίζεται με αποφάσεις του υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων που εκδίδονται ύστερα από εισήγηση του Τμήματος Ειδικής Αγωγής του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.<sup>72</sup>

Ωστόσο σύμφωνα με σχετική έκθεση ειδικών που επισκέφθηκαν σχολεία στην Αθήνα, τον Νοέμβριο του 2001, στο πλαίσιο της τρίτης φάσης του προγράμματος «Πρακτικές στην τάξη» του Ευρωπαϊκού Οργανισμού για την Ανάπτυξη της Ειδικής Αγωγής, με σκοπό την αξιολόγηση πρακτικών μέσα σε τάξεις από την άποψη των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, η εφαρμογή πρακτικών απέχει από τους θεσμοθετημένους στόχους σε έναν αριθμό περιοχών.<sup>73</sup> Οι ειδικοί

<sup>71</sup> Π.Δ. 301/1996

<sup>72</sup> Ν. 2817/2000, άρθρο 16.

<sup>73</sup> Συνάντηση Ειδικών στην Αθήνα, Ελλάδα, «Τρίτη Φάση του Προγράμματος Πρακτικές στην Τάξη: Πρακτικές που εφαρμόζονται στην τάξη», Νοέμβριος 2001, Ευρωπαϊκός Οργανισμός για την Ανάπτυξη της Ειδικής Αγωγής, βλέπε την ιστοσελίδα του οργανισμού: <http://www.european-agency.org> (Πρόσβαση 17 Σεπτεμβρίου 2004).

διαπίστωσαν ότι οι μαθησιακές ασχολίες των μαθητών με ειδικές ανάγκες είναι ίδιες με αυτές που δίνονται από το δάσκαλο του κανονικού σχολείου, αλλά προσαρμοσμένες και απλοποιημένες από το δάσκαλο της ειδικής αγωγής. Επιπλέον, δεν υπάρχει παροχή εξατομικευμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων για κάθε μαθητή με ειδικές ανάγκες ξεχωριστά, ούτε παροχή ειδικού εκπαιδευτικού υλικού (π.χ. CD, οπτικοακουστικό υλικό) για την υλοποίηση των προγραμμάτων. Γενικά τα προγράμματα προετοιμάζονται συνήθως από τους δασκάλους και προσαρμόζονται όπου χρειάζεται. Σπάνια παρατηρούνται διαγνωστικές διαδικασίες ή θεωρητικές προσεγγίσεις με στόχο την πληρέστερη κατανόηση των ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών των μαθητών και τον αποτελεσματικό σχεδιασμό της διδασκαλίας των παιδιών με νοητική καθυστέρηση. Συνεπώς είναι αμφίβολη η υλοποίηση και η εφαρμογή εξατομικευμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, προγραμμάτων δημιουργικής απασχόλησης ή επαγγελματικής κατάρτισης στο σύνολο των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.<sup>74</sup>

### 3.1.2 Εκπαίδευση των εκπαιδευτικών

Σύμφωνα με τις προβλέψεις των νόμων 1566/1985 και 2817/2000 στα δημόσια ειδικά σχολεία και στα ειδικά τεχνικά επαγγελματικά σχολεία το προσωπικό πρέπει να περιλαμβάνει εκπαιδευτικούς που έχουν ειδικευτεί στην ειδική αγωγή και ειδικό εκπαιδευτικό προσωπικό που αποτελείται από ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, λογοθεραπευτές, εργοθεραπευτές, σχολικούς νοσηλευτές και φυσιοθεραπευτές.

Η συνεχιζόμενη εκπαίδευση αυτού του εκπαιδευτικού προσωπικού δεν είναι συστηματική ή υποχρεωτική. Ωστόσο, παρέχεται δυνατότητα για ειδική εκπαίδευση ή μετεκπαίδευση του προσωπικού μέσα από σεμινάρια και μεταπτυχιακά προγράμματα. Μετεκπαίδευση γίνεται στα Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης και Προσχολικής Αγωγής των Πανεπιστημίων για τους δασκάλους και νηπιαγωγούς αντίστοιχα. Επίσης, υπάρχουν και μεταπτυχιακά προγράμματα στην ειδική αγωγή που παρέχονται από τα διάφορα Τμήματα των ελληνικών Πανεπιστημίων. Για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση υπάρχει σύστημα μετεκπαίδευσης στην ειδική αγωγή μόνο υπό μορφή μεταπτυχιακών σπουδών. Γενικά ένας εκπαιδευτικός μπορεί να αποκτήσει ειδίκευση στη νοητική καθυστέρηση μόνο μέσα από μεταπτυχιακές σπουδές, κυρίως σε πανεπιστήμια του εξωτερικού.<sup>75</sup> Σε γενικές γραμμές, η

<sup>74</sup> Οι πληροφορίες δόθηκαν γραπτώς από τον Κύκλο Δικαιωμάτων του Παιδιού, Συνήγορος του Πολίτη, Αθήνα, Ιούνιος 2004.

<sup>75</sup> Οι πληροφορίες δόθηκαν γραπτώς από την Δρ Καρτασίδου Λευκοθέα, Λέκτορα, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο της Μακεδονίας, Ιούνιος 2004· από την κ. Γιαννάκου Αναστασία, Πρόεδρο, Μπαλατσού Ελένη, Επισκέπτρια Υγείας, Γουνίδη-Νικηφορίδου Χαρίκλεια, Φυσιοθεραπεύτρια, Κέντρο Περίθαλψης Παιδιών «Άγιος Δημήτριος», Μάρτιος 2004.

εκπαίδευση για το μεγαλύτερο μέρος του διδακτικού προσωπικού που εργάζεται με παιδιά με νοητική καθυστέρηση είναι ελάχιστη έως ανύπαρκτη.

Ωστόσο υπάρχει σαφής αναγκαιότητα για συνεχιζόμενη εκπαίδευση και μετεκπαίδευση του διδακτικού προσωπικού, αφού τα ήδη υπάρχοντα σεμινάρια και μεταπτυχιακά προγράμματα των ελληνικών Πανεπιστημίων δεν αρκούν για να εκπαιδεύσουν επαρκώς το προσωπικό ώστε να ανταποκρίνεται στις μαθησιακές ανάγκες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.<sup>76</sup> Επιπλέον υπάρχει αναγκαιότητα για εξειδίκευση των εκπαιδευτικών ειδικής αγωγής στις ιδιαίτερες ανάγκες των μαθητών ανάλογα με το βαθμό νοητικής καθυστέρησης και τα κοινωνικά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα εξασφαλιστεί επαρκής, σφαιρική και εξατομικευμένη αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών, κοινωνικών και ψυχολογικών δυσκολιών των μαθητών.

### 3.2 Σχολείο για Όλους

Με βάση την Έκθεση της Salamanca και τους βασικούς κανόνες του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για την παροχή ίσων ευκαιριών στα άτομα με αναπηρίες (συγκεκριμένα τον κανόνα 6 που αναφέρεται στην παροχή ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση),<sup>77</sup> η πολιτική της Ελλάδας επίσημα θεωρεί ότι η προαγωγή τμημάτων ένταξης και η ανάπτυξη της συνεκπαίδευσης ή της συμμετοχικής εκπαίδευσης είναι ο ασφαλέστερος τρόπος δημιουργίας αλληλεγγύης μεταξύ των παιδιών με νοητική καθυστέρηση και των συνομηλίκων τους.<sup>78</sup> Όμως, στην πράξη η ειδική αγωγή σε ειδικές τάξεις ένταξης και αυτοτελή ειδικά σχολεία είναι η συνηθέστερη τακτική στην Ελλάδα.

Τα δεδομένα του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων για τον αριθμό των ατόμων με νοητική καθυστέρηση για το ακαδημαϊκό έτος 2002-2003 δείχνουν ότι από τα 18.585 άτομα με ειδικές ανάγκες που φοιτούσαν σε αντίστοιχες μονάδες, μόνο τα 2.859 ήταν άτομα με νοητική καθυστέρηση. Επίσης, καταδεικνύεται ότι 2.619 ειδικοί καθηγητές εργάζονταν σε 1.419 ειδικά σχολεία κατά την ίδια σχολική περίοδο.<sup>79</sup> Ο ακόλουθος πίνακας 2 συμπεριλαμβάνει λεπτομερώς τον αριθμό των ειδικών εκπαιδευτών ανά κατηγορία σχολείου. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία για τον αριθμό των μαθητών με νοητική καθυστέρηση ανά τύπο σχολείου.

<sup>76</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, 23 Ιουνίου 2004.

<sup>77</sup> Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.ohchr.org/english/law/opportunities.htm> (Πρόσβαση 8 Οκτωβρίου 2004).

<sup>78</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, άρθρο 1, παράγραφος 11α, β· Νόμος 2430/1996 για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες, άρθρο 3· Υπουργική απόφαση 102357/Γ6/10.10.02 (ΦΕΚ Β 1319).

<sup>79</sup> Οι πληροφορίες δόθηκαν από τον κ. Κωνσταντίνο Θηβαίο, Διευθυντή, ΥΕΠΘ, Μάρτιος 2004.



**Πίνακας 2. Αριθμός σχολείων και ειδικών εκπαιδευτικών, ανά κατηγορία**

Τύπος Σχολείου/Τάξης	Αριθμός Σχολικών Μονάδων	Αριθμός Ειδικών Εκπαιδευτικών
Ειδικές Τάξεις ένταξης στα Νηπιαγωγεία γενικής εκπαίδευσης	74	74
Ειδικές Τάξεις ένταξης στα Δημοτικά Σχολεία γενικής εκπαίδευσης	920	920
Τάξεις ένταξης στα Γυμνάσια γενικής εκπαίδευσης	68	68
Τάξεις ένταξης στα Ενιαία Λύκεια γενικής εκπαίδευσης	10	10
Τάξεις ένταξης στα Ειδικά Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (ΤΕΕ)	2	2
Ειδικά Νηπιαγωγεία	107	152
Ειδικά Δημοτικά Σχολεία	155	675
Ειδικά Γυμνάσια	9	153
Ειδικά Ενιαία Λύκεια	4	78
Ειδικά Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (ΤΕΕ)	8	87
Ειδικά Εργαστήρια Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΕΕΕΕΚ)	62 16 από τα 62 λειτουργούν	400

**Πηγή:** Κωνσταντίνος Θηβαίος, Διευθυντής, ΥΕΠΘ, Αθήνα, Μάρτιος 2004.

Γενικά, επικρατεί η εντύπωση ότι ο αριθμός των σχολικών μονάδων παράλληλων τάξεων, τάξεων ένταξης και των ειδικών σχολείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δεν επαρκεί. Επίσης, παρατηρείται ότι υπάρχει μεγάλη απόκλιση στον αριθμό των σχολικών μονάδων μεταξύ της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Τα άτομα με νοητική καθυστέρηση είτε σταματούν το σχολείο όταν φτάνουν στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, είτε ακολουθούν ιδιωτικά μαθήματα εφόσον οι γονείς τους μπορούν να τα επωμιστούν οικονομικά, ή ακόμη απασχολούνται σε κέντρα δημιουργικής απασχόλησης, όπου υπάρχει αυτή η δυνατότητα. Επιπλέον, υπάρχουν περιοχές στην ηπειρωτική (π.χ. Ανατολική Μακεδονία-Θράκη, Ήπειρος, Πελοπόννησος, Θεσσαλία) και νησιωτική Ελλάδα (Αιγαίο και Ιόνια νησιά) που δεν υποστηρίζονται από ειδικές μονάδες σχολικής αγωγής ή τμήματα ένταξης σε αρκετές από τις σχολικές βαθμίδες. Ως αποτέλεσμα δεν είναι γνωστό πώς τελικά εξυπηρετείται η εκπαίδευση και η στήριξη των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Παράλληλα διαπιστώνεται ανεπάρκεια παροχής ειδικευμένου προσωπικού και υποστηρικτικών υπηρεσιών στις αντίστοιχες περιοχές με αποτέλεσμα να μην καλύπτονται οι ψυχολογικές, αναπτυξιακές και κοινωνικές ανάγκες του αντίστοιχου πληθυσμού.

### 3.2.1 Ένταξη στο σχολείο για όλους

Η επίτευξη του στόχου της ένταξης των παιδιών με νοητική καθυστέρηση στο σχολείο και στην κοινωνία προϋποθέτει την ενδυνάμωση της συνεργασίας μεταξύ των κανονικών σχολείων και της ειδικής αγωγής σε όλα τα επίπεδα του εκπαιδευτικού συστήματος.<sup>80</sup> Όπου δεν λειτουργούν ειδικά σχολεία, όπως σε μικρές επαρχιακές πόλεις, τα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες είναι αναγκασμένα να φοιτήσουν σε τάξεις γενικής εκπαίδευσης.

Τα τμήματα ένταξης λειτουργούν μέσα στο πλαίσιο του κανονικού σχολείου. Η λειτουργία της ειδικής τάξης ένταξης και της συνεκπαίδευσης ή συμμετοχικής εκπαίδευσης έχει ως βασική αρχή ότι όλα τα παιδιά πρέπει να διδάσκονται μαζί, εφόσον αυτό είναι δυνατό, παρά τις όποιες δυσκολίες ή διαφορές. Οι μαθητές που φοιτούν σε ειδική τάξη ενταγμένη στο πλαίσιο του κανονικού σχολείου διδάσκονται κάποιες ώρες μαζί με τα υπόλοιπα παιδιά στην αντίστοιχη κανονική τάξη. Παρόμοια λειτουργεί και ο θεσμός της συνεκπαίδευσης. Σ' αυτή την περίπτωση, η διδασκαλία και η πλήρης ένταξη του μαθητή με νοητική καθυστέρηση στην κανονική τάξη εξασφαλίζεται με την ενεργή παρουσία και συμμετοχή ενός δεύτερου δασκάλου ειδικής αγωγής. Ρόλος του είναι να καλύπτει και να στηρίζει τις ποικίλες ανάγκες των μαθητών, είτε είναι άτομα με ειδικές ανάγκες είτε άτομα με νοητική καθυστέρηση.

Στην πραγματικότητα όμως διαπιστώνεται ότι σε ελάχιστες περιπτώσεις εφαρμόζεται η διάταξη που αφορά σε επιπλέον στήριξη των μαθητών με ειδικές ανάγκες από εκπαιδευτικό ειδικής αγωγής στη συνήθη σχολική τάξη. Σε έγγραφο της Διεύθυνσης Ειδικής Αγωγής του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων επισημαίνεται ότι πρόγραμμα παράλληλης στήριξης -συμμετοχικής εκπαίδευσης ή συνεκπαίδευσης ή τάξης ένταξης- εφαρμόζεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες που φοιτούν σε σχολικές μονάδες όπου λειτουργούν τμήματα ένταξης.<sup>81</sup> Υπολογίζεται ότι ο αριθμός των παιδιών με νοητική καθυστέρηση που ενσωματώνονται σε κανονικές τάξεις δεν υπερβαίνει τα 1.000, ένας αριθμός πολύ μικρός αναφορικά με το μέγεθος της χώρας και τον πληθυσμό των μαθητών. Επίσης, επισημαίνεται ότι ο αριθμός των τμημάτων ένταξης σε όλα τα σχολεία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης δεν είναι επαρκής, και ότι υπάρχει έλλειψη οικονομικής στήριξης για την επάνδρωση αυτών των τάξεων με εξειδικευμένο διδακτικό προσωπικό. Ακόμη, οι διευθυντές των σχολείων ενίοτε εμφανίζονται διστακτικοί να ενσωματώσουν παιδιά με νοητική καθυστέρηση στο σχολείο τους. Επιπλέον έχει παρατηρηθεί ότι πολλοί γονείς λόγω άγνοιας, προκατάληψης ή και φόβου στιγματισμού των παιδιών

<sup>80</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, άρθρο 1, παράγραφος 11α,β· Νόμος 2430/1996 για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες, άρθρο 3· Υπουργική απόφαση 102357/Γ6/10.10.02 (ΦΕΚ Β 1319).

<sup>81</sup> Επίσημο έγγραφο του Τμήματος Ειδικής Αγωγής (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων-ΥΕΠΘ), προς το Συνήγορο του Πολίτη κατόπιν αναφοράς γονέα, Αριθμός Πρωτοκόλλου: 22528/Γ6/2002, Αθήνα, 2002.

τους αντιδρούν στην παρουσία του δεύτερου δασκάλου μέσα στην κανονική τάξη.<sup>82</sup> Επομένως φαίνεται ότι χρειάζεται ευαισθητοποίηση και ενημέρωση τόσο των εκπαιδευτικών όσο και των γονέων για το ρόλο και την αναγκαιότητα της εφαρμογής του θεσμού της συνεκπαίδευσης ή συμμετοχικής εκπαίδευσης στα κανονικά σχολεία. Επίσης αναγκαία είναι και η ευαισθητοποίηση των μαθητών των κανονικών σχολείων με οργάνωση επισκέψεων των μαθητών με νοητική καθυστέρηση στα κανονικά σχολεία, αλλά και των μαθητών των κανονικών σχολείων στα ειδικά σχολεία. Σύμφωνα με τους γονείς, το προσωπικό όπως και οι υπηρεσίες δεν επαρκούν για να καλύψουν τις ανάγκες των μαθητών με νοητική καθυστέρηση και να στηρίζουν την εκπαιδευτική και κοινωνική τους ένταξη.<sup>83</sup> Επίσης αναφέρουν και περιπτώσεις παρενόχλησης και καταπίεσης των παιδιών τους από άλλους μαθητές με ή χωρίς προβλήματα, καθώς και προκατάληψη και στιγματισμό.<sup>84</sup>

Έρευνα που έχει διεξαχθεί από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό για την Ανάπτυξη της Ειδικής Αγωγής αναδεικνύει ότι το σύστημα υποστήριξης που παρέχεται από το νόμο μπορεί να αποτελέσει ένα εξαιρετικά αποτελεσματικό μέσο ικανό να βοηθήσει τα παιδιά με ειδικές ανάγκες να επιτύχουν στα κανονικά σχολεία.<sup>85</sup> Παρόλ' αυτά, μόνο ένα μικρό ποσοστό μαθητών που χρειάζονται αυτές τις υπηρεσίες μπορεί να ελπίζει ότι θα τις λάβει.

Σύμφωνα με την ΠΟΣΓΚΑμεΑ, υπάρχει πληθώρα περιπτώσεων όπου τάξεις κανονικών σχολείων διστάζουν να αποδεχτούν παιδιά με νοητική καθυστέρηση, ακόμα κι όταν η γνωμάτευση δίνει τέτοιες συστάσεις. Σύμφωνα με τους γονείς, στις περιπτώσεις αυτές, πρέπει να υπάρξει συνεργασία ανάμεσα στους διδάσκοντες και άλλους ειδικούς στο σχολείο έτσι ώστε να παρέχουν στο παιδί υποστήριξη, καθοδήγηση και αποδοχή, δημιουργώντας θετικές προσδοκίες για την καλύτερη δυνατή εκπαιδευτική και κοινωνική του ένταξη.<sup>86</sup>

### 3.2.2 Ειδικά σχολεία

Η ειδική αγωγή, όπως ορίζει ο νόμος, παρέχεται με στόχο να βοηθήσει τα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες να αναπτύξουν την προσωπικότητά τους και να βελτιώσουν τις ικανότητες και δεξιότητές τους έτσι ώστε να είναι ικανά να ενταχθούν ή να επανενταχθούν στη γενική εκπαίδευση και την κοινωνική ζωή. Η ειδική

<sup>82</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, 23 Ιουνίου 2004

<sup>83</sup> Συνέντευξη με γονέα, Αθήνα, Απρίλιος 2004.

<sup>84</sup> Συνέντευξη με γονέα, Αθήνα, Απρίλιος 2004.

<sup>85</sup> Βλέπε Ευρωπαϊκός Οργανισμός για την Ανάπτυξη της Ειδικής Αγωγής, Έκθεση της Ελλάδας, μέρος του προγράμματος Πρακτικές στην Τάξη, διαθέσιμη στην ιστοσελίδα: [http://www.european-agency.org/iecp/downloads/case\\_studies/Greece.doc](http://www.european-agency.org/iecp/downloads/case_studies/Greece.doc) (Πρόσβαση 20 Ιανουαρίου 2005)

<sup>86</sup> Συνέντευξη με γονέα, 1η Απριλίου, 2004, Αθήνα.

εκπαίδευση πρέπει επίσης να παρέχει επαγγελματική κατάρτιση. Στόχος της είναι να διευκολύνει τη συμμετοχή και να συντελέσει στην αποδοχή των ατόμων με ειδικές ανάγκες από την κοινωνία, καθώς και να διευκολύνει την κοινωνική τους εξέλιξη επί ίσους όρους.<sup>87</sup> Αυτοί οι στόχοι εφαρμόζονται μέσω μέτρων και υπηρεσιών που προβλέπεται να παρέχονται στα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ως 22 ετών σε όλη την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Αυτά τα μέτρα συμπεριλαμβάνουν: το σχεδιασμό και την εφαρμογή ειδικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων και μεθόδων διδασκαλίας, τη χρήση προσαρμοσμένου εκπαιδευτικού υλικού, την παροχή ειδικού εξοπλισμού και την παροχή ειδικών υποστηρικτικών υπηρεσιών. Οι εν λόγω υπηρεσίες συμπεριλαμβάνουν κυρίως διάγνωση και αξιολόγηση των ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών, παιδαγωγική και ψυχολογική στήριξη, φυσιοθεραπεία, εργασιοθεραπεία, λογοθεραπεία, κοινωνική και συμβουλευτική στήριξη, αλλαγή περιβάλλοντος και ειδικό μεταφορικό μέσο. Όπως αναφέρθηκε όμως σε προηγούμενα τμήματα αυτής της έκθεσης, ο νόμος και οι προβλεπόμενες από αυτόν υπηρεσίες και παροχές ειδικής αγωγής δεν λειτουργούν πάντα στην πράξη όπως οφείλουν.

Οι γονείς πιστεύουν ότι η διαδικασία τοποθέτησης των παιδιών στο ειδικό εκπαιδευτικό σύστημα δεν είναι η κατάλληλη καθώς δεν υπάρχουν κριτήρια ένταξης που να λαμβάνουν υπόψη το είδος της ειδικής ανάγκης ή το βαθμό νοητικής καθυστέρησης.<sup>88</sup> Οι γονείς γενικά αναφέρουν ότι προτιμούν να παρέχουν στα παιδιά τους ιδιωτική και εξατομικευμένη εκπαίδευση,<sup>89</sup> εν μέρει επειδή συχνά συνυπάρχουν στην ίδια εκπαιδευτική τάξη παιδιά με διαφορετικές ειδικές ανάγκες και με διαφορετικό βαθμό νοητικής καθυστέρησης. Σε αυτά είναι δυνατό να συμπεριλαμβάνονται παιδιά με αργούς ρυθμούς μάθησης, με οριακή νοητική καθυστέρηση, και μαθητές με μέτρια έως σοβαρή νοητική καθυστέρηση.

Επιπλέον, δεν υπάρχει διαφοροποίηση των σχολικών προγραμμάτων ανάλογα με το είδος της αναπηρίας, ενώ το ειδικευμένο προσωπικό δεν επαρκεί για να καλύψει τις ανάγκες αυτών των ατόμων. Ακόμα, το πιο ανησυχητικό είναι ότι για τις περισσότερες επιλογές ειδικής εκπαίδευσης που αναφέρθηκαν, δεν υπάρχει ειδική πρόβλεψη για την εκπαίδευση παιδιών με μέτρια έως σοβαρή νοητική καθυστέρηση. Τα περισσότερα από αυτά τα παιδιά μένουν κλεισμένα στο σπίτι ή σε ιδρύματα χωρίς να έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση.

Άλλα προβλήματα που διαπιστώνονται σχετίζονται με την έλλειψη ειδικού εξοπλισμού και υποστηρικτικών υπηρεσιών για τους ειδικούς εκπαιδευτικούς και τους γονείς. Αποτέλεσμα αυτών είναι η έμφαση στη στείρα μάθηση και όχι στην

<sup>87</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, 2817/2000, Άρθρο 1, παρ. 6

<sup>88</sup> Συνέντευξη με γονέα, Αθήνα, Απρίλιος 2004.

<sup>89</sup> Συνέντευξη με γονείς, Αθήνα, Απρίλιος 2004.

κοινωνικοποίηση και εκμάθηση δεξιοτήτων καθημερινής ζωής για τους μαθητές με νοητική καθυστέρηση.<sup>90</sup>

Οι γονείς προτείνουν επιπλέον την εφαρμογή του ολοήμερου θεσμού των ειδικών σχολείων και την παροχή δραστηριοτήτων όπως γίνεται στα κανονικά σχολεία. Επί του παρόντος, τα κανονικά σχολεία λειτουργούν δύο με τρεις ώρες περισσότερο από τα ειδικά σχολεία. Η εφαρμογή ενός ολοήμερου προγράμματος στα ειδικά σχολεία θα διασφαλίζει μία πιο κατάλληλη παροχή δημιουργικών δραστηριοτήτων και απασχόλησης. Θα διευκολύνει επίσης και την κατάκτηση δεξιοτήτων καθημερινής ζωής, κοινωνικοποίησης, καθώς και επαγγελματικής και προεπαγγελματικής κατάρτισης για παιδιά και εφήβους με νοητική καθυστέρηση.

Εάν η εκπαιδευτική πρακτική της Ελλάδας συμβαδίσει με όσα έχουν θεσμοθετηθεί στη νομοθεσία, τότε τα σχολικά προγράμματα πρέπει να τροποποιηθούν ώστε τα σχολικά μαθήματα και το σύστημα αξιολόγησης να προσαρμοστούν ανάλογα με το είδος και το βαθμό των ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών των μαθητών. Εξάλλου, τα προγράμματα πρέπει να παρέχονται ώστε να διασφαλίζουν την εκπαιδευτική και κοινωνική ενσωμάτωση των ατόμων με βαριά νοητική καθυστέρηση, και όχι μόνο των ατόμων με ελαφρά ή μέτρια νοητική καθυστέρηση. Επίσης, οι γονείς προκειμένου να προστατέψουν τα παιδιά τους από κακοποίηση ή άλλα προβλήματα έχουν ζητήσει τη λήψη μέτρων, όπως χωριστά διαλείμματα σε συστεγαζόμενες μονάδες και καλύτερη μεταφορά προς και από το σχολείο, για επαρκέστερη ασφάλεια.<sup>91</sup>

### 3.3 Εκπαίδευση Εκτός του Σχολικού Συστήματος

#### 3.3.1 Κατ' οίκον εκπαίδευση

Ο Νόμος<sup>92</sup> παρέχει τη δυνατότητα εφαρμογής των εκπαιδευτικών προγραμμάτων στο σπίτι. Σκοπός της κατ' οίκον εκπαίδευσης είναι η ακαδημαϊκή και εξειδικευμένη υποστήριξη ενός ατόμου με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Πραγματοποιείται τη χρονική περίοδο που για το άτομο αυτό έχει εκτιμηθεί ότι η μετακίνησή του προς και από το σχολείο είναι δυσχερής εξαιτίας σοβαρών λόγων υγείας. Γενικότερα, στόχος είναι να διασφαλιστεί, να προετοιμαστεί και να υποστηριχθεί η μελλοντική μετάβαση και προσαρμογή του ατόμου στο σχολικό περιβάλλον.<sup>93</sup> Παρόλ' αυτά, εκφράζονται παράπονα ότι δεν υπάρχει πρόβλεψη για

<sup>90</sup> Συνέντευξη με γονείς, Αθήνα, Απρίλιος 2004.

<sup>91</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, Ιούνιος 2004.

<sup>92</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, 2817/2000, Άρθρο 1, παρ 12, 20

<sup>93</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, 2817/2000, Άρθρο 1, παρ 12.

κατ' οίκον εκπαίδευση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, και γι' αυτό η δυνατότητα αυτή δεν εφαρμόζεται για τα παιδιά με νοητική καθυστέρηση.<sup>94</sup>

Οι εκπαιδευτικοί και οι σχετικές ειδικότητες που έχουν την ευθύνη να παρέχουν στα άτομα κατ' οίκον εκπαίδευση πρέπει να βρίσκονται σε συνεχή συνεργασία με το σχολείο στο οποίο ανήκουν οι μαθητές. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται η παροχή του εκπαιδευτικού υλικού και η συμβατότητα με το πρόγραμμα εκπαίδευσης της τάξης του μαθητή. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να παίζουν επίσης το ρόλο ενδιάμεσου ανάμεσα στο μαθητή και το σχολείο οργανώνοντας σύντομες επισκέψεις στο σχολείο για το μαθητή. Ο στόχος είναι να αποφευχθούν προβλήματα απομόνωσης και να προαχθεί η κοινωνική ένταξη του ατόμου με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή αναπηρίες.<sup>95</sup>

Σύμφωνα με τα δεδομένα του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, το ακαδημαϊκό έτος 2001-2002 εγκρίθηκαν 60 περιπτώσεις κατ' οίκον διδασκαλίας. Ο αριθμός αυξήθηκε σε 130 περιπτώσεις το ακαδημαϊκό έτος 2002-2003.<sup>96</sup> Ωστόσο δεν είναι γνωστό αν κάποιες από αυτές τις περιπτώσεις αφορούσαν παιδιά με νοητική καθυστέρηση. Στην πράξη, ένας μεγάλος αριθμός παιδιών με νοητική καθυστέρηση λαμβάνουν ιδιωτική εκπαίδευση στο σπίτι, ή είναι αποκλεισμένα εντελώς από τη μαθησιακή διαδικασία. Ακόμα δεν έχει γίνει επίσημη αξιολόγηση της εφαρμογής των συγκεκριμένων πρακτικών. Επομένως, δεν είναι γνωστό κατά πόσον αυτές εφαρμόζονται στην πράξη από τις εκάστοτε ειδικότητες και είναι αμφίβολο αν επαρκούν για την κάλυψη των αντίστοιχων αναγκών. Εκεί όπου δεν υπάρχουν δυνατότητες εκπαίδευσης, ειδικότερα στις λιγότερο αστικές περιοχές της Ελλάδας, ο θεσμός της κατ' οίκον εκπαίδευσης θα πρέπει να παρέχεται στους μαθητές με νοητική καθυστέρηση.

### 3.3.2 Η εκπαίδευση των παιδιών σε ιδρύματα

Στα ιδρύματα κλειστής περίθαλψης των ατόμων με αναπηρίες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με νοητική καθυστέρηση, δεν υπάρχουν δυνατότητες εκπαίδευσης ή επαγγελματικής κατάρτισης των περιθαλπομένων.<sup>97</sup> Δεν υπάρχει επίσης διαχωρισμός των ιδρυμάτων για παιδιά, εφήβους ή ενήλικες, ούτε για τον τύπο και το βαθμό της αναπηρίας. Επομένως πρέπει να υπάρξει συνεργασία μεταξύ του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων έτσι ώστε να καλύπτονται οι

<sup>94</sup> Πληροφορίες από την κ. Γιαννακού Αναστασία, Πρόεδρο του Κέντρου Περίθαλψης Παιδιών «Άγιος Δημήτριος», Μάρτιος 2004

<sup>95</sup> Νόμος 2817 για την Ειδική Αγωγή, άρθρο 1, παράγραφος 12γ.

<sup>96</sup> Οι πληροφορίες δόθηκαν από τον κ. Κ. Θηβαίο, Δ/ντή, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων, Φεβρουάριος-Μάρτιος 2004

<sup>97</sup> Συνέντευξη με την κα Ιωακειμίδου, αντιπρόσωπο της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Συλλόγων Γονέων και Κηδεμόνων Ατόμων με Αναπηρίες (ΠΟΣΓΚΑμεΑ), Μάρτιος 2004

εκπαιδευτικές ανάγκες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση στα ιδρύματα. Αυτά τα άτομα πρέπει να καταρτίζονται ή/και να απασχολούνται ανάλογα με την ηλικία, το βαθμό και το είδος της αναπηρίας τους και να μην αποκλείονται από την εκπαιδευτική διαδικασία.<sup>98</sup> Τέτοιου είδους εκπαιδευτικά προγράμματα είναι απαραίτητα και για τα άτομα που διαβιώνουν σε ιδρύματα (άσυλα) και παρουσιάζουν διπλή διάγνωση -δηλαδή νοητική καθυστέρηση με συνοδές ψυχιατρικές διαταραχές- ή ακόμα και σοβαρή νοητική καθυστέρηση. Η εκπαίδευσή τους πρέπει στη συνέχεια να ακολουθείται και από δραστηριότητες του μοντέλου της υποστηριζόμενης ή προστατευμένης εργασίας.

Θετικό παράδειγμα καλής πρακτικής αποτελεί τα τελευταία πέντε χρόνια η προσπάθεια επιμόρφωσης και εκπαίδευσης του προσωπικού τέτοιων ιδρυμάτων κλειστής περίθαλψης από ειδικούς επαγγελματίες ψυχικής υγείας που παρέχουν φροντίδα και υποστήριξη στα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Ένα εκπαιδευτικό εργαλείο από το Ηνωμένο Βασίλειο με τίτλο «Ψυχική Υγεία και Νοητική Καθυστέρηση» έχει μεταφραστεί και προσαρμοστεί στα ελληνικά δεδομένα για την εκπαίδευση του προσωπικού φροντίδας των ατόμων με νοητική καθυστέρηση και συνοδές διαταραχές.<sup>99</sup>

### 3.3.3 Εναλλακτικές μορφές στην εκπαίδευση

Σύμφωνα με τα πρόσφατα στοιχεία που παρέχονται από την Πανελλήνια Ομοσπονδία Συλλόγων Γονέων Ατόμων και Κηδεμόνων με Αναπηρίες (ΠΟΣΓΚΑμεΑ), 100 επαγγελματικά κέντρα ημέρας έχουν ιδρυθεί σε ιδιωτική βάση από γονείς. Στόχος τους είναι να παρέχουν στα άτομα με νοητική καθυστέρηση καθοδήγηση και υποστήριξη σχετικά με τις κοινωνικές δεξιότητες, τις πρακτικές διαβίωσης και τις επαγγελματικές δεξιότητες. Αυτά τα κέντρα είναι συνήθως επανδρωμένα από διάφορες ειδικότητες. Ωστόσο, ο αριθμός τους είναι περιορισμένος και επομένως ανεπαρκής για να καλύψει τις ανάγκες των περιστατικών. Καθώς οι ίδιοι οι γονείς κινητοποιούν την ίδρυση αυτών των κέντρων, εμπλέκονται συνήθως και στη διασφάλιση της φροντίδας και της βέλτιστης λειτουργίας τους. Ο ρόλος των γονέων όσον αφορά τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους σε σχέση με ένα συγκεκριμένο κέντρο δεν είναι πάντα ξεκάθαρος.<sup>100</sup> Οι γονείς αναφέρουν ότι συνήθως είναι ικανοποιημένοι από τις υπηρεσίες που παρέχονται στα κέντρα αυτά, εφόσον έχουν έλεγχο της διαδικασίας

<sup>98</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, 23 Ιουνίου 2004.

<sup>99</sup> Μπούρας, Ν., Holt, G., Καραστεργίου, Α., & Ζαχαριάς, Β. (2002). Ψυχική Υγεία & Νοητική Καθυστέρηση, Εκπαιδευτικό Υλικό για το προσωπικό που εργάζεται με άτομα που παρουσιάζουν προβλήματα Ψυχικής Υγείας και Νοητική Καθυστέρηση.

<sup>100</sup> Πληροφορίες από την κ. Γιαννακού Αναστασία, Πρόεδρο του Κέντρου Περίθαλψης Παιδιών «Άγιος Δημήτριος», Θεσσαλονίκη, Μάρτιος 2004

διοίκησής τους.<sup>101</sup> Δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία για τον αριθμό των ατόμων που δέχονται τις υπηρεσίες των κέντρων.

Ως προς την εκπαιδευτική διαδικασία σε αυτά τα κέντρα, δεν υπάρχει εξειδικευμένη κρατική πολιτική εποπτείας ή αξιολόγησης της λειτουργίας τους. Η μεθοδολογία και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα αποφασίζεται από κάθε κέντρο με δική του ευθύνη σε συνεργασία με την επιστημονική του ομάδα.<sup>102</sup> Προσφέρουν προγράμματα προεπαγγελματικής κατάρτισης και προγράμματα απασχόλησης σε άτομα με διάφορων ειδών αναπηρίες και βαθμό νοητικής καθυστέρησης. Παρόλο που αυτά τα κέντρα είναι χρήσιμα, γονείς και επαγγελματίες έχουν εκφράσει την ανησυχία τους ότι για τα περισσότερα άτομα με βαριά νοητική καθυστέρηση μοναδική τους προοπτική είναι η κλειστή ιδρυματική περίθαλψη χωρίς την παροχή προγραμμάτων δημιουργικής απασχόλησης ή την παροχή υπηρεσιών σε ειδικά κέντρα φροντίδας στην κοινότητα.<sup>103</sup>

#### 4. ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ: ΣΥΝΟΨΗ

*Η επαγγελματική εκπαίδευση προσφέρεται μέσα από μία σειρά διαφορετικών δυνατοτήτων, συμπεριλαμβανομένων των ιδιωτικών επαγγελματικών εργαστηρίων. Αυτά τα ιδιωτικά εργαστήρια συνήθως προσφέρουν έναν αριθμό υπηρεσιών πέρα από την προεπαγγελματική εκπαίδευση, και έχουν ως στόχο την ανάπτυξη δεξιοτήτων ανεξάρτητης ζωής. Ωστόσο, το ποσοστό αποφοίτων που βρίσκουν εργασία από αυτά τα προγράμματα παραμένει χαμηλό. Η κυβέρνηση πρέπει να λάβει περισσότερα μέτρα έτσι ώστε να διευκολύνει τη μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία. Παρότι τα άτομα με νοητική καθυστέρηση ωφελούνται στο έπακρο από τη συνεχιζόμενη εκπαίδευση, δεν υπάρχει οργανωμένο σύστημα από την πολιτεία που να προσφέρει τη δυνατότητα συνεχιζόμενης ή άλλης εκπαίδευσης που να στοχεύει στη διατήρηση και την περαιτέρω ανάπτυξη των δεξιοτήτων.*

##### 4.1 Επαγγελματική Εκπαίδευση

Τα άτομα με νοητική καθυστέρηση που επιθυμούν να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους, μετά την ολοκλήρωση της φοίτησης στα ειδικά σχολεία, με σκοπό να αποκτήσουν επαγγελματικές δεξιότητες έχουν τις ακόλουθες επιλογές. Μπορούν να εισαχθούν είτε σε ένα από τα 8 δημόσια Ειδικά Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (ΤΕΕ) είτε σε ένα από τα 16 ειδικά Εργαστήρια Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΕΕΕΕΚ).

<sup>101</sup> Συνέντευξη με την κα Ιωακειμίδου, αντιπρόσωπο της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Συλλόγων Γονέων και Κηδεμόνων Ατόμων με Αναπηρία (ΠΟΣΓΚΑμεΑ), Μάρτιος 2004

<sup>102</sup> Πληροφορίες από την κ. Γιαννακού Αναστασία, Πρόεδρο του Κέντρου Περίθαλψης Παιδιών «Άγιος Δημήτριος», Θεσσαλονίκη, Μάρτιος 2004

<sup>103</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, Ιούνιος 2004.



Τα Ειδικά Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (ΤΕΕ) της πρώτης βαθμίδας απευθύνονται σε αποφοίτους του δημοτικού σχολείου ηλικίας 14 έως 19 ετών. Αυτά τα εκπαιδευτήρια περιλαμβάνουν προγράμματα για την ολοκλήρωση της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης καθώς και για την παροχή εξειδικευμένης τεχνικής και επαγγελματικής γνώσης. Αυτός ο τύπος σχολείου λειτουργεί με πέντε τάξεις-βαθμίδες.<sup>104</sup> Τα Ειδικά Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (ΤΕΕ) της δεύτερης βαθμίδας περιλαμβάνουν δύο κύκλους σπουδών με διάρκεια φοίτησης δύο τουλάχιστο συνολικά ετών στον κάθε κύκλο. Στον πρώτο κύκλο εγγράφονται οι απόφοιτοι του γυμνασίου, ενώ στο δεύτερο κύκλο εγγράφονται οι απόφοιτοι του ειδικού ΤΕΕ της πρώτης βαθμίδας από το δέκατο ένατο μέχρι και το εικοστό δεύτερο έτος της ηλικίας τους.<sup>105</sup>

Τα Εργαστήρια Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΕΕΕΕΚ) εκπαιδεύουν αποφοίτους δημοτικών σχολείων ηλικίας 14 έως 22 ετών, οι οποίοι αποκλείονται από τις άλλες ειδικές εκπαιδευτικές επιλογές, όπως τα ειδικά γυμνάσια, τα ειδικά ΤΕΕ ή οι τάξεις ένταξης στα κανονικά σχολεία. Τα εργαστήρια αυτά λειτουργούν με πέντε έως οχτώ τάξεις ανάλογα με τις εξειδικεύσεις και τις εκπαιδευτικές ανάγκες των εκπαιδευομένων.<sup>106</sup> Κατά τη σχολική περίοδο 2001-2002, λειτούργησαν 16 ΕΕΕΕΚ αντί για 62 που αρχικά προβλέπονταν. Τα ΕΕΕΕΚ προσφέρουν εκπαίδευση στην κηπουρική, κλωστοϋφαντουργία, χειροτεχνία, ραπτική και σε άλλες ειδικότητες. Επισημαίνεται ότι η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων τους δεν έχει ακόμη επισήμως αξιολογηθεί, επειδή η Ελλάδα δεν έχει προς το παρόν αναπτύξει σύστημα αξιολόγησης της ποιότητας των εκπαιδευτικών υπηρεσιών και των υπηρεσιών επαγγελματικής αποκατάστασης. Συνεπώς, δεν υπάρχει επίσημη πληροφορία για την ποιότητα της εκπαίδευσης που προσφέρουν τα ΕΕΕΕΚ, για τα ποσοστά των αποφοίτων ή τα ποσοστά των αποφοίτων που βρίσκουν εργασία.

Τα άτομα με νοητική καθυστέρηση μπορούν επίσης να ενταχθούν σε τάξεις που προσφέρουν τα επαγγελματικά εργαστήρια που έχουν ιδρυθεί από Μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς (ΜΚΟ) και συλλόγους γονέων. Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι τα εργαστήρια αυτά παρέχουν εκπαιδευτικές υπηρεσίες εκτός του πλαισίου του εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Ιδρύθηκαν ως νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου με πρωτοβουλία των γονέων και μερικές φορές με επιχορήγηση του Κράτους ή, από το 1981, με την υποστήριξη των ευρωπαϊκών

<sup>104</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, άρθρο 13, παράγραφος δ.

<sup>105</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, άρθρο 13, παράγραφος ε.

<sup>106</sup> Νόμος για την Ειδική Αγωγή, άρθρο 13, παράγραφος στ, άρθρο 14, παράγραφος στ.

προγραμμάτων.<sup>107</sup> Ρόλος τους είναι να παρέχουν προγράμματα αξιολόγησης των δεξιοτήτων των ατόμων, εκπαιδευτική στήριξη, προγράμματα για την προαγωγή της αυτοεξυπηρέτησης, της ανεξαρτησίας και της κοινωνικής ένταξης των ατόμων με αναπηρίες, καθώς και προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και υπηρεσίες επαγγελματικής αποκατάστασης. Οι όροι και η διαδικασία για την ένταξη των ατόμων στα εργαστήρια αυτά αποφασίζονται από το κάθε κέντρο ξεχωριστά. Κάθε κέντρο επίσης αποφασίζει για τους επαγγελματίες που χρειάζεται για την επάνδρωσή του, οι οποίοι μπορεί να είναι παιδοψυχίατροι, ψυχίατροι, ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί, ειδικοί παιδαγωγοί, εργοθεραπευτές, λογοθεραπευτές και ειδικοί τεχνίτες.

Επισημαίνεται ότι υπάρχουν αρκετά θετικά παραδείγματα επαγγελματικών εργαστηρίων στη χώρα. Ένα από αυτά είναι το εργαστήριο ειδικής αγωγής «Μαργαρίτα», μια ιδιωτική πρωτοβουλία που προσφέρει επαγγελματική κατάρτιση και άσκηση σε άτομα με μέση και ελαφρά νοητική καθυστέρηση ηλικίας 14 έως 22 ετών. Το πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης του εργαστηρίου είναι εμπλουτισμένο με προγράμματα κατάρτισης δεξιοτήτων καθημερινής ζωής, μεταξύ άλλων κυκλοφοριακή αγωγή, μαγειρική, επικοινωνιακές δεξιότητες, αυτοεξυπηρέτηση και αυτοφροντίδα καθώς και προγράμματα γιόγκα, γυμναστικής και θεάτρου. Το τμήμα επαγγελματικής άσκησης απαρτίζεται από τα εργαστήρια κήπου, βιομηχανικής εργασίας, ιματισμού, μεταξοτυπίας, υφαντικής και ειδών δώρου. Το τμήμα σχεδιάστηκε για να μετατραπεί σε κοινωνική επιχείρηση με τη μορφή των προστατευμένων παραγωγικών εργαστηρίων.

Ένα άλλο μοντέλο λειτουργίας επαγγελματικής αποκατάστασης είναι αυτό της υποστηριζόμενης εργασίας. Στην Ελλάδα το ίδρυμα «Θεοτόκος» αποτελεί άλλο ένα από τα θετικά παραδείγματα λειτουργίας πρότυπων μονάδων. Σύμφωνα με στοιχεία που παρασχέθηκαν από το «Θεοτόκος», περισσότεροι από 110 από τους νεαρούς αποφοίτους με νοητική καθυστέρηση έχουν εργαστεί στους αντίστοιχους τομείς κατάρτισής τους κατά τα τελευταία πέντε έτη.<sup>108</sup> Εντούτοις, αναφέρεται ότι η μεγάλης σημασίας μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία έχει παρεμποδιστεί από την καθιερωμένη τάση στην κοινωνία να γίνεται διάκριση ανάμεσα σε ανάπηρους και μη ανάπηρους. Η γενικευμένη άποψη ότι τα άτομα με αναπηρίες

<sup>107</sup> Αυτά περιλαμβάνουν τα ΠΕΚ του ευρωπαϊκού κοινωνικού πακέτου, τα προγράμματα HORIZON, προγράμματα κατά της επαγγελματικής απομόνωσης των ατόμων με αναπηρίες, προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και αποκατάστασης. Πληροφορίες από την κα Παπανικολοπούλου, επιστημονική διευθύντρια του Ιδρύματος «Θεοτόκος», Μάρτιος 2004. Συνέντευξη με την κυρία Γκασούκα, αντιπρόσωπο του Εργαστηρίου Ειδικής Αγωγής «Μαργαρίτα», Μάρτιος 2004.

<sup>108</sup> Πληροφορίες από την κα Παπανικολοπούλου, Επιστημονική Διευθύντρια του κέντρου «Θεοτόκος», Μάρτιος 2004.

είναι ανίκανα να ζήσουν μια φυσιολογική ζωή περιορίζει τις ευκαιρίες τους για κοινωνική και επαγγελματική ένταξη.<sup>109</sup>

Οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί που παρέχουν προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και αποκατάστασης για άτομα με ειδικές ανάγκες αξιολογούν επίσης την πρόοδο των αποφοίτων τους, βασιζόμενοι στις επαγγελματικές δεξιότητες κάθε ατόμου, στη συμπεριφορά, τη συνέπεια και την επαγγελματική του συνείδηση. Αυτές οι αξιολογήσεις μπορούν να δώσουν μια πλήρη εικόνα για την προώθηση του ατόμου στην ανοιχτή αγορά εργασίας. Οι αξιολογήσεις συμπληρώνονται και με το στάδιο της πρακτικής άσκησης, σύμφωνα με την οποία ο απόφοιτος συμμετέχει σε ομάδα εκπαίδευσης για θέματα επαγγελματικού προσανατολισμού, διευθέτηση δυσκολιών στο επαγγελματικό περιβάλλον και ανάπτυξη επαγγελματικής ευσυνειδησίας. Η τελική αξιολόγηση της ετοιμότητας του αποφοίτου για επαγγελματική αποκατάσταση πραγματοποιείται ύστερα από την πρακτική άσκηση.<sup>110</sup> Η διαδικασία αξιολόγησης της ικανότητας του αποφοίτου για εργασία συνήθως πραγματοποιείται από την επιστημονική ομάδα και τους εκπαιδευτές των εργαστηρίων επαγγελματικής κατάρτισης.

Άτομα με νοητική καθυστέρηση αναφέρουν ότι η επαγγελματική εκπαίδευση έχει ουσιώδη σημασία για αυτούς, προκειμένου να αναπτύξουν τις ικανότητές τους, να βελτιώσουν τη ζωή, την επαγγελματική συμπεριφορά και τις δεξιότητές τους και να μπορέσουν να βρουν εργασία στην ελεύθερη αγορά.<sup>111</sup> Πιστεύουν ότι η υποστήριξή τους από ένα κέντρο που παρέχει επαγγελματική κατάρτιση ενδυναμώνει την αυτοπεποίθηση και την αυτάρκειά τους, ώστε να διευρύνουν τις δεξιότητές τους για την επαγγελματική τους αποκατάσταση. Σύμφωνα με συνεντεύξεις, η εύρεση εργασίας είναι βασικός παράγοντας για να αυξηθεί η αυτοεκτίμησή τους και για να θέσουν στόχους ως προς την καλύτερη δυνατή ανεξάρτητη και αυτόνομη ζωή. Σύμφωνα με έναν εργαζόμενο με νοητική καθυστέρηση, εκτελώντας απλές εργασίες όπως να φτιάχνει καφέ, να βοηθά με τα εργαλεία σε συνεργεία αυτοκινήτων, αποκτά καλές δεξιότητες και εργασιακές συμπεριφορές και επιτυγχάνει ικανοποιητικές σχέσεις και σχέσεις επικοινωνίας με τους συναδέλφους και τους εργοδότες.<sup>112</sup> Προσωπικό που εργάζεται με τα άτομα με νοητική

<sup>109</sup> Πληροφορίες από την κα Παπανικολοπούλου, Επιστημονική Διευθύντρια του κέντρου «Θεοτόκος», Μάρτιος 2004.

<sup>110</sup> Συνέντευξη με την κα Δ. Γκασούκα, Αθήνα, Μάρτιος 2004.

<sup>111</sup> Συνέντευξη με άτομο με νοητική καθυστέρηση, Κοινοτικό Σπίτι «Θέτις», Αθήνα, Μάιος 2004

<sup>112</sup> Συνέντευξη με άτομο με νοητική καθυστέρηση, Κοινοτικό Σπίτι «Θέτις», Αθήνα, Μάιος 2004

καθυστέρηση παρατηρεί ότι η προστατευμένη απασχόληση είναι χρήσιμη ακόμα και στις περιπτώσεις της σοβαρής και βαριάς νοητικής καθυστέρησης.<sup>113</sup>

Το εργαστήριο ειδικής αγωγής «Μαργαρίτα», το οποίο είναι νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου λειτουργεί υπηρεσία επαγγελματικής αποκατάστασης των αποφοίτων του στην ελεύθερη αγορά εργασίας, υπό τη συνεχή υποστήριξη του εργαστηρίου.<sup>114</sup> Στο πλαίσιο αυτό έχουν γίνει 12 επαγγελματικές αποκαταστάσεις ατόμων με νοητική καθυστέρηση στο δημόσιο τομέα μέσω του Ν. 1648/86, για τα έτη 1986 έως 2001, και 15 αποκαταστάσεις ατόμων με μέση και ελαφρά νοητική καθυστέρηση ηλικίας 19 έως 36 ετών στον ιδιωτικό τομέα και σε οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ), την περίοδο 2002 έως 2004.

Το κέντρο «Εργαζία», το οποίο λειτουργεί σύμφωνα με τις αρχές της υποστηριζόμενης εργασίας και μέσα στα πλαίσια του κέντρου «Θεοτόκος» για τη φροντίδα των παιδιών με αναπηρίες, προσφέρει κάθε χρόνο επαγγελματική εκπαίδευση και αποκατάσταση σε 12 άτομα με νοητική καθυστέρηση στην ελεύθερη αγορά. Το κέντρο επισημαίνει ότι 110 απόφοιτοι με νοητικοί καθυστέρηση εργάζονται σήμερα στην ελεύθερη αγορά εργασίας. Συγκεκριμένα, το 13% των αποφοίτων του κέντρου έχει προσληφθεί στο δημόσιο τομέα, το 34% σε οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης και το 53% στον ιδιωτικό τομέα.<sup>115</sup>

Συμπερασματικά, οι προσπάθειες των ΜΚΟ για επαγγελματική κατάρτιση και αποκατάσταση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση είναι σημαντικές αλλά απέχουν από το να μπορέσουν να αποκαταστήσουν εργασιακά το μεγαλύτερο αριθμό των εκπαιδευομένων τους. Για το σκοπό αυτό επισημαίνεται ότι είναι σημαντικό να αναγνωριστούν θεσμικά από την πολιτεία τα προγράμματα των ΜΚΟ για την επαγγελματική κατάρτιση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, και να αναβαθμιστούν οι απόφοιτοί τους ως απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (επιπέδου γυμνασίου). Έτσι θα αυξηθούν οι πιθανότητες απορρόφησής τους στην αγορά εργασίας και θα αναγνωριστούν τα επαγγελματικά τους δικαιώματα.<sup>116</sup>

<sup>113</sup> Συνέντευξη με τον κ. Παναγιώτη Τρομπούκη, Πρόσωπο Αναφοράς, Κοινωνικό Σπίτι «Θέτις». Μάιος 2004. Συνέντευξη με τον κ. Διονύση Σέρρα, Πρόσωπο Αναφοράς, Κοινωνικό Σπίτι «Θέτις». Μάιος 2004

<sup>114</sup> Οι πληροφορίες δόθηκαν από την κ. Δήμητρα Γκασούκα, εκπρόσωπο του Εργαστηρίου Ειδικής Αγωγής (ΕΕΑ) «Μαργαρίτα», Μάιος 2004. Το εργαστήριο «Μαργαρίτα» είναι νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου που ιδρύθηκε το 1979 με πρωτοβουλία γονέων. Εποπτεύεται από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας, και υποστηρίζεται οικονομικά από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας, από τη Νομαρχία και από δωρεές.

<sup>115</sup> Οι πληροφορίες δόθηκαν γραπτώς από την κ. Π. Παναγιωτοπούλου, Αθήνα, Μάρτιος 2004.

<sup>116</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, 23 Ιουνίου 2004.

## 4.2 Εκπαίδευση για Ενήλικες ή Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση

Στο πλαίσιο του ΟΑΕΔ αναπτύσσονται προγράμματα εκπαίδευσης σε τρεις σχολές επαγγελματικής κατάρτισης για άτομα με ειδικές ανάγκες δυναμικότητας 300 θέσεων συνολικά. Αναφέρεται ότι είναι προσαρμοσμένα στις εξελίξεις και τις ανάγκες της αγοράς εργασίας καθώς και στα ειδικά χαρακτηριστικά των καταρτιζομένων. Η κατάρτιση περιλαμβάνει τις εξής ειδικότητες: υπάλληλοι γραφείου, ξυλογλυπτική, αγιογραφία, κοπτική-ραπτική, υφαντική. Επίσης, αναφέρεται ότι στους εκπαιδευόμενους παρέχεται εκπαιδευτικό επίδομα των 12 ή 17,60 ευρώ ημερησίως. Δυστυχώς όμως επισημαίνεται ότι ο αριθμός αυτών των επαγγελματικών εργαστηρίων είναι περιορισμένος και ως εκ τούτου δεν μπορεί να καλύψει επαρκώς τις ανάγκες του πληθυσμού με νοητική καθυστέρηση.<sup>117</sup> Επιπλέον φαίνεται ότι καθώς τα περισσότερα από αυτά τα εργαστήρια βρίσκονται στην ευρύτερη περιοχή των Αθηνών, τα άτομα με νοητική καθυστέρηση που διαμένουν στην ελληνική περιφέρεια έχουν πάρα πολύ περιορισμένες δυνατότητες παροχής συνεχιζόμενης εκπαίδευσης.

---

<sup>117</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, 23 Ιουνίου 2004.

## IV. ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ

### 1. ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: ΣΥΝΟΨΗ

*Το Σύνταγμα της Ελλάδας κατοχυρώνει συγκεκριμένα το δικαίωμα για εργασία των ατόμων με αναπηρίες, ενώ έχει προταθεί σχέδιο νόμου με σκοπό την προσαρμογή της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων στις σχετικές οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Παρόλ' αυτά η νομοθεσία αυτή δεν έχει ακόμα υιοθετηθεί. Οι διαδικασίες αξιολόγησης είναι συνήθως γραφειοκρατικές και κουραστικές, και πρέπει να επαναλαμβάνονται ακόμα και στις περιπτώσεις που έχει διαγνωστεί μόνιμη αναπηρία. Οι ομάδες που διεξάγουν τις αξιολογήσεις της ικανότητας για εργασία απαρτίζονται κυρίως από ιατρικό προσωπικό, το οποίο, σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν είναι εκπαιδευμένο για να αξιολογήσει ουσιαστικά την ικανότητα του ατόμου για εργασία. Τα επιδόματα αναπηρίας σχετίζονται με το βαθμό της αναπηρίας καθώς και με άλλους παράγοντες, και παρόλο που τα επιδόματα αυτά καθαυτά δεν εξασφαλίζουν έναν επαρκή βαθμό υποστήριξης, μειώνονται εάν άλλες πηγές εισοδήματος που μπορεί να έχει το άτομο ξεπερνούν ένα δεδομένο όριο. Οι μακροχρόνιες διαδικασίες για τον επαναπροσδιορισμό των επιδομάτων αποθαρρύνουν τα άτομα με αναπηρίες από τη διαδικασία ανεύρεσης εργασίας.*

#### 1.1 Νομοθεσία για την Εργασία σε Εθνικό Επίπεδο

Σύμφωνα με το άρθρο 21 του αναθεωρημένου Συντάγματος, οι πολίτες με αναπηρίες έχουν δικαίωμα στην εργασία και σε ρυθμίσεις που εξασφαλίζουν την αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας. Επιπλέον, όλοι οι εργαζόμενοι ανεξαρτήτου φύλου ή άλλης διάκρισης έχουν το δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας.<sup>118</sup> Σύμφωνα με το Ν. 1426/84, ο οποίος επικυρώνει τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, κάθε άτομο με αναπηρία έχει δικαίωμα στην επαγγελματική εκπαίδευση και την επαγγελματική και κοινωνική επαναπροσαρμογή, ανεξάρτητα από την αιτία και τη φύση της αναπηρίας του.<sup>119</sup>

Τα τελευταία πέντε χρόνια η Ελλάδα έχει αναθεωρήσει ουσιαστικά τη νομοθεσία της ενάντια στις διακρίσεις, κυρίως για να συμμορφώσει τη νομοθεσία της με τις οδηγίες και τα δεδομένα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σημαντικό είναι το σχέδιο νόμου σχετικά με την Προστασία από τις Διακρίσεις το οποίο έχει κατατεθεί για ψήφιση στη Βουλή.<sup>120</sup> Σύμφωνα με το εν λόγω σχέδιο νόμου, απαγορεύεται οποιαδήποτε διάκριση άμεση ή έμμεση στην απασχόληση λόγω φύλου, φυλής, εθνικότητας, υπηκοότητας, θρησκείας και πίστης, αναπηρίας, ηλικίας ή

<sup>118</sup> Σύνταγμα, άρθρο 22, παράγραφος 1.

<sup>119</sup> Ν. 1426/84 για την Επικύρωση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, άρθρα 1, 2 3.

<sup>120</sup> Πληροφορίες από την Κα Π. Ματσιοτά, Γενική Διευθύντρια, Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, Μάρτιος 2004

σεξουαλικού προσανατολισμού.<sup>121</sup> Στο σχέδιο νόμου υπάρχουν επίσης ορισμοί των άμεσων ή έμμεσων διακρίσεων οι οποίοι είναι σύμφωνοι με την Οδηγία για την Απασχόληση του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.<sup>122</sup> Το άρθρο 4 του σχεδίου νόμου προβλέπει ίσες ευκαιρίες στην παροχή υπηρεσιών, συμπεριλαμβανόμενης της κατοικίας, στα άτομα με αναπηρίες.

Ο βασικός τρόπος με τον οποίο η κυβέρνηση ενθαρρύνει την εργασία για τα άτομα με αναπηρίες είναι μέσα από ένα σύστημα ποσόστωσης των προσλήψεων από τους εργοδότες που απασχολούν περισσότερο από 50 εργαζομένους. Πρόβλεψη έχει γίνει για τα άτομα με αναπηρίες να κατέχουν θέσεις εργασίας σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και σε οργανισμούς της τοπικής αυτοδιοίκησης, καθώς και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα.

Δεν υπάρχει νομικό πλαίσιο για την προστατευμένη ή υποστηριζόμενη εργασία, παρόλο που τέτοια νομοθεσία θα μπορούσε να προωθήσει σημαντικά την επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Συνεπώς, οι προσπάθειες που έχουν πραγματοποιηθεί σε μικρή κλίμακα για την προώθηση αυτών των δύο τύπων εργασίας έχουν αντιμετωπίσει δυσκολίες και σημειώνουν μικρή επιτυχία.

## 1.2 Διάγνωση και Αξιολόγηση της Ικανότητας για Λόγους Εργασίας και Λήψη Επιδομάτων

Η αξιολόγηση της αναπηρίας γίνεται από υγειονομικές επιτροπές κατά περίπτωση και ανάλογα με το είδος της προστασίας που ζητείται (π.χ. από τις Πρωτοβάθμιες Υγειονομικές Επιτροπές της αρμόδιας Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης εφόσον ζητείται προνοιακή παροχή, από τις Πρωτοβάθμιες Υγειονομικές Επιτροπές Αναπηρίας των ασφαλιστικών ταμείων για ασφαλιστικές παροχές).<sup>123</sup>

Η Πρωτοβάθμια Υγειονομική Επιτροπή της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης διεξάγει αξιολογήσεις για να καθορίσει την ικανότητα του ατόμου για εργασία και για να εξασφαλίσει την παροχή κοινωνικών επιδομάτων και συντάξεων. Για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, η Πρωτοβάθμια Υγειονομική Επιτροπή της αρμόδιας Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης είναι κυρίως υπεύθυνη για τον καθορισμό του ποσοστού αναπηρίας του ατόμου με σκοπό την πρόσβαση σε προνοιακές παροχές και συντάξεις, βάσει των αποτελεσμάτων μέτρησης του δείκτη νοημοσύνης με ψυχομετρικά τεστ σύμφωνα με τα κριτήρια του ICD-10 ή του DSM-IV. Η επιτροπή

<sup>121</sup> Προσχέδιο Νόμου για την προστασία ενάντια στις διακρίσεις (Race Equality Directive): 'εφαρμόζοντας την αρχή της ίσης μεταχειρίσεις ανάμεσα στα άτομα ανεξαρτήτου εθνικότητας, φυλής, υπηκοότητας ή γενετικού προσανατολισμού, θρησκευτικών ή άλλων πίστewων, αναπηρίας ή ηλικίας', Αθήνα, 2003.

<sup>122</sup> Αντιπαράβαλε με την Οδηγία για την Απασχόληση της ΕΕ (Οδηγία 2000/78/ΕΚ)

<sup>123</sup> Οι πληροφορίες δόθηκαν από τον Κύκλο Δικαιωμάτων του Παιδιού του Συνηγόρου του Πολίτη, Ιούνιος 2004.

απαρτίζεται από γιατρούς όλων σχεδόν των ειδικοτήτων. Δεν περιλαμβάνει όμως ψυχολόγο, κοινωνικό λειτουργό, ειδικό παιδαγωγό ή άλλον ειδικό μη ιατρό. Ως εκ τούτου, τα μέλη των υγειονομικών επιτροπών μπορεί να μην διαθέτουν την απαιτούμενη κατάρτιση για να ασκούν αυτό το έργο ουσιαστικά, ώστε να μην αποτελεί μια τυπική διαδικασία.

Η επιτροπή εξετάζει το άτομο με νοητική καθυστέρηση και αποφασίζει για το ποσοστό αναπηρίας του σε σχέση και με το δείκτη νοημοσύνης βάσει γνωματεύσεων από δημόσια νοσοκομεία, ιατροπαιδαγωγικά κέντρα ή κέντρα φορέων ψυχικής υγείας, καθώς και βάσει μίας λίστας ασθενειών που έχει οριστεί από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Ο βαθμός νοητικής καθυστέρησης (ελαφρά, μέτρια ή βαριά) είναι ανάλογος με το ποσοστό μειωμένης λειτουργικότητας για εργασία. Η επιτροπή καθορίζει τη μόνιμη ή μειωμένη ικανότητα για εργασία του ατόμου, καθώς και τη διάρκεια και το είδος των επιδομάτων που δικαιούται. Κατά την αξιολόγηση λαμβάνεται υπόψη η πιθανή διάρκεια της ανικανότητας για εργασία και ο χρόνος επανεκτίμησης. Η διαδικασία επομένως προσδιορισμού του βαθμού αναπηρίας του ατόμου συνδέεται στενά με τις μετρήσεις του δείκτη νοημοσύνης, την αξιολόγηση του βαθμού της νοητικής καθυστέρησης και του βαθμού λειτουργικότητας. Ωστόσο, δεν λαμβάνει υπόψη και δεν αξιολογεί τις ιδιαίτερες δεξιότητες του ατόμου και την πιθανή ικανότητά του να διεκπεραιώνει ορισμένα καθήκοντα στην εργασία του. Η διαδικασία έχει δεχθεί κριτικές σαν κουραστική και γραφειοκρατική, και σε σχέση με το ότι στοχεύει κυρίως στην πρόσβαση στις προνοιακές παροχές παρά στην αξιολόγηση της ικανότητας του ατόμου για εργασία.

### 1.3 Ο Ρόλος του Συστήματος Κοινωνικής Φροντίδας

Ένα άτομο με νοητική καθυστέρηση για να έχει πρόσβαση στις υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας, πρέπει να διαγνωστεί από την Πρωτοβάθμια Υγειονομική Επιτροπή της περιοχής διαμονής του. Όλα τα ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία που παρέχουν προνοιακές παροχές και επιδόματα αναπηρίας λειτουργούν βάσει των βεβαιώσεων αυτής της επιτροπής.<sup>124</sup>

Η Πρωτοβάθμια Υγειονομική Επιτροπή μπορεί να δηλώσει ότι η αναπηρία ενός ατόμου με νοητική καθυστέρηση θεωρείται μόνιμη κατάσταση και να χορηγήσει επίδομα δια βίου. Παρά ταύτα, οι αποφάσεις αναθεωρούνται κάθε 3 έως 5 χρόνια, ώστε να υπάρχει παρακολούθηση των ασφαλιστικών παροχών και εξασφάλιση έναντι ασφαλιστικής απάτης. Κατά συνέπεια ένα άτομο με νοητική καθυστέρηση υποχρεώνεται να υποβάλλεται πολλές φορές στη ζωή του στην ταλαιπωρία αυτών

<sup>124</sup> Στην Ελλάδα δεν υπάρχει κοινό ασφαλιστικό και συνταξιοδοτικό Ταμείο για όλους τους εργαζομένους. Οι διάφορες επαγγελματικές κατηγορίες έχουν το δικό τους ταμείο. Οι πληροφορίες δόθηκαν γραπτώς από τον κ. Σωτήρη Γεωργόπουλο, Διεύθυνση Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες, Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Μάρτιος 2004.



των διαδικασιών, εκ των οποίων η εξέταση είναι ένα μόνο μέρος, προκειμένου να εξασφαλίζει τα επιδόματα και τις υπηρεσίες που δικαιούται.

Αν κάποιο άτομο δικαιούται επιδομάτων και άλλων παροχών λόγω αναπηρίας, γεγονός που καθορίζει τις υπηρεσίες που αυτό λαμβάνει, εξαρτάται από τρία κριτήρια:

- το ποσοστό αναπηρίας,
- το είδος ασφάλισης που έχει, το οποίο εξαρτάται από την απασχόληση του ιδίου ή των γονέων του,
- τα περιουσιακά στοιχεία και τα εισοδήματά του.

Ειδικότερα, τα άτομα που έχουν αξιολογηθεί με δείκτη νοημοσύνης 30 ή λιγότερο θεωρούνται ότι έχουν σοβαρή ή βαριά νοητική καθυστέρηση και δικαιούνται επιδόματος από το Ταμείο Πρόνοιας ύψους 284 ευρώ το μήνα για το έτος 2004.<sup>125</sup> Για το έτος 2004 επίσης, τα άτομα με δείκτη νοημοσύνης μεταξύ 30 και 40 και ποσοστό αναπηρίας ίσο ή μεγαλύτερο του 67% δικαιούνται επιδόματος 200 ευρώ μηνιαία, από το ίδιο ταμείο. Εάν το άτομο λαμβάνει κι άλλο επίδομα από άλλο οργανισμό ή οικονομική ενίσχυση από άλλο φορέα με οποιαδήποτε μορφή μεγαλύτερη από 29,35 ευρώ και μέχρι ποσού ίσου της κατώτερης αναπηρικής σύνταξης του ΟΓΑ, τότε το επιπλέον χρηματικό ποσό αφαιρείται από το επίδομα του Ταμείου Πρόνοιας και φτάνει το ποσό των 234 ευρώ αντί για το ποσό των 284 ευρώ μηνιαίως για το έτος 2004.

Σε περίπτωση που το άτομο εργάζεται τα επιδόματα διακόπτονται.<sup>126</sup> Η περικοπή του επιδόματος λειτουργεί ως αντικίνητρο για την εργασιακή απασχόληση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Επιπλέον, η διαδικασία να διεκδικήσουν ξανά το επίδομά τους είναι μακροχρόνια και γραφειοκρατική. Γενικά ούτε οι οικονομικές απολαβές σε περίπτωση εργασιακής τους αποκατάστασης αλλά ούτε και το επίδομα πρόνοιας επαρκούν για να καλύπτουν τις βιοτικές τους ανάγκες αν δεν υπάρχουν άλλοι οικονομικοί πόροι.<sup>127</sup> Επομένως, λόγω των αυξημένων αναγκών τους, είναι απαραίτητο να αυξηθεί το όριο σύμφωνα με το οποίο διακόπτονται τα επιδόματα, σε βαθμό ίσο με την κατώτερη αμοιβή σε περίπτωση εργασίας όπως αυτή ορίζεται από την Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας (Ε.Γ.Σ.Ε.).

Συμπερασματικά, χρειάζεται να δοθεί έμφαση στη δημιουργία και την παροχή υπηρεσιών που θα οδηγήσουν τα άτομα με νοητική καθυστέρηση στην εκπαιδευτική, κοινωνική και εργασιακή τους ενσωμάτωση και όχι μόνο στην υποστήριξή τους μέσω της επιδοματικής πολιτικής, η οποία στηρίζει μεν, αλλά δεν προωθεί

<sup>125</sup> Π. 3α/Φ.18/Γ.Π.οικ. 7513/22.1.2004 Υπουργικής Απόφασης (ΦΕΚ 134B/29.01.2004)

<sup>126</sup> Οι πληροφορίες δόθηκαν γραπτώς από την κ. Κ. Κατσούδα, Κοινωνική Λειτουργό-Εκπρόσωπο της Ομάδας Επαγγελματικής Αποκατάστασης του κέντρου «Εργαξία», Ίδρυμα «Θεοτόκος», Αθήνα, Μάρτιος 2004.

<sup>127</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, 23 Ιουνίου 2004.

ουσιαστικά την ενσωμάτωση των ατόμων στην καθημερινότητα του κοινωνικού βίου.<sup>128</sup>

## 2. ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ: ΣΥΝΟΨΗ

*Η Ελλάδα έχει λάβει υποστήριξη από την Ευρωπαϊκή Ένωση για την ανάπτυξη προγραμμάτων που ενθαρρύνουν την εργασία γενικά για τα άτομα με αναπηρία. Ωστόσο, οι δομές που έχουν εγκαθιδρυθεί σε τοπικό επίπεδο για την υποστήριξη της ενσωμάτωσης των ευάλωτων ομάδων δεν έχουν αποδειχτεί αποτελεσματικές στην προώθηση των ευκαιριών εργασίας για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Άλλα κυβερνητικά μέτρα, όπως το σύστημα ποσόστωσης που απαιτεί η πολιτεία για την πρόσληψη των ατόμων με αναπηρίες, έχουν μέχρι τώρα περιορισμένα αποτελέσματα για την εργασία των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Αυτό συμβαίνει επειδή οι θέσεις με το σύστημα ποσόστωσης συμπληρώνονται από άτομα με άλλου τύπου αναπηρίες. Ένας αριθμός προγραμμάτων με νέα κίνητρα που προσφέρουν επιδοτήσεις για την εκπαίδευση και τη μισθοδοσία για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, έχουν πρόσφατα υιοθετηθεί και μπορεί να αποδειχθούν περισσότερο αποτελεσματικά.*

### 2.1 Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Κρατική Πολιτική της Απασχόλησης

Η Ε.Ε. έχει υποστηρίξει την ανάπτυξη ειδικών εθνικών προγραμμάτων και πολιτικών για την επαγγελματική κατάρτιση και τη δημιουργία ευκαιριών απασχόλησης ατόμων με νοητική καθυστέρηση.

Από τον Ιανουάριο έως τον Ιούνιο του 2003, κατά τη διάρκεια δηλαδή του πρώτου εξαμήνου του Ευρωπαϊκού Έτους για τα Άτομα με Αναπηρίες, η Ελλάδα ανέλαβε την προεδρεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.<sup>129</sup> Στα συμπεράσματά του στο τέλος του χρόνου, το Συμβούλιο κάλεσε:

«ταντόχρονα τα σημερινά και τα προσχωρούντα κράτη μέλη να προνοήσουν για την ένταξη των διαφόρων θεμάτων αναπηρίας στους σχετικούς τομείς πολιτικής, ειδικότερα δε να συνεκτιμήσουν τα θέματα αναπηρίας κατά την εκπόνηση και υλοποίηση των εθνικών τους σχεδίων δράσης για την απασχόληση και την κοινωνική ενσωμάτωση...»<sup>130</sup>

<sup>128</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, 23 Ιουνίου 2004.

<sup>129</sup> Βλέπε την ιστοσελίδα της ΓΔ Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων: [http://www.europa.eu.int/comm/employment\\_social/disability/year\\_en.html](http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/disability/year_en.html) (Πρόσβαση 8 Οκτωβρίου 2004).

<sup>130</sup> Τα συμπεράσματα του Συμβουλίου της 1ης και 2ης Δεκεμβρίου 2003 μετά το τέλος του Ευρωπαϊκού Έτους για τα Άτομα με Αναπηρίες και την προώθηση Ίσων Ευκαιριών για τα Άτομα με Αναπηρίες. Κείμενο διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [http://www.europa.eu.int/comm/employment\\_social/index/council\\_eypd\\_fu\\_en.pdf](http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/index/council_eypd_fu_en.pdf) (Πρόσβαση 8 Οκτωβρίου 2004).

Το 2003, το κράτος υιοθέτησε ένα Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τα έτη 2003-2005,<sup>131</sup> στο πλαίσιο της προσπάθειας της Χάρτας Σύγκλισης, για να επιταχύνει την κοινωνική και οικονομική σύγκλιση με τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.<sup>132</sup> Στόχος του σχεδιασμού είναι να ικανοποιούνται τα διεθνή κριτήρια, οι οδηγίες, οι συστάσεις και οι πρακτικές της Ε.Ε. Μεταξύ των κύριων παραμέτρων του σχεδίου περιλαμβάνονται μέτρα για τη διευκόλυνση της ένταξης του πληθυσμού στο κοινωνικό και επαγγελματικό γίγνεσθαι, την προαγωγή της πρόσβασης των πολιτών στις υπηρεσίες, καθώς και στους εθνικούς και οικονομικούς πόρους, την πρόληψη του κοινωνικού αποκλεισμού και δράσεις υπέρ των ευπαθών ομάδων και μειονοτήτων.<sup>133</sup> Το Σχέδιο Δράσης δεν κάνει ιδιαίτερη αναφορά στην εργασία για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, παρόλο που η Εθνική Ομοσπονδία για τα Άτομα με Αναπηρίες είχε προσκληθεί ως σύμβουλος στη διαδικασία ανάπτυξης του σχεδίου.<sup>134</sup>

Από τα προηγούμενα έτη και ειδικότερα από το 1992 ένας αριθμός προγραμμάτων, όπως τα «Horizon»,<sup>135</sup> «Helios II»,<sup>136</sup> «EQUAL»<sup>137</sup> και «Leonardo Da Vinci»,<sup>138</sup>

<sup>131</sup> Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Εργασία 2001: Ελλάδα, σελίδα 12, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [http://www.europa.eu.int/comm/employment\\_social/news/2001/may/nap2001el\\_en.pdf](http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/news/2001/may/nap2001el_en.pdf) (Πρόσβαση 8 Οκτωβρίου 2004).

<sup>132</sup> Υιοθετήθηκε από το Ελληνικό κράτος στις 10 Σεπτεμβρίου 2003.

<sup>133</sup> Εθνικό Σχέδιο Δράσης, 2003-2005, σελίδα 24.

<sup>134</sup> Εθνικό Σχέδιο Δράσης, 2003-2005, σελίδα 45.

<sup>135</sup> «Το πρόγραμμα Απασχόληση-HORIZON είναι ο άξονας της κοινοτικής πρωτοβουλίας Απασχόληση που υποστηρίζει τη συνεργασία των κρατών μελών και της Επιτροπής προκειμένου να ξεπεραστούν οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπηρία κατά την ενσωμάτωσή τους στην απασχόληση και την κοινωνία». Βλέπε [http://europa.eu.int/comm/employment\\_social/esf/en/public/sr\\_hor/hor1.htm#top](http://europa.eu.int/comm/employment_social/esf/en/public/sr_hor/hor1.htm#top) (Πρόσβαση 8 Σεπτεμβρίου 2004).

<sup>136</sup> «Πρώτηση της ισότητας ευκαιριών και της ένταξης των ατόμων με ειδικές ανάγκες μέσω της ανάπτυξης μιας πολιτικής συνεργασίας σε κοινοτικό επίπεδο με τα κράτη μέλη και άμεσα ενδιαφερόμενες ΜΚΟ στους τομείς της λειτουργικής αναπροσαρμογής, της ένταξης σε ζητήματα εκπαίδευσης, καθώς και της κοινωνικής και οικονομικής ένταξης». Βλέπε <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/cha/c11405c.htm> (Πρόσβαση 8 Σεπτεμβρίου 2004).

<sup>137</sup> «Η πρωτοβουλία EQUAL αποτελεί μέρος της στρατηγικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης για περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και για να εξασφαλιστεί ότι κανένας δεν στερείται το δικαίωμα πρόσβασης σε αυτές. Η EQUAL χρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και θα εξετάσει νέους τρόπους αντιμετώπισης των διακρίσεων και της ανισότητας που υφίστανται οι εργαζόμενοι και τα άτομα που αναζητούν εργασία». Βλέπε [http://europa.eu.int/comm/employment\\_social/equal/index.cfm?file+detart.cfm&nav\\_id\\_menu=126&art\\_id=10294&lang\\_id=5](http://europa.eu.int/comm/employment_social/equal/index.cfm?file+detart.cfm&nav_id_menu=126&art_id=10294&lang_id=5) (Πρόσβαση 8 Σεπτεμβρίου 2004).

προωθήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και υλοποιήθηκαν στην Ελλάδα. Στόχος ήταν η προετοιμασία των ατόμων με ειδικές ανάγκες για την απόκτηση εργασιακών δεξιοτήτων και η κοινωνική και επαγγελματική τους ένταξη.<sup>139</sup> Η μέση διάρκεια των προγραμμάτων ήταν δύο έως τέσσερα χρόνια. Η περιορισμένη όμως χρονική διάρκειά τους δεν επέτρεψε να καλυφθούν οι ανάγκες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Επομένως, δεν έχουν διαπιστωθεί θετικές αλλαγές ως προς τη δημιουργία και τη λειτουργία νέων υπηρεσιών καθώς δεν εξασφαλίστηκε η συνέχειά τους. Όμως, υπάρχουν ενδείξεις ότι είχαν θετική επίδραση στις αντιλήψεις του κοινού σχετικά με τις υπηρεσίες που αφορούν την προώθηση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση στην αγορά εργασίας και την απασχόληση.<sup>140</sup>

## 2.2 Προγράμματα Εθνικού και Τοπικού Επιπέδου

### 2.2.1 Ανάπτυξη προγραμμάτων για την πρόσβαση στην εργασία

Σε κάθε υπηρεσία-παράρτημα του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ) λειτουργεί Ειδικό Γραφείο, το οποίο είναι στελεχωμένο με Ειδικούς Εργασιακούς Συμβούλους που ασχολούνται με τα άτομα των ευπαθών κοινωνικών ομάδων. Έχουν ως στόχο να προωθούν την καλύτερη υποστήριξη και ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας των ατόμων με αναπηρίες. Οι ειδικοί αυτοί κοινωνικοί λειτουργοί, κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι συνεργάζονται με το άνεργο άτομο εφαρμόζοντας το μοντέλο της εξατομικευμένης προσέγγισης. Βάσει της διαδικασίας αυτής γίνεται διάγνωση των ιδιαιτέρων αναγκών του αφενός ως προς την κοινωνική και ψυχολογική υποστήριξη, και αφετέρου ως προς την επαγγελματική κατάρτιση. Επιπλέον, ο ΟΑΕΔ πρέπει να παρέχει εξειδικευμένες υπηρεσίες με σκοπό την ευαισθητοποίηση και την πληροφόρηση των εργοδοτών, την ενημέρωση των υπηρεσιών απασχόλησης και των οργανισμών, ώστε να διασφαλίζεται η συνεργασία των εμπλεκόμενων φορέων και να διευρύνεται η επικοινωνία μεταξύ εργοδοτών και νεοπροσληφθέντων ατόμων.

Σύμφωνα με μαρτυρίες ειδικών, επικρατεί γενικότερα η εντύπωση πως οι υπηρεσίες του ΟΑΕΔ είναι ελλιπείς και δεν επαρκούν για τη υποστήριξη και προώθηση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση στην αγορά εργασίας.<sup>141</sup> Γι' αυτό

<sup>138</sup> «Οι στόχοι του προγράμματος Leonardo da Vinci I για την υλοποίηση μίας πολιτικής της Ένωσης για την επαγγελματική κατάρτιση συμπεριλαμβάνουν την προώθηση της ισότητας των ευκαιριών ανδρών και γυναικών στον τομέα της επαγγελματικής κατάρτισης και της απασχόλησης». Βλέπε <http://europa.eu.int/comm/education/programmew/leonardo/old/opportunities/compeo-en.pdf> (Πρόσβαση 8 Σεπτεμβρίου 2004).

<sup>139</sup> Συνέντευξη με την κα Δ. Γκασούκα, εκπρόσωπο του Εργαστηρίου Ειδικής Αγωγής (ΕΕΑ) «Μαργαρίτα», Μάρτιος 2004.

<sup>140</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, 23 Ιουνίου 2004.

<sup>141</sup> OSI, Συνάντηση στρογγυλής τραπέζης, Αθήνα, 23 Ιουνίου 2004.

είναι αδιαπραγμάτευτη ανάγκη να αναπτυχθούν εξειδικευμένα προγράμματα ευαισθητοποίησης σχετικά με την εργασία των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, με στόχο να προωθηθεί και να υποστηριχθεί η επαγγελματική τους αποκατάσταση. Ειδικότερα, προγράμματα ευαισθητοποίησης πρέπει να υλοποιούνται για τους εργαζομένους στις δημόσιες θέσεις εργασίας, καθώς και μεταξύ των εργοδοτικών σωματείων του ιδιωτικού τομέα με στόχο τη μεγιστοποίηση της αναγνώρισης των εργασιακών δικαιωμάτων των ατόμων με νοητική καθυστέρηση και την ενθάρρυνση της επαγγελματικής τους ενσωμάτωσης.

### 2.2.2 Κρατικές ενισχύσεις και κίνητρα

Ο Ν. 2643/1998 προβλέπει επίσης τη διάθεση θέσεων εργασίας σε άτομα με αναπηρίες, μεταξύ άλλων προστατευόμενων ομάδων. Στα άτομα αυτά περιλαμβάνονται και τα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Προβλέπεται η τοποθέτησή τους σε θέσεις του Δημόσιου (Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου και Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης) και σε θέσεις του ευρύτερου Δημόσιου τομέα. Σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν. 2643/98 για την Απασχόληση των Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες, από το σύνολο των προκηρυσσομένων προσλήψεων του Δημόσιου τομέα το 5% αυτών των θέσεων θα πρέπει να καλύπτεται από άτομα ευπαθών κοινωνικών ομάδων, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με ειδικές ανάγκες, όπως με νοητική καθυστέρηση και άλλες αναπηρίες. Ειδικότερα από το παραπάνω ποσοστό, 3% αποδίδεται σε άτομα με κάθε τύπου αναπηρία. Κατά το έτος 2002, προκηρύχθηκαν και συμπληρώθηκαν από τα άτομα με Ειδικές Ανάγκες, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, 101 θέσεις του Δημόσιου τομέα και 512 θέσεις του Ιδιωτικού τομέα. Ωστόσο δεν γνωρίζουμε πόσες συγκεκριμένα από τις θέσεις αυτές συμπληρώθηκαν από άτομα με νοητική καθυστέρηση. Επισημαίνεται ότι, για να μπορεί αυτή η διαδικασία να έχει ισότιμη ισχύ για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, πρέπει να καθορίζεται το ποσοστό των θέσεων που είναι διαθέσιμο συγκεκριμένα για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, σε σχέση με τα άτομα με άλλης μορφής αναπηρία. Επιπλέον, αυτές οι θέσεις πρέπει να συμπεριλαμβάνουν κατάλληλη υποστήριξη για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, όπως ενίσχυση και εκπαίδευση στην εργασία. Η πραγματική εμπειρία που αποκτούν οι εργοδότες και οι συνεργάτες κατά την εργασία με τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, όπως απαιτείται από το σύστημα ποσόστωσης, θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως αποτελεσματικό μέσο για τον περιορισμό της προκατάληψης και των στερεοτύπων που επικρατούν όσον αφορά τις ικανότητες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.

Ο ΟΑΕΔ αναπτύσσει έναν αριθμό προγραμμάτων προώθησης της απασχόλησης ατόμων με αναπηρίες σχεδόν κάθε χρόνο. Τα προγράμματα αυτά ενισχύουν τη χρηματοδότηση νέων θέσεων (επιδότηση κόστους εργασίας) και νέων ελεύθερων

επαγγελματιών με στόχο την ενσωμάτωση ατόμων στον παραγωγικό ιστό.<sup>142</sup> Με αυτά παρέχονται κίνητρα για την ενθάρρυνση της απασχόλησης και της επαγγελματικής ενσωμάτωσης των πλέον ευπαθών ομάδων της κοινωνίας. Τα προγράμματα περιλαμβάνουν μέτρα για την αντιμετώπιση του προβλήματος της εργασίας ατόμων με ειδικές ανάγκες, ηλικίας 18-65 ετών.

Με την κοινή απόφαση 1503/12-12-03 του Υπουργείου Οικονομικών και του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Απασχόλησης, υλοποιήθηκαν τα παρακάτω προγράμματα επιδότησης για τη μείωση της ανεργίας μεταξύ των ατόμων με αναπηρία και για την εξίσωση των ευκαιριών στην ελεύθερη αγορά εργασίας:

- 35.700.00 ευρώ για 1.700 θέσεις πλήρους απασχόλησης που επιδοτήθηκαν για 36 μήνες με 22 ευρώ ημερησίως για κάθε εργαζόμενο, για τη χρονική περίοδο 2003 – 2007.
- 7.950.000 ευρώ για 450 θέσεις εργασίας για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με νοητική καθυστέρηση, για να δημιουργηθούν νέες προσωπικές εταιρείες ή συνεργασίες με επιδότηση διάρκειας 48 μηνών για τα έτη από το 2003 έως το 2007. Το κυρίως ποσό της επιδότησης αυξάνεται κατά 1.500 ευρώ για κάθε νέα επιχείρηση που συμμετέχει στο πρόγραμμα, εάν ο νέος επιχειρηματίας είναι άτομο με ειδικές ανάγκες και με ποσοστό αναπηρίας μεγαλύτερο του 60%, ή αν είναι γυναίκα, ή ένα επιδοτούμενο άνεργο άτομο ηλικίας άνω των 45 ετών.<sup>143</sup>
- 120.000 ευρώ για την εργονομική βελτίωση του χώρου εργασίας για 50 άτομα με ειδικές ανάγκες, για τα έτη από το 2003 έως το 2005. Ο ΟΑΕΔ καλύπτει το 90% της επιδότησης με το μέγιστο ποσό των 2.400 ευρώ για κάθε προσαρμοσμένη δομή.
- 50 θέσεις μερικής απασχόλησης για όλους τους επωφελούμενους από το πρόγραμμα, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με αναπηρίες, οι οποίες επιδοτούνται με το ποσό των 12 ευρώ για κάθε εργαζόμενο, για χρονική διάρκεια 36 μηνών.
- 270 θέσεις εργασίας πλήρους απασχόλησης με σύμβαση ή περιορισμένη διάρκεια, που ορίζεται από 4 έως 9 μήνες, για τις οποίες το ποσό επιδότησης για κάθε εργαζόμενο ορίζεται στα 22 ευρώ ημερησίως για χρονική διάρκεια 9 μηνών.

Από τα 5.275 άτομα με ειδικές ανάγκες που πήραν μέρος στα προγράμματα για τις νέες θέσεις εργασίας και για νέους επιχειρηματίες για να δημιουργήσουν τις δικές

<sup>142</sup> Πληροφορίες από την κ. Π. Ματσιώτα, Γενική Διευθύντρια, Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, Μάρτιος 2004

<sup>143</sup> Το ποσό της επιδότησης για τους επωφελούμενους από το πρόγραμμα είναι 7.600 ευρώ για τον πρώτο χρόνο, 3.000 ευρώ για το δεύτερο και τρίτο χρόνο και 2.400 ευρώ για τον τέταρτο χρόνο.

τους επιχειρήσεις ή συνεργασίες, μόνο 266 συμμετέχοντες, ήτοι 5%, ήταν άτομα με νοητική καθυστέρηση.<sup>144</sup>

Στο πλαίσιο του προγράμματος επιδότησης για νέες θέσεις εργασίας, οι πρώτοι τρεις μήνες εργασίας θεωρούνται περίοδος της προσαρμογής. Κατά τη διάρκεια αυτού του χρονικού διαστήματος, ο εργοδότης πρέπει να εκπαιδεύσει τον εργαζόμενο και να διευκολύνει την ομαλή του ενσωμάτωση. Όταν μια επιχείρηση ενδιαφέρεται να κρατήσει τον ίδιο εργαζόμενο και μετά τη λήξη του προγράμματος, είναι δυνατό σε ειδικές περιπτώσεις να λάβει καινούρια επιδότηση αν το άτομο έχει νοητική καθυστέρηση.<sup>145</sup>

Δεδομένου ότι το πρόγραμμα αυτό είναι σε λειτουργία από το προηγούμενο έτος (2003), θεωρείται ότι είναι πολύ πρόσφατο για να αξιολογηθεί η αποτελεσματικότητά της εφαρμογής του. Συγκεκριμένα, ο ΟΑΕΔ οφείλει να πάρει την πρωτοβουλία και να διασφαλίσει ότι αυτά τα μέτρα εφαρμόζονται, και αυτό πρέπει να γίνει σε συνδυασμό με τη συμμετοχή των οργανισμών για τα άτομα με ειδικές ανάγκες που έχουν έναν ενεργό ρόλο στο χώρο αυτό.

Σύμφωνα με πληροφορίες που έχουν δοθεί από το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Προστασίας, ένας αριθμός δράσεων που έχουν ως στόχο την προώθηση της απασχόλησης για τα άτομα από ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με νοητική καθυστέρηση, βρίσκονται σε εξέλιξη, με συγχρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Συγκεκριμένα, μέσα στα πλαίσια του προγράμματος «απασχόλησης και επαγγελματικής αποκατάστασης» για τα έτη 2000 έως 2006, έχουν προβλεφθεί οι ακόλουθες παροχές:

- Επιδότηση ύψους 31.500.000 ευρώ για νέες θέσεις εργασίας και νέες επιχειρήσεις. Αναφέρεται ότι αυτή η επιδότηση υποστήριξε συνολικά 3.285 άτομα, εκ των οποίων 152 ήταν άτομα με ειδικές ανάγκες. Αυτό το πρόγραμμα έληξε την 30η Δεκεμβρίου 2003. Ωστόσο, ο αριθμός των επωφελούμενων σε σχέση με τη διαθέσιμη χρηματοδότηση είναι σημαντικά μικρός, και παρατηρείται ότι τα οφέλη που έχουν επιτευχθεί μέχρι τώρα στην πράξη είναι περιορισμένα.
- Προγράμματα επιδότησης για νέες θέσεις εργασίας και νέες επιχειρήσεις, για να υποστηριχθεί η εργασία των ανέργων από τις κοινωνικά ευπαθείς ομάδες. Αυτές οι ομάδες πρέπει να λαμβάνουν υποστήριξη ή υπηρεσίες προεπαγγελματικής κατάρτισης σε κέντρα επαγγελματικής εκπαίδευσης. Η υποβολή των αιτήσεων είναι σε εξέλιξη, και 2.400 άτομα από τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες προβλέπεται ότι θα συμμετάσχουν, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Ωστόσο, το ποσοστό των ατόμων με νοητική

<sup>144</sup> Στατιστική πληροφορία για τα έτη 2001-2003 που δόθηκε από την κ. Α. Μανουσάκη, Διευθύντρια του ΟΑΕΔ, Αθήνα, Ιούνιος 2004.

<sup>145</sup> Εθνικό Σχέδιο Δράσης, 2003-2005· επίσης, κοινή απόφαση 1503/12-12-03 του Υπουργείου Οικονομικών και του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Απασχόλησης.

καθυστέρηση που πρόκειται να ωφεληθεί από αυτό το πρόγραμμα δεν είναι γνωστό. Το κόστος του προγράμματος έχει οριστεί σε 28.400.000 ευρώ.

- Εφαρμογή προγράμματος για την παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών, το οποίο ξεκίνησε το έτος 2002 και ολοκληρώθηκε στα τέλη Ιουνίου του έτους 2004. Σύμφωνα με πληροφορίες από το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Προστασίας, το πρόγραμμα, το οποίο είχε προϋπολογισμό ύψους 17.600.000 ευρώ, πρέπει να ωφέλησε 1.508 άτομα με ειδικές ανάγκες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με νοητική καθυστέρηση, ο αριθμός των οποίων δεν έχει υπολογιστεί.
- Έχει ανακοινωθεί πρόγραμμα προϋπολογισμού 29.300.000 εκατομμυρίων ευρώ, το οποίο θα παρέχει υποστηρικτικές υπηρεσίες σε 22.000 ευπαθή άτομα. Ωστόσο, δεν είναι γνωστό αν άτομα με νοητική καθυστέρηση θα επωφεληθούν από αυτό το πρόγραμμα, και δεν είναι ακόμα ξεκάθαρο σε ποιο βαθμό οι υπηρεσίες του προγράμματος θα είναι κατάλληλες γι' αυτά τα άτομα.
- Έχουν επίσης ανακοινωθεί παρεμβάσεις για την κοινωνική και επαγγελματική ενσωμάτωση των μειονοτικών ομάδων. Αυτές οι ομάδες θα συμπεριλαμβάνουν 3.800 άτομα με ειδικές ανάγκες, αλλά δεν υπάρχει διαθέσιμη πληροφορία για τον αριθμό των ατόμων με νοητική καθυστέρηση που ενδεχομένως θα επωφεληθούν από αυτές τις παρεμβάσεις.

Συνοψίζοντας τις πολιτικές και τα προγράμματα υποστήριξης της απασχόλησης των ατόμων με ειδικές ανάγκες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με νοητική καθυστέρηση, που έχουν εξαγγελθεί τα τελευταία έτη σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο, με κρατικές ή κοινοτικές ενισχύσεις, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι δεν τηρούνται πάντα επίσημα στατιστικά δεδομένα ανάλογα με την κατηγορία της αναπηρίας. Επιπλέον σημειώνεται ότι δεν έχει δημιουργηθεί ένα σύστημα ελέγχου ή αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας αυτών των προγραμμάτων. Επικρατεί, κυρίως, μία γενική εντύπωση ότι η πραγματικότητα απέχει κατά πολύ από τις εξαγγελθείσες πολιτικές. Το αποτέλεσμα είναι ότι στην πραγματικότητα δεν υπάρχει σαφήνεια σχετικά με την επένδυση και την κατάλληλη χρησιμοποίηση των εκάστοτε χρηματοδοτήσεων, ενώ τα άτομα με νοητική καθυστέρηση συνεχίζουν να αποκλείονται από αυτά τα προγράμματα της εργασιακής αποκατάστασης. Καλύτερη συλλογή δεδομένων σε συνδυασμό με ένα συνεπές σύστημα ελέγχου θα επιτρέψουν στο κράτος να αξιολογήσει την απήχηση αυτών των προγραμμάτων και να προχωρήσει στις απαραίτητες προσαρμογές και βελτιώσεις.



### 3. ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ: ΣΥΝΟΨΗ

*Σύμφωνα με διαθέσιμες στατιστικές πληροφορίες, ένα πολύ μικρό ποσοστό ατόμων με νοητική καθυστέρηση έχει προσληφθεί για απασχόληση είτε μέσω των προγραμμάτων που παρέχουν ενισχύσεις και κίνητρα για την απασχόληση είτε στην ελεύθερη αγορά εργασίας. Κανένα νομοθετικό πλαίσιο ή πολιτική πρακτική δεν έχει υιοθετηθεί για την προώθηση της υποστηριζόμενης εργασίας. Οι υπάρχουσες πρακτικές που προσφέρουν υποστήριξη στα άτομα με νοητική καθυστέρηση στην αγορά εργασίας εφαρμόζονται συνήθως μέσω μη κυβερνητικών οργανισμών και μπορούν να εξυπηρετήσουν μόνο μια μικρή μερίδα του πληθυσμού που θα μπορούσε να τύχει υποστήριξης σύμφωνα με το μοντέλο της υποστηριζόμενης εργασίας, το κέντρο «Εργαζία», το οποίο ενισχύει 100 άτομα με νοητική καθυστέρηση να βρουν εργασία στην ελεύθερη αγορά, αποτελεί ένα παράδειγμα καλής πρακτικής. Το κράτος όμως χρειάζεται να αναπαράγει τέτοια μοντέλα σε μεγαλύτερη κλίμακα. Προστατευμένα συστήματα εργασίας, τα οποία επίσης έχουν ιδρυθεί και εφαρμόσει από μη κυβερνητικούς οργανισμούς, προσφέρουν εκπαίδευση και απασχόληση στα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Ωστόσο, οι ευκαιρίες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση για τη μετάβαση από την προστατευμένη στην ελεύθερη αγορά εργασίας είναι πάρα πολύ μικρές.*

#### 3.1 Στατιστικές Πληροφορίες

Η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία και ο ΟΑΕΔ συλλέγουν στοιχεία για τα ποσοστά ανεργίας στη χώρα, αλλά καταγράφουν μόνο το φύλο και την ηλικία των ανέργων. Δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία για το ποσοστό και το επίπεδο εργασίας των ατόμων με αναπηρίες, ή, πολύ περισσότερο, για το ποσοστό των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Κατά το έτος 2003, σύμφωνα με πληροφορίες από τη Γενική Γραμματεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, η ανεργία στη χώρα ανήλθε σε ποσοστό 9,5% επί του συνολικού πληθυσμού των 10.964.000 ατόμων. Δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία για το επίπεδο ανεργίας των ατόμων με αναπηρίες τα οποία, σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία της Eurostat, ανέρχονται σε 959.000 άτομα ή 9,3% του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.<sup>146</sup> Ένας σύμβουλος αξιολόγησης του ευρωπαϊκού προγράμματος ενάντια στην επαγγελματική απομόνωση έχει υπολογίσει ότι το ποσοστό ανεργίας για τα άτομα με αναπηρίες ανέρχεται στο 64% για τους άντρες και στο 88% για τις γυναίκες.<sup>147</sup>

Οι στατιστικές πληροφορίες που παρέχονται από τον ΟΑΕΔ δείχνουν ότι, από τα 12.120 εγγεγραμμένα άτομα με αναπηρίες, 11.942 άτομα τοποθετήθηκαν στα προγράμματα Εθνικής Πολιτικής του ΟΑΕΔ και 178 άτομα στα συγχρηματοδοτούμενα από την Ευρωπαϊκή Ένωση προγράμματα.<sup>148</sup> Όπως ήδη

<sup>146</sup> Αρχείο για την Αναπηρία και την Αποκατάσταση, Τεύχος 25, Νέα, σελ. 2.  
<http://www.disabled.gr/gr-arts/25eidisis.html>

<sup>147</sup> Eurostat, νέα βάση δεδομένων Κρόνος

<sup>148</sup> Στατιστική πληροφορία για τα έτη 1993-2003 που δόθηκε από την κ. Α. Μανουσάκη, Διευθύντρια του ΟΑΕΔ, Αθήνα, Ιούνιος 2004.

σημειώθηκε, από το σύνολο των 5.275 ατόμων με ειδικές ανάγκες που εντάχθηκαν στα προγράμματα Νέων Θέσεων Εργασίας και Νέων Ελεύθερων Επαγγελματιών για να δημιουργήσουν τις προσωπικές τους επιχειρήσεις ή συνεργασίες, μόνο τα 266 είναι άτομα με νοητική καθυστέρηση, δηλαδή ποσοστό 5%. Από αυτά τα 266 άτομα με νοητική καθυστέρηση, εκ των οποίων 75% είναι άντρες, τα 239 άτομα ή 90% επί του συνόλου είναι άτομα που τοποθετήθηκαν σε νέες θέσεις εργασίας, ενώ τα υπόλοιπα 27 άτομα, ή 10% επί του συνόλου, τοποθετήθηκαν σε προγράμματα επιδότησης Νέων Ελεύθερων Επαγγελματιών. Γενικότερα, λόγω αυτού του υπερβολικά μικρού αριθμού ατόμων με νοητική καθυστέρηση που τοποθετήθηκαν σε θέσεις εργασίας, η εφαρμογή των μέτρων είχε περιορισμένη απήχηση στον πληθυσμό και είναι αδύνατον να καλύψει τις ανάγκες της επαγγελματικής αποκατάστασης των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.

### 3.2 Υποστηριζόμενη Απασχόληση στην Ελεύθερη Αγορά Εργασίας

Το νομικό πλαίσιο στην Ελλάδα δεν περιλαμβάνει κανενός είδους διατάξεις για την υποστηριζόμενη απασχόληση, ούτε διατίθεται οικονομικός προϋπολογισμός για τέτοια προγράμματα. Μερικοί εργοδότες στον ιδιωτικό τομέα έχουν συμφωνήσει να προσλαμβάνουν άτομα εργαζομένους με νοητική καθυστέρηση, βασιζόμενοι στην καλή τους θέληση και συνεργασία με ένα επαγγελματικό εργαστήριο.<sup>149</sup> Σε μερικές περιπτώσεις δεν υπάρχει επίσημη σύμβαση εργασίας, αλλά μόνο μια άτυπη συμφωνία μεταξύ του εργοδότη και του εργαζομένου, με βάση το επίπεδο δεξιοτήτων του ατόμου.

Υπάρχουν πάντως υπηρεσίες σε αυτόν τον τομέα, οι οποίες λειτουργούν ανεξάρτητα σε κέντρα ΜΚΟ τα οποία ιδρύθηκαν για την επαγγελματική κατάρτιση ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Αυτά τα κέντρα έχουν υιοθετήσει το μοντέλο της υποστηριζόμενης εργασίας που εφαρμόζεται στην Ευρώπη από τις αρχές της δεκαετίας του '90. Ο αριθμός αυτών των κέντρων είναι πολύ μικρός -δεν ξεπερνά τα δέκα- και αυτά χρησιμοποιούν το μοντέλο της υποστηριζόμενης εργασίας σε πρότυπο και πιλοτικό επίπεδο. Το 1997, ιδρύθηκε ο Ελληνικός Σύνδεσμος Υποστηριζόμενης Απασχόλησης προκειμένου να υποστηρίζει με εξειδικευμένες πρακτικές τα κέντρα και τις υπηρεσίες των ΜΚΟ που στοχεύουν στην προαγωγή της απασχόλησης των ατόμων με αναπηρία, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με νοητική καθυστέρηση, στην ελεύθερη αγορά εργασίας.

Μία ανάλογη προσπάθεια είναι το κέντρο «ΕΡΓΑΞΙΑ» που λειτουργεί από το 1996, σύμφωνα με τις αρχές της υποστηριζόμενης απασχόλησης και ως τμήμα του Ιδρύματος Προστασίας Παιδιών με Αναπηρία (ΙΠΑΠ) «Θεοτόκος». Ειδικευμένο προσωπικό προσφέρει κάθε χρόνο σε 12 άτομα με νοητική καθυστέρηση επαγγελματική κατάρτιση, και τα ενσωματώνει στην ελεύθερη αγορά εργασίας. Στο

<sup>149</sup> Συνέντευξη με τον κ. Αχιλλέα Βασιλικόπουλο, Υπεύθυνο του Κοινοτικού Σπιτιού «Θέτις», Αθήνα, Μάρτιος 2004.

πλαίσιο αυτό, περισσότερα από 100 άτομα με νοητική καθυστέρηση απασχολούνται σήμερα στην αγορά, σύμφωνα με το μοντέλο της υποστηριζόμενης εργασίας που προάγει το κέντρο «ΕΡΓΑΞΙΑ». Το κέντρο δεν αναφέρει καμία περίπτωση διακρίσεων ή παρενόχλησης από άλλους εργαζομένους στο χώρο εργασίας εις βάρος των εργαζόμενων ατόμων με νοητική καθυστέρηση.<sup>150</sup>

Σύμφωνα με το μοντέλο της υποστηριζόμενης εργασίας πέντε είναι τα διακριτά βήματα προς την εργασία:<sup>151</sup> η διάγνωση (επαγγελματικό προφίλ), η αναζήτηση κατάλληλου εργοδότη, το ταίριασμα του υποψηφίου με την θέση εργασίας, η επαγγελματική κατάρτιση του υποψηφίου προς εργασία και τελικά η ψυχοεκπαιδευτική και κοινωνική του στήριξη. Αρχικά, όταν υπάρχει διαθέσιμη θέση εργασίας, ένας επαγγελματικός σύμβουλος συμπληρώνει το επαγγελματικό και προσωπικό προφίλ του υποψηφίου. Διαπιστώνεται ότι το άτομο με αναπηρία αποφασίζει το ίδιο να αναζητήσει απασχόληση και ότι η οικογένειά του υποστηρίζει την επιλογή του. Ο επαγγελματικός σύμβουλος προχωράει με την «ανάλυση εργασίας» που περιλαμβάνει περιγραφή της εργασίας, στην οποία καθορίζεται το περιβάλλον εργασίας, το ωράριο και η φύση των επαγγελματικών ευθυνών. Στη συνέχεια, ο σύμβουλος εργασίας προσπαθεί να ταιριάζει το προφίλ και την ανάλυση εργασίας, συνδυάζοντας τις πληροφορίες και βρίσκοντας το άτομο που είναι κατάλληλο για την εργασία και πληρεί τις περισσότερες προϋποθέσεις. Τελικά, ο σύμβουλος προγραμματίζει τη συνάντηση συνέντευξης μεταξύ του υποψηφίου και του εργοδότη. Όταν η συνάντηση καταλήξει σε συμφωνία, το άτομο προσλαμβάνεται και εκπαιδεύεται στο χώρο της εργασίας. Υπάρχει συνήθως η δυνατότητα μιας δοκιμαστικής περιόδου δύο εβδομάδων έως ενός μηνός. Ο σύμβουλος ενημερώνει επίσης τον εργοδότη για τη δυνατότητα επιχορήγησής του από τον ΟΑΕΔ.

Στόχος του μοντέλου της υποστηριζόμενης απασχόλησης είναι η σύναψη μίας επίσημης σύμβασης εργασίας που καλύπτει τις παροχές αμοιβής και ασφάλισης. Βάσει της μεθόδου της συστηματικής καθοδήγησης, η εκπαίδευση του υποψηφίου αρχίζει με εκπαίδευση στην κυκλοφορία μέσα στην πόλη, εάν χρειάζεται, και ακολουθούν όλα τα βήματα για την εξέλιξη της επαγγελματικής συμπεριφοράς και πρακτικής. Επιπλέον, δίδεται έμφαση σε ζητήματα όπως η αμοιβή, η ασφάλιση και τα επαγγελματικά δικαιώματα. Ένας από τους κύριους στόχους είναι να εκπαιδευτούν τα άτομα έτσι ώστε να εργάζονται ανεξάρτητα και χωρίς τη συνεχή στήριξη του εκπαιδευτή. Όταν η βασική εκπαίδευση ολοκληρώνεται, ο εκπαιδευτής εργασίας σταδιακά ελαττώνει την υποστηρικτική παρουσία του. Εντούτοις, ο εργαζόμενος που υποστηρίζεται ή/και ο εκπαιδευτής του ορίζουν ένα πρόσωπο αναφοράς στο εργασιακό περιβάλλον. Αυτό το πρόσωπο αναφοράς υποστηρίζει το

<sup>150</sup> Πληροφορίες από την κα Αννερίκε Ντιπεβέιν, Πρόεδρο του Ελληνικού Συνδέσμου Προστατευμένης Εργασίας, εκπαιδευτρια στο κέντρο «ΕΡΓΑΞΙΑ», Μάρτιος 2004.

<sup>151</sup> Πληροφορίες από την κα Αννερίκε Ντιπεβέιν, Πρόεδρο του Ελληνικού Συνδέσμου Προστατευμένης Εργασίας, εκπαιδευτρια στο κέντρο «ΕΡΓΑΞΙΑ», Μάρτιος 2004.

άτομο με νοητική καθυστέρηση, ενώ ο εκπαιδευτής δίνει την υποστήριξή του όταν του ζητηθεί.

Γενικά, όμως, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι οι υπηρεσίες και τα προγράμματα υποστηριζόμενης απασχόλησης είναι ελάχιστα. Αποτελούν μόνο πρότυπες πιλοτικές προσπάθειες και απέχουν πολύ από το να είναι γενικευμένα μέτρα. Οι επωφελούμενοι, κατά γενική ομολογία, αποτελούν ένα πολύ μικρό ποσοστό του συνόλου των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Το κράτος θα πρέπει να συνεργάζεται στενά με τις υπάρχουσες πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη πολιτικών και πρακτικών που να προωθούν την υποστηριζόμενη εργασία σε εθνικό επίπεδο. Θα πρέπει επίσης να εξετάζει εάν κάποια από τα υπάρχοντα προγράμματα που προσφέρουν κίνητρα μπορούν να δομηθούν έτσι ώστε να ενσωματώσουν καλές πρακτικές στην υποστηριζόμενη εργασία.

### 3.3 Χώροι Προστατευμένης Εργασίας

Το σύστημα της προστατευμένης εργασίας για άτομα με νοητική καθυστέρηση δεν έχει αναπτυχθεί και υποστηριχθεί επισήμως στην Ελλάδα. Εντούτοις λειτουργεί ένας μικρός αριθμός ειδικών εργαστηρίων επαγγελματικής απασχόλησης για άτομα με αναπηρίες. Ανάμεσα στους οργανισμούς που προωθούν την προστατευμένη εργασία για άτομα με νοητική καθυστέρηση είναι τα εργαστήρια ειδικής αγωγής «Μαργαρίτα», «Εστία» και «Θεοτόκος». Τα εργαστήρια αυτά είναι κυρίως ιδιωτικού δικαίου και ιδρύονται από ΜΚΟ.

Ειδικότερα, υπάρχουν 21 ειδικά εργαστήρια για άτομα με αναπηρίες στην περιοχή της Αθήνας, τα οποία είναι ιδιωτικού δικαίου, και η λειτουργία τους στηρίζεται κυρίως σε ιδιωτικά κεφάλαια και πρωτοβουλίες γονέων. Υπάρχουν, επίσης, 11 μονάδες προ- και επαγγελματικής κατάρτισης και αποκατάστασης του δημόσιου τομέα.<sup>152</sup> Περιλαμβάνουν εργαστήρια διαφόρων ειδικοτήτων, όπως ζωγραφική, αγγειοπλαστική, διακοσμητική, ραπτική και δακτυλογράφηση. Τα προϊόντα και οι υπηρεσίες που παράγουν διοχετεύονται ενίοτε και στην ελεύθερη αγορά. Στις δομές αυτές, πρέπει να παρέχεται στα άτομα με αναπηρία, καθώς και στα άτομα με νοητική καθυστέρηση, υποστήριξη όπως επαγγελματική εκπαίδευση, ευκαιρίες εργασίας και μερικές φορές δυνατότητες προώθησης των προϊόντων τους προς πώληση στην ελεύθερη αγορά. Στο πλαίσιο αυτό, τα άτομα με νοητική καθυστέρηση συνήθως λαμβάνουν ένα συμβολικό ποσό χρημάτων ως πληρωμή όταν πουλούν τα προϊόντα τους στην ελεύθερη αγορά. Ωστόσο, υπάρχει έλλειψη στοιχείων σχετικά με την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών.

Συμπερασματικά θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο αριθμός των ειδικών εργαστηρίων που λειτουργούν, είτε με το μοντέλο της υποστηριζόμενης εργασίας είτε με το μοντέλο της προστατευμένης εργασίας, είναι πάρα πολύ μικρός. Αυτά τα

<sup>152</sup> Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, «Οδηγός του Πολίτη με Αναπηρίες», Αθήνα, 2001, σελίδες 384-393.

εργαστήρια βρίσκονται κατά βάση συγκεντρωμένα στις μεγαλύτερες πόλεις της Ελλάδας, αφήνοντας έτσι τις περιοχές της επαρχίας χωρίς υπηρεσίες. Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι οι λίγες προσπάθειες λειτουργίας προστατευμένων χώρων εργασίας, παρά τα θετικά αποτελέσματά τους, δεν αναγνωρίζονται επισήμως από τις κρατικές επίσημες πολιτικές. Ο θεσμός δεν έχει θεσπιστεί νομοθετικά για να υποστηριχθεί η ίδρυσή τους και να προωθηθεί η λειτουργία τους. Επιπλέον, δεν υπάρχει κανένα θεσμικό πλαίσιο στήριξης και εμπορίας των προϊόντων που παράγονται στα εργαστήρια κατάρτισης και απασχόλησης από τα άτομα με νοητική καθυστέρηση παρόλο που τέτοια προώθηση θα διευκόλυνε την αύξηση της επιχειρηματικότητάς τους. Τα επίσημα όργανα και οι οργανισμοί της πολιτείας για την απασχόληση, όπως ο ΟΑΕΔ, δεν έχουν αναπτύξει κανενός είδους ενισχύσεις της εργασίας μέσω του θεσμού των προστατευμένων δομών, σε αντίθεση με την ενίσχυση που προσφέρουν στην ιδιωτική επιχειρηματικότητα. Η προστατευμένη εργασία γενικά δεν αποτελεί την πλέον πρόσφορη λύση για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση όσον αφορά την απασχόλησή τους, διότι γενικά συμβαίνει σε ένα κλειστό περιβάλλον. Όμως οι ευκαιρίες που παρέχει για την εκμάθηση αξιόλογων δεξιοτήτων, οι οποίες θα αποδειχθούν αποτελεσματικές για την εργασία στην ελεύθερη αγορά, πρέπει να εξεταστούν και να επεκταθούν περαιτέρω.

## V. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Ελλάδα έχει επικυρώσει και υπογράψει τις κυριότερες διεθνείς συμβάσεις που αφορούν στα ανθρώπινα δικαιώματα, και ειδικότερα στα δικαιώματα των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Επιπλέον, τα άτομα με αναπηρία, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με νοητική καθυστέρηση, προστατεύονται μαζί με τον υπόλοιπο πληθυσμό με στόχο την ισότιμη μεταχείρισή τους και την ισότητα των ευκαιριών τους στην εκπαίδευση, την εργασία και τις υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής πρόνοιας. Ωστόσο, στην πράξη, οι θεσμοθετημένες νομικά πρωτοβουλίες δεν εφαρμόζονται ικανοποιητικά στο σύνολό τους, ώστε να καλύπτουν τις ανάγκες αυτών των ατόμων και των οικογενειών τους.

Τα άτομα με νοητική καθυστέρηση έχουν συγκεκριμένες εκπαιδευτικές, γνωστικές, κοινωνικές, ψυχολογικές και ψυχιατρικές ανάγκες. Η αξιολόγηση, ο προσδιορισμός και η αποτελεσματική ικανοποίηση αυτών των αναγκών είναι σημαντικοί παράγοντες για την εκπαιδευτική, επαγγελματική και κοινωνική ενσωμάτωση. Ωστόσο, ένα σοβαρό εμπόδιο στην αξιολόγηση και κάλυψη των αναγκών των ατόμων με νοητική καθυστέρηση στην Ελλάδα είναι η έλλειψη οργανωμένων, επίσημων στατιστικών δεδομένων σχετικά με τα κοινωνικά, δημογραφικά και άλλα χαρακτηριστικά τους, καθώς και τις υπηρεσίες που τους παρέχονται. Αυτή η έλλειψη επίσημων στατιστικών στοιχείων εμποδίζει την ανάπτυξη αποτελεσματικών προγραμμάτων και πολιτικών για τις ανάγκες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων 20 ετών, έχει αναπτυχθεί ένας αριθμός υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας που παρέχουν φροντίδα, υποστήριξη και ψυχοκοινωνική αποκατάσταση στα άτομα με αναπηρίες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με νοητική καθυστέρηση. Ωστόσο, ο αριθμός, η δομή και το εξειδικευμένο προσωπικό αυτών των υπηρεσιών δεν επαρκεί για να καλύψει τις ανάγκες του αντίστοιχου πληθυσμού. Συνεπώς, υπάρχει ανάγκη αφενός για την ίδρυση και ανάπτυξη περισσότερων υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας και αποκατάστασης, και αφετέρου για τη βελτίωση και ανάπτυξη πολιτικών επιθεώρησης, εποπτείας και αξιολόγησης της ποιότητας φροντίδας που παρέχουν οι υπάρχουσες υπηρεσίες.

Επιπλέον, κρίνεται ουσιαστική η ανάπτυξη προγραμμάτων ευαισθητοποίησης που θα ενημερώνουν το κοινό, μεταξύ άλλων τους γονείς, τους κρατικούς λειτουργούς και τους εκπαιδευτικούς, για τις ανάγκες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Αυτά τα προγράμματα πρέπει να ευαισθητοποιούν το κοινό ενάντια στο στίγμα, την προκατάληψη και τις διακρίσεις. Η ευαισθητοποίηση θα διευκολύνει την κατάλληλη υποστήριξη των δικαιωμάτων των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, και κατ' επέκταση την αποτελεσματική εκπαιδευτική, επαγγελματική και κοινωνική ενσωμάτωσή τους.

Όσον αφορά τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, η ελληνική νομοθεσία προωθεί και αναγνωρίζει το δικαίωμά τους για ίση μεταχείριση, το δικαίωμά τους στην

υποχρεωτική και δωρεάν παιδεία, την αναγκαιότητα να τους προσφέρει υποστήριξη ανάλογα με τις ικανότητες και τις ειδικές ανάγκες τους, το δικαίωμά τους για την εξίσωση των ευκαιριών στη συμμετοχική εκπαίδευση, και τη σημαντικότητα προσαρμογής των σχολικών μαθημάτων και δομών σύμφωνα με τις ειδικές τους ανάγκες. Το τμήμα της ειδικής αγωγής, το οποίο εντάσσεται στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, έχει την υποχρέωση να εφαρμόζει νομοθεσία που να στοχεύει στην ανάπτυξη της προσωπικότητας, στη βελτίωση των δεξιοτήτων, στην επαγγελματική εκπαίδευση και την ισότιμη κοινωνική ανάπτυξη των ατόμων με νοητική καθυστέρηση.

Ωστόσο, παρά τις νομοθετικές προβλέψεις και παροχές, οι εκπαιδευτικές ανάγκες των ατόμων με νοητική καθυστέρηση δεν καλύπτονται ικανοποιητικά στην πράξη. Παρότι ένας μεγάλος αριθμός οικογενειών ζητά παραπομπές για αξιολόγηση και υποστήριξη, δεν υπάρχει μία ενοποιημένη δομή για τη διάγνωση της νοητικής καθυστέρησης στην Ελλάδα. Μία σειρά οργανισμών, όπως τα κέντρα ΚΔΑΥ, οι παιδοψυχιατρικές κλινικές σε δημόσια νοσοκομεία, τα κέντρα ψυχικής υγείας και τα ιατροπαιδαγωγικά κέντρα, είναι υπεύθυνα για την αξιολόγηση και τη διάγνωση. Ωστόσο, δεν φαίνεται να συνεργάζονται αποτελεσματικά, και παρατηρείται να υπάρχει διάσταση στις αξιολογήσεις, στη διάγνωση και τις συστάσεις τους. Υπάρχει ανάγκη για βελτιωμένο συντονισμό αυτών των υπηρεσιών, έτσι ώστε να διασφαλιστεί ότι η διαγνωστική διαδικασία θα είναι λιγότερο συγχυτική, κουραστική και γραφειοκρατική για γονείς και παιδιά. Επιπλέον, όλες αυτές οι υπηρεσίες πρέπει να εφαρμόζουν με συνέπεια τα ίδια διαγνωστικά κριτήρια και κριτήρια συστάσεων, έτσι ώστε να αποφεύγονται τα προβλήματα διαφορετικών και αντικρουόμενων κατευθύνσεων.

Η σχετική έλλειψη επαρκών διαγνωστικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών στις μεγαλύτερες πόλεις, καθώς και η παντελής έλλειψη αυτών σε ορισμένες επαρχιακές περιοχές της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας, έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία πρόσβασης μίας σημαντικής μερίδας του πληθυσμού σε αυτές τις υπηρεσίες. Η έλλειψη υλικοτεχνικής υποδομής και ο ανεπαρκής αριθμός εξειδικευμένου προσωπικού έχει παρατηρηθεί ως πρόβλημα. Αυτό παρατηρείται ειδικότερα για το σύστημα των ΚΔΑΥ, στο βαθμό που οι διαγνωστικές εκθέσεις τους και οι εκθέσεις αξιολόγησης δεν συμπεριλαμβάνουν ικανοποιητική πληροφορία και δεν συνοδεύονται πάντα από το εξατομικευμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα κάθε παιδιού. Η Ελλάδα πρέπει να αυξήσει τον αριθμό των κοινωνικών υπηρεσιών και να ιδρύσει κέντρα στις επαρχιακές περιοχές ενισχύοντας τη δομή και το προσωπικό τους με εξειδικευμένους επιστήμονες, έτσι ώστε οι ανάγκες του πληθυσμού να καλύπτονται επαρκώς.

Η εθνική πολιτική προβλέπει παροχές για εξειδικευμένα προγράμματα που αφορούν στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης για άτομα με νοητική καθυστέρηση, και η ευρωπαϊκή χρηματοδότηση έχει υποστηρίξει την ανάπτυξη αρκετών εθνικών προγραμμάτων για την εκπαίδευση των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Ωστόσο,

το κράτος πρέπει να αναλάβει την ευθύνη να διασφαλίσει τη συνέχεια αυτών των προγραμμάτων και την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητάς τους.

Επιτακτική κρίνεται επίσης η ανάγκη παροχής επιπρόσθετου εξειδικευμένου παιδαγωγικού υλικού, εξοπλισμού και υποστήριξης για την εκπαίδευση των παιδιών με νοητική καθυστέρηση. Σχολικά προγράμματα για τους μαθητές με νοητική καθυστέρηση πρέπει να εισαχθούν και να προσαρμοστούν ανάλογα με το βαθμό και τον τύπο των εκπαιδευτικών αναγκών τους. Επικρατεί, επίσης, έλλειψη εξειδικευμένου εκπαιδευτικού υλικού στα σχολεία, παρόλο που το Υπουργείο Παιδείας έχει εκδώσει ανάλογο υλικό. Επιπλέον, κρίνεται απαραίτητο να δοθούν παροχές για την ανάπτυξη και την εφαρμογή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και εξειδικευμένων εκπαιδευτικών δομών για τα άτομα με σοβαρή ή βαριά νοητική καθυστέρηση, έτσι ώστε να διασφαλιστεί ότι δεν εξαιρούνται από την εκπαιδευτική διαδικασία. Παράλληλα, υπάρχει ανάγκη για την αύξηση του αριθμού των δημιουργικών δραστηριοτήτων και της προεπαγγελματικής κατάρτισης στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια ειδική αγωγή. Αυτό είναι σπουδαίο, γιατί διευκολύνει τα άτομα με νοητική καθυστέρηση κάθε βαθμού να αναπτύξουν δεξιότητες αναγκαίες για την κοινωνική τους αποκατάσταση. Είναι επίσης σημαντικό να υπάρχουν παροχές για την εξειδίκευση και τη συνεχιζόμενη εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, έτσι ώστε να μπορούν να ανταποκρίνονται ικανοποιητικά στις εκπαιδευτικές ανάγκες κάθε μαθητή.

Η ελληνική εκπαιδευτική πολιτική υποστηρίζει την προώθηση των τάξεων ένταξης και την ανάπτυξη της συνεκπαιδευτικής διδασκαλίας μέσα σε μία κανονική τάξη, ως το καλύτερο μέσο για την ανάπτυξη σχέσεων συνοχής και αλληλεγγύης μεταξύ των παιδιών με νοητική καθυστέρηση και των συμμαθητών τους. Ωστόσο, στην Ελλάδα επί του παρόντος, είναι περισσότερο συνηθισμένο τα παιδιά με νοητική καθυστέρηση να εντάσσονται στην ειδική αγωγή σε ειδικές τάξεις ένταξης που λειτουργούν μέσα στα πλαίσια του κανονικού σχολείου, ή σε αυτοτελή ειδικά σχολεία. Επιπλέον, ούτε ο αριθμός των υπαρχόντων ειδικών σχολικών μονάδων και τάξεων ένταξης, ούτε ο αριθμός των διδακτικών ωρών είναι σε ικανοποιητικό επίπεδο. Αρκετές επαρχιακές περιοχές δεν υποστηρίζονται από ειδικά σχολεία και υποστηρικτικές υπηρεσίες. Παράλληλα, στις ειδικές τάξεις ένταξης των κανονικών σχολείων έχει παρατηρηθεί ένας αριθμός περιστατικών στιγματισμού και παρενόχλησης εις βάρος ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Συνεπώς, είναι σημαντικό να αναπτυχθούν προγράμματα ευαισθητοποίησης για τους εκπαιδευτικούς, τους μαθητές, τους γονείς και το κοινό γενικότερα, έτσι ώστε να αντιμετωπιστεί ο στιγματισμός της νοητικής καθυστέρησης. Κρίνεται επίσης ουσιαστική η δημιουργία ενός εξειδικευμένου σώματος που θα προάγει την ισοτιμία των ευκαιριών για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Επιπλέον, μεγίστης σημασίας κρίνεται η προώθηση της συνεκπαιδευτικής διδασκαλίας μέσα σε μία κανονική τάξη, η εφαρμογή του ολοήμερου θεσμού στα ειδικά σχολεία και της κατ' οίκον διδασκαλίας για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Αυτά κρίνονται απαραίτητα για την αποτελεσματική προώθηση της εκπαιδευτικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης αυτών των ατόμων.



Σύμφωνα με το ελληνικό Σύνταγμα, κάθε άτομο με αναπηρία έχει δικαίωμα στην επαγγελματική εκπαίδευση και την κοινωνική ενσωμάτωση, ανεξάρτητα από το είδος της αναπηρίας. Επιπλέον, κοινωνικά επιδόματα υποστηρίζουν εν μέρει τα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Ωστόσο όμως, δεν προωθείται ουσιαστικά η παροχή και η δημιουργία αποτελεσματικών υπηρεσιών για την επαγγελματική και κοινωνική ενσωμάτωση αυτών των ατόμων. Σ' αυτό το πλαίσιο, ένας αριθμός ευρωπαϊκών προγραμμάτων που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα είχαν στόχο την απόκτηση και εκμάθηση επαγγελματικών δεξιοτήτων και την κοινωνική και επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Ωστόσο, η διάρκειά τους ήταν αρκετά περιορισμένη για να καλύψει τις ανάγκες αυτών των ατόμων.

Από τον Οκτώβριο του έτους 2003, δημιουργήθηκαν ευκαιρίες για θέσεις εργασίας στην ελεύθερη αγορά για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Αυτό έγινε μέσα από την ανάπτυξη εθνικών και τοπικών προγραμμάτων με κρατικά και ευρωπαϊκά κίνητρα, μεταξύ άλλων προγράμματα για νέες θέσεις εργασίας και νέους ελεύθερους επαγγελματίες για να ανοίξουν τις δικές τους επιχειρήσεις, προγράμματα επιχορήγησης εργοδοτών για την πρόσληψη ατόμων με αναπηρίες καθώς και εκπαιδευτικά προγράμματα σε κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης. Αυτά τα προγράμματα δίνουν έμφαση στην επαγγελματική εκπαίδευση, στη σημαντικότητα των παρεμβάσεων σε εξατομικευμένο επίπεδο και στην εγκαθίδρυση υποστηρικτικών υπηρεσιών ανάλογα με τις ειδικές ανάγκες του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με νοητική καθυστέρηση. Ένας αρκετά μικρός αριθμός ατόμων με νοητική καθυστέρηση έχει ωφεληθεί από αυτά τα προγράμματα. Ωστόσο, επικρατεί η ανάγκη για τη δημιουργία ενός συστήματος ποσόστωσης ανάλογα με τον τύπο της αναπηρίας και, ειδικότερα, για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση, έτσι ώστε να προαχθεί μια ισότιμη κατανομή των θέσεων εργασίας.

Οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί και οι σύλλογοι γονέων έχουν καταβάλει μεγάλες προσπάθειες για να αναπτύξουν την επαγγελματική κατάρτιση και αποκατάσταση για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση. Ωστόσο, αυτοί οι οργανισμοί δεν έχουν δυνατότητες να παρέχουν επαγγελματική αποκατάσταση για την πλειοψηφία των καταρτιζομένων με νοητική καθυστέρηση. Μια σημαντική αναντιστοιχία υπάρχει ανάμεσα στον αριθμό των θέσεων εργασίας και τον αριθμό των αποφοίτων από τα δημόσια και ιδιωτικά κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης. Ο αριθμός των διαθέσιμων θέσεων εργασίας είναι πάρα πολύ μικρός και χρειάζονται μεγαλύτερες προσπάθειες για την ανεύρεση κατάλληλων θέσεων για αυτούς τους αποφοίτους. Τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης πρέπει επίσης να αναγνωριστούν επίσημα από το κράτος ως ένα είδος δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, η οποία θα αυξήσει τις ευκαιρίες των αποφοίτων για εργασία στην ελεύθερη αγορά. Επιπλέον, το κράτος πρέπει να αναπτύξει και να εφαρμόσει ένα νομοθετικό πλαίσιο που να προστατεύει και να προωθεί τα επαγγελματικά δικαιώματα των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, καθώς και να υποστηρίζει την επαγγελματική τους κατάρτιση και αποκατάσταση.

Αρκετές προσπάθειες έχουν γίνει μέσα από υπηρεσίες και προγράμματα για την προώθηση της υποστηριζόμενης και προστατευμένης εργασίας. Αυτές οι πρωτοβουλίες είχαν επιτυχία, προσφέροντας επαγγελματική κατάρτιση και αποκατάσταση για κάποια άτομα κυρίως με ελαφρά ή μέτρια νοητική καθυστέρηση. Ωστόσο, μπορούν μόνο να εξυπηρετήσουν μια μικρή μερίδα του πληθυσμού. Αυτές οι πρωτοβουλίες τείνουν να είναι πιλοτικές και οι περισσότερες από αυτές πραγματοποιούνται στις μεγαλύτερες πόλεις, με αποτέλεσμα η πλειοψηφία των επαρχιακών περιοχών να παραμένει χωρίς υποστήριξη. Είναι επομένως σημαντικό να θεσμοθετηθεί ένα νομικό πλαίσιο για την υποστηριζόμενη και προστατευμένη εργασία στην Ελλάδα, καθώς και ένα νομικό πλαίσιο που θα υποστηρίξει την πώληση των προϊόντων των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, έτσι ώστε να ενισχύονται οι επιχειρηματικές τους δεξιότητες.

Η ανάπτυξη και εφαρμογή κατάλληλων και αποτελεσματικών νόμων, πολιτικών και πρακτικών στην Ελλάδα που να διασφαλίζουν την ισοτιμία των ευκαιριών στην εκπαίδευση και στην εργασία για τα άτομα με νοητική καθυστέρηση κρίνεται απολύτως απαραίτητη. Με τον τρόπο αυτό θα ενισχυθεί η προώθηση της εκπαιδευτικής, επαγγελματικής και κοινωνικής τους ενσωμάτωσης στη ζωή της κοινότητας.

## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: Νομοθεσία

### Σύνταγμα

Σύνταγμα, βάσει του ψηφίσματος της 6ης Απριλίου, 2001 της 7ης Αναθεωρητικής Βουλής της Ελλάδας

### Νόμοι

1426/1984 για την κύρωση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη

1566/1985 για την Εκπαίδευση

1943/1991 για την ανάπτυξη του Οργανισμού και Λειτουργίας της Δημόσιας Διοίκησης

2430/1996 για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες (για την κάρτα αναπηρίας και άλλες παροχές)

2447/1996, ΦΕΚ 278/1996, ο Αστικός Κώδικας

2643/1998 για τη Φροντίδα της Εργασίας των Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες

2690/1999 για την επικύρωση του Κώδικα για της Διοικητικές Διαδικασίες και άλλες Παροχές

2817/2000 για την Ειδική Αγωγή

3194/2003 για τα ζητήματα της Εκπαίδευσης και άλλες Παροχές

### Διατάγματα και άλλοι δευτερεύοντες κανονισμοί

Προεδρικό Διάταγμα 301/1996 (για τα αναλυτικά προγράμματα ειδικής αγωγής)

Υπουργική Απόφαση Γ6 4494/ΦΕΚ 1503/8.11.2001 (για το σύστημα ΚΔΑΥ)

Υπουργική Απόφαση 102357/Γ6/10.10.2002 (ΦΕΚ 134B/29.01.2004) (για τα προνοιακά επιδόματα)

Λειτουργικός Κανονισμός ΥΑ Α 6/4494/2001, ΓΓ 1503/Β (για το σύστημα ΚΔΑΥ)

## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Βιβλιογραφία

- American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition*, (Washington, DC: American Psychiatric Association, 1994)
- Ευρωπαϊκός Οργανισμός για την Ανάπτυξη της Ειδικής Αγωγής, Συνάντηση Ειδικών στην Αθήνα, Ελλάδα, «Η Τρίτη Φάση του Προγράμματος Πρακτικές στην Τάξη: Πρακτικές Εφαρμοσμένες στην Τάξη» (Νοέμβριος, 2001)
- Madianos, M. G., “Recent advances in community psychiatry and psychological rehabilitation in Greece and the other Southern European Countries”, *The International Journal of Social Psychiatry*, 40:3 (1994) 157-164
- Μαδιανός, Μ.Γ., Στεφανής, Κ.Ν., Οδηγός της ψυχολογικής υγείας και ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης και υποστηρικτικών υπηρεσιών στην Ελλάδα, (Αθήνα: Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο 1997)
- Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Έκθεση ενάντια στις Διακρίσεις για Λόγους Αναπηρίας (Αθήνα: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων 2003)
- Padeliadou, S., *Intellectual Disability in Europe: Working Papers*, (Canterbury: Tizard Centre, University of Kent at Canterbury, March 2003)
- Tsiantis, J., ed., “The Children of Leros PIKPA”, *The British Journal of Psychiatry*, 167, suppl. 28 (1995)
- World Health Organization, *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, Tenth Revision* (Geneva: World Health Organization, 1992)
- European Agency for the Development of Special Education, Expert Meeting in Athens, Greece, “*Third Phase of the Classroom Practice Project: Practices Implemented in Classrooms*” (November, 2001)